

ANADOLU'DAN BATI AVRUPA'YA, AYKIRI İNANÇ VE DÜŞÜNCE GELENEĞİ

(Hristiyan Heterodoksizmi ya da Neo-Manikheizm: Paulikien, Bogomil, Kathar Hareketleri ve Öğretileri)*

İSMAİL KAYGUSUZ

Giriş

Hristiyan Heterodoksizmi (Ortodoks karşıtlığı-aykırılığı) ya da Heresy'sinin yani sapkınlığının -ki aslı Yunanca **αἵρεσις, εὐσ, η** olan bu sözcüğün gerçek anlamı “tercih etme, seçme”dir; Ortaçağ kilise yazarları bu anlamı yüklemiştir-ikilemci inancından yararlandığı Manikheizm, 3.yüzyılın ortalarında İranlı Mani¹ tarafından kurulmuş bir dindir. Onun, 215-216 yılında Babylonia'da Mardinu köyünde doğduğu sanılmaktadır. Bu din, o zamanlar bilinen bütün dinsel sistemlerin gerçek sentezi-birleşimi olduğu iddiasındadır; gerçekten Zoroastrian Düalizmi (Zerdüş İikilemciliği), Babylonia folkloru, Budizmin ahlak ilkeleri ve Hristiyanlık öğelerinden bazı küçük ve yüzeysel eklentiler içermektedir. Bu fikirler kaynaşmasında en üstte bulunan, iki sonsuz ilke olarak iyilik ve kötülük kuramıdır ve bütünlüğe renk verir. Kısacası Manikheizm bir ikilemci din biçimidir. O, hem Doğuda hem de Batıda olağanüstü bir hızla yayıldı; Batıda (Afrika, İspanya, Fransa, Kuzey İtalya, Balkanlar) bir dağınıklık içinde aralıklarla varlığını sürdürdü. Fakat esas olarak doğduğu bölge Babylonia, Mezopotamia'da ve Türkistan'da; uzak Doğuda Kuzey Hindistan, batı Çin ve Tibet'te başarı kazandı. İ.S. 1000 yıllarında buralarda çok büyük halk kitlesi Mani öğretilerini kabul etmişti. Mani'nin, kesin olmamakla birlikte 276-277 yıllarında öldüğü düşünülüyor.

Mani'nin sağlığında, onun düşünceleriyle birlikte Tanrı ve evreni algılayış biçimini Hristiyanlığa sokarak Neo-Manikheizm biçimlendirilmeye başlanmıştı bile. Hristiyanlık Heresy'si (sapkınlığı) ya da Heterodoksizmi olarak İikilemci öğretiler hızla yükselmeyi sürdürdü.Somasata (Samsat) doğumlu ve aralarında üç dört yüzyıl bulunan iki Paulos'un kurup güçlendirdiği ikilemci Paulikienizme bağlı topluluklar - ki bunlar Grek, Süryani ve Ermeni Hristiyan heterodoks gruplardı-bir devlet kuracak denli güçlenmişler. 9.yüzyılın ortalarından başlayarak Bizans İmparatorları tarafından yaklaşık yüzyıl boyunca kırım ve sürgünlere uğratılan bu ikilemci inanç topluluğu Bulgaristan ve Balkanlarda Bogomiller olarak tarih sahnesinde yer almış ve ayrıca, yeni krallıkların kuruluşu, prenslerin yükselişi, başkaldırıları, imparatorlukların küçülüşü, Ortodoks ve Katolik Kiliselerin sarsılışı vb. toplumsal, siyasal ve inançsal olaylarda belirleyici roller oynamışlardır. Batı Avrupa'da aynı toplumsal işlevi Katharlar görmüşlerdi.

Bu heterodoks Hristiyan toplulukları ya da neo-Manikheistleri tam ayrıntılarıyla incelemek birkaç ciltlik kitap oluşturur. Biz bir makale çalışmasının sınırlarını zorlayarak konuyu özetlemeye çalıştık. Yapabildiğimizce birincil ve dikkate değer kaynakları kullandık. Bunlardan yaptığımız alıntılar ve özetlerde bazı yinelemeler olmak zorundaydı; çünkü sonuçta pek az değişiklik ve farklı gelişmelerle birbirini izleyen aynı İikilemci öğretinin üç çeşitlemesiydi. Ayrıca kuşkusuz, bilim adamı, tarihçi, yazar ve araştırmacıların bakış açıları, görüş ve yorumlarını değiştirmeden vermek durumundaydık. Birinci Bölümde Neo-Manikheizm ya da Hristiyan Heterodoksizmi (aykırıcılığı) ve mensupları üzerinde Louis Brehier, Ostrogorski, Dimitar Angelov gibi gibi tanınmış Bizans ve Balkan tarihçilerinden özet bilgiler ve yorumlar; Kilise tarihçisi Eusebius (260-339/40) ve İmparator Aleksios I Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın (1083-1153) yapıtlarından görsel ve işitsel tanıklıkların bazı ayrıntıları ve tanınmış din ve inançlar tarihçisi Mircea Eliade'dan değerlendirmeler verdik. İkinci bölümünü Jordan İvanov'un çok değerli çalışması “*Livres et Légends Bogomiles*”(Bogomil Kitapları

*Dr. İsmail Kaygusuz'un yeniden gözden geçirdiği bu makalesi, yazarın *Müslümanlık ve Hristiyanlığın İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler* (Su Yayınları, İstanbul, 2006, s. 173-257) kitabında “Anadolu'dan Batı Avrupa'ya Aykırı İnanç ve Düşünce Geleceği ve Alevilikteki Kalıtlar” başlığı altında yayınlanmıştır.

¹ Grekçe; *Mavus/Manys*, gen. genellikle *Mavvros/Manytos*, bazan *Mavevros/Manentos*, nadiren *Mavou/Manou*, yahut *Mavvrios/Manikhios*; Latince; *Manes*, gen. *Manetis*.

ve Söylenceleri)² kitabı çerçevesinde temellendirmeyi uygun bulduk. Üçüncü bölümde Batı Avrupa'daki İkilemci Kathar gruplarını işledikten sonra, kısa da olsa bir genel değerlendirme yapmak gerekiyordu.

BİRİNCİ KISIM

Heterodoks Hristiyanlar ya da Neo-Manikheistler Üzerinde Özet Bilgiler ve İki Antik Kaynağın Tanıklıkları

IX.yydan itibaren Bizans İmparatorluğu içerisinde, eski Doğu dinlerinden alınan (esinlenen) dogmalarla Hristiyanlığın buluşması sonucunda ortaya çıkmış yeni öğretiler görülmekteydi. Bunların içinde gnostisizm de vardı; fakat özellikle de cin ve şeytanlarıyla *Ahriman* ve melekleriyle *Hurmuz*'a inanılan İran Dualizminden (İkilemciliğinden) alınma, Saint Augustin zamanındaki (4.yy.) eski Manikheizmin yeniden yapılanması sözkonusuydu. Bu öğretilerin ya da inançların mensupları olan Paulikienler, Anthigenler ve Bogomiller, Ortodoks dogmalarını yadsıyor ve kendi dogmaları, hiyerarşisi, inanç ve kutsal kitaplarıyla ayrı topluluklar kurduklarını ileri sürerek, sürekli bir biçimde ve korkusuzca bunun prapagasını yapıyorlardı. Bu öğretiler ve inançların Balkan yarımadasına ve özellikle Slav ülkelerine yayılması, bunları birlikte taşıyan Doğulu toplulukların değişik İmparatorlar tarafından toplu sürgünlerine borçluydu. Örneğin İmp. İohannes Tzimiskes, kendisinden öncekilerin yaptığı yüzbinleri bulan toplu sürgünlerden farklı olarak, 974 yılında Philippopolis'e Melitene (Malatya) ve Theodosiopolis (Erzurum) çevresinden 2500 Paulikien savaşçısını göndermiştir.³

Paulikienler, Kökenleri ve Paulikianizm

Louis Brehier'in kaynaklandığı İmparator Alexius I Komnenos'un (1081-1118) kızı Anna Komnena (ö.1153) sürgün olaylarına ilişkin şunları söylüyor:

“Bu İmparator onları Khalybes (Aşağı Kızılırmak çevresi?) ve Armenia memleketlerinden sürüp, Asyalı köleler olarak Trakya'ya yerleşmeye zorladı. Tzimiskes bunu iki nedenden ötürü yaptı: 1) Zorbalıkla yönettikleri önemli noktalar ve güçlü surlarla çevrili kasaba ve kentlerden onları sürüp çıkarma isteği, 2) Trakya bölgesini sık sık acılara boğan İskit akınlarına karşı onları etkili siper olarak kullanmak isteği. İskitler kuzeyden Rodop sıradağlarının geçitlerini aşarak İmparatorluk topraklarına saldırmayı huy edinmişlerdi. Bizim Komnenos hanedanının rakibi İohannes Tzimiskes, böylece bu Manikheist sapkınlarla işbirliği yaparak, nomadik (göçebe) İskitlere karşı savaşmak için dikkate değer güç ve kalabalık sayıda birlikler oluşturdu. Bundan sonra şehirler onların akınlarından korundu ve bölge yeniden barış soluğu aldı. Doğaları gereği bağımsız bir halk olan Paulikienler asla disiplin altına alınamadı; onlar kendi inanç ve geleneklerini sürdürdüler. Philippopolis'in bütün sakinleri Maniciydiler; Hristiyanlara egemen olmuş ve İmparatorların buyruklarına da itaat etmiyerek onların mal ve mülklerini ya çok az parayla satın aldılar ya da yağmaladılar. Doğudan gelen diğer gruplarla da birleşince, tehlike oluşturan bir güce ulaştılar.”⁴

Sürekli koğuşturuldukları için kaçmak durumunda kalan Paulikienler Theophilos yönetimi sırasında Arap topraklarına yerleşmiş ve Makedonya hanedanından İmp. Basilios (867-886) tarafından yıkılmış olan, başkenti Tephrike (Divriği) olan teokratik bir devlet kurmuşlardı. Paulikienlerin öğretileri ve tarihi hakkındaki bilgileri, İmparator Basileios'un onların başkentine, başkanlarına elçilik göreviyle gönderdiği bir rahip olan Sicilyalı Pierre'den, yani Petros Sikeliotes'ten kalan kitap⁵ aracılığıyla öğrenmekteyiz. O bize Paulikienlerin adlarının ilk azizlerinden biri olan ve Manikheizm inancı

² Bulgarca'dan Fransızca'ya çev. Monette Ribeyrol, Paris, 1976

³ Theophanes, *Le Confesseur*, 422; Pantriarkhos Nikephoros, *Breviarium*, 66, s. 62'den aktaran Louis Brehier, *La Civilisation Byzantine*, Paris, 1970, s.256

⁴ Anna Komnena, *The Alexiad of Anna Komnena*, İng.Çev. E.R.A. Sewter, Penguin Classics: London-1979, s.463-68

⁵ Pierre de Sicile, *Histoire des Manichéens, appelés aussi Pauliciens*(Fr.) ; H. Gregoire, *Pour l'Histoire des Eglises Pauliciens*, Misc. J. II, s. 509

Somasatalı (Samsat) bir anne tarafından yetiştirilmiş Paulos'tan geldiğini söylemektedir. Sicilyalı Pierre'den kaynaklanmış olan Anna Komnena kitabının aynı yerinde şöyle tanımlamaktadır:

“İsimden de anlaşılacağı üzere bu mezhebin kurucuları, Mani'nin kendi yandaşlarına, su katılmamış sapkınlığını öğrettiği inkar(küfür) kuyusundan sulanmış Kallinike'nin oğulları Paulos ve İohannes'tir”

Kilise Tarihçisi Eusebius'da Antakya Piskoposu Paulos

Öte yandan daha eski kaynaklar Paulikienizm'in asıl kurucusunun yine Samosata doğumlu Antakya piskoposu Paulos olduğunu söylemektedirler. Kallinike'nin oğullarının 7.yüzyılda yaşadıkları söylenirken; Antakya piskoposu Paulos, 3.yüzyıl Kilise tarihine, Mani inancını benimseyip Heterodoks Hristiyan olan bir piskopos olarak geçiyor. Önemli olan, Manikheizm'in (Μανιχεισμος) kurucusu Mani (216-276/7) yaşamakta. O öğretisini yaymak için, Suriye'den Mısır'a, İran'dan Orta Asya'ya, aralıksız ve uzun geziler yapmaktaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Antakya piskoposu Paulos ve arkadaşları Mani ile görüşmelerde bulunmuş, böylece bu inancı Hristiyan kilisesi içine sokacak kadar bir topluluk oluşturmuşlardı. Ancak Paulos, olasılıkla ondan büyük çapta etkilenmesine ve hatta belki bir havarisi olmasına rağmen, (Markion'unkine yaklaşan) ruhsal Hristiyanlığın ağır bastığı bir ikilemcilikle Mani'den ayrılmış görünüyor. Antakya piskoposu Paulos'un bu dualist aykırılığını, sapkınlığını ve İskenderiye/Roma Kilisesinin onun hakkındaki kararlarını, davranışlarını, karşılıklı mücadeleyi Eusebius'un (260-339) *Historia Ekklesias/Ιστορια Εκκλησιας* (Kilise Tarihi) adlı yapıtında geniş bir biçimde bulmaktayız. Olayların görsel ve işitsel tanığı olan Eusebius canlı betimlemelerle bizleri bilgilendirmektedir. Bu birincil kaynaktan bazı kısa paragraflar geçmek yerinde olacaktır:

“...İskenderiye piskoposu Dionysius idi. Onun döneminin ortalarında Antakya piskoposu Demetrius ölmüş ve yerine (255'ten sonra İ.K.) Samsatlı Paulos geçmişti. O, çok alçak bir kişi olduğundan, Kilisenin öğretilerine meydan okuyarak, İsa'yı ve onun doğasını tıpkı sıradan bir insan gibi değerlendirip, hakkında alçaltıcı fikirler ileri sürüyordu. Bunun üzerine İskenderiye piskoposu, bir *synod* (Kiliseler ortak meclisi) toplanması için çağrı yaptı. Ancak kendisi yaşlı ve hasta olması nedeniyle katılamayınca, sorun üzerindeki görüşlerini bu toplantıya bir mektupla ilettiler. Hristiyan topluluğunun, yani İsa cemaatının bu yıkıcı kişisinin icabına bakmak için dört bir yandan tanınmış piskoposlar, papazlar ve diğer kilise temsilcileri geldiler...Gallienus'un imparatorluğunun 12.yılında (264-5) Antakya'da bu amaçla bir araya gelmişlerdi. Çeşitli dinsel konular üzerinde de duruldu, ama her toplantıda Paulos ve arkadaşlarına karşı tartışma ve kavgalar yükseltildi. Çünkü, onlar uzun zaman boyunca heterodoks inançlarını gizlemeyi ve üzerini örtmeyi başarmışlardı. Oysa bu toplantılar sırasında Kilise temsilcileri, onların İsa'ya karşı küfürleri ve sapkınlıklarınının, yapabildikleri kadar örtülerini açtı ve onları tek tek ortaya döktüler...”⁶

Bu sıralarda Mani, babası Patik ve müridleri Simeon, Zako ve Addai ile ile Dicle'nin doğusunda Bet Garmai eyaletindeki Karka Bet Selok'tan 262 yılı başlarında Orta Asya'yı hedef alan 3. gezisine çıkmıştı. Olasılıkla 264/65 yılında Orta Asya ülkelerinde ya da Çin'de öğretisini propagandasını yapmaktaydı.⁷

Birinci *synod*'da Paulos hakkında bir karara varılamaz. Ancak 5-6 yıl sonra, Aurelianus'un ikinci imparatorluk yılında, yani 271'de ikinci ve son bir *synod* toplanır. 70-80 piskopos ve kilise temsilcisinin katıldığı bu *synod*'da “Paulos, Antakya sapkınlığının ilk yaratıcısı ve heterodoksu (aykırı kişisi) olarak suçlanıp, açık bir biçimde herşey sergilenerek, bütün dünyadaki Hristiyan kiliseleri tarafından aforoz edildi.”

⁶ Eusebius, İng.Çev. G.A. Williamson, *The History of Church from Christ to Constantine*, Penguin Books; London, 1984, s.313-14

⁷ G. Widengreen, “Manicheisme and Its Iranian Background”, *The Cambridge History of Iran Vol 3 (2)*, Cambridge University Press, 1983, s. 970

“Bu synod’un sözcülüğüne Malkhion adında çok iyi bir retorik eğitimi görmüş ve İsa’ya yürekten inanan Antakyalı bir papaz seçildi. O, Paulos ile yapılan tartışmalar, onun savunmaları ve karşı suçlamalardan aldığı kısa notlarla bir metin oluşturmuştu. Birleşik yargılamanın sonunda bu metin esas alınıp bir mektup hazırlanarak sadece Roma piskoposu Dionysius II’ye ve İskenderiye piskoposu Maximus’a gönderildi. Mektupta Paulos’un heterodoks inancının yanlışlığı, ona yönelttikleri sorular, alınan yanıtlar ve tartışmalar ve yaşanan zorlukların hepsini açıkladılar. Ayrıca onun yaşamı ve kişisel özelliklerini de incelemişlerdi. Bu mektup *Synod*’a katılan tüm piskoposlar ve diğer kilise temsilcileri tarafından imzalanmıştı”⁸

İlginç olan Paulos’un gerçek anlamda, yani onu cezalandırıcı ya da bir yaptırıma zorlayıcı bir yargılama yapılmamıştır. Olasıdır ki, Paulos Antakya’da çok geniş bir yandaş topluluk kazanmış bulunuyordu. *Synod*’un bu kentte yapılmış olması, onun lehine bir durum kazandırdığı düşünülebilir. Örneğin mektupta Paulos’u para, makam ve şöhret peşinde olduğu biçiminde suçlayıcı ifadelerle rastlıyoruz. Hatta gerçekten yargılamanın onu daha yücelteceği belirtiliyor:

“...O, yani Paulos İncil’in yasalarını terkedip, yanlış ve piç öğretilere dönmüştür. Kilisenin dışına çıkmış birinin davasını görmeye, onu yargılamaya gerek yoktur. Bir kere kendisi hemen hemen beş parasızdır... Eğer bir ödeme yapılarak, onlara yardım sözü verilirse, kendi doğrularıyla incitmekten vazgeçer, hatta yandaşlarına verdiği sözleri yerine getirmesiz... Gerçekte o, din ve inancı kolay para kazanma yolu olarak değerlendiriyor... Bizim onu yargılamamız gerekmiyor, çünkü o kendisini dünyasal onurlarla donatan, hırslı, bencil ve bir piskopostan ziyade, çok para kazanan bir avukat denilmesini arzu eden biri... Halka açık mahkemede yatgılayarak bu şarlatanın, basit ruhların hayranlığını kazandıracak bir gösteriye hiç gerek yoktur. Onun kilise meclisleriyle alay ederek bizi tuzağa düşüren inanç yolunu yargılamamalıyız. Çünkü o, kendisi için yaptırdığı yüksek hakimlik özel odasındaki (*Secretum*) gösterişli tahtı ve kürsüsü üzerinde –ki İsa’nın müridi olmadığı nasıl da belli!- oturuyor; dünyayı yönetenlere öykünme içinde orasını işgal ediyor. Kalıbı çıkacak kadar butlarını oturduğu kürsüye yapıştırmış... Ona inananlar, yandaşları Tanrı evindeymiş gibi sessizce ve saygıyla, düzenli bir biçimde kendisini dinliyorlar. O ise çekinmeden onlara bağıyor, hatta hakaret edebiliyor...Paulos İsa’nın Tanrının oğlu olduğu ve gökten indiğini kabul etmiyor; özellikle O’nun yeryüzünden, ‘aşağıdan’ gelmiş biri olduğunu söylüyor...”⁹

Böylece alınan kararların ve yapılan açıklamaların, yani bu mektubun içeriğini dünya kiliseleri onayladı. Bunun üzerine,

“Paulos hem orthodox inancını, hem de piskoposluk makamını yitirmiş olduğu gerekçesiyle Antiokhia (Antakya) kilisesinin yönetimini elinden alındı. Ancak o piskoposluk binasını ve kiliseyi teslim etmeyi reddetti. Ayrıca İmparator Aurelianus’un kendisine başvuruldu ve İmparator bir mektup göndererek, binanın Roma ve İtalya’dakiler gibi episkoposlara ayrıldığı emrini duyurdu. Bu yolla sorun çözülmüş oldu.”

Ancak sorunun bu yolla çözülmesi Hristiyanların ve kiliselerinin başına dert olur. Çünkü, bu anlaşmayla dünya kiliselerinin yönetimi Roma İmparatorlarının eline geçmiş oluyordu. Aurelianus ve onu izleyen Probus (275-284) dönemlerinde, bu yüzden ortodoks Hristiyanlara karşı baskı ve koğuşturmalar artmış ve birçok kiliseler yıkılmıştır.¹⁰

Bize göre Paulikianizm, Antakya piskoposu Samsatlı Paulos’un bu güçlü başlangıcıyla Küçük Asya’ya yayılıyor. 7.yüzyılda yine Samsatlı Kallinike’nin çocukları Paulos ve İohannes ile ikinci büyük uyanış ve atılımla iki yüzyıl içinde büyük inanç siyaseti gücüne ulaşıyor.

Nasturilik, Paulikianizm ve proto-İsmaililik Bağlantıları Üstüne Değınmeler

⁸ Eusebius, *The History of Church from Christ to Constantine*, s.315

⁹ Eusebius, *Agy.*, s.316-317

¹⁰ Eusebius, *agy.*, s. 319

Ayrıca Batı Kilisesinden ayrılmış Nestorianizmin de kökenini Paulos'un Mani etkisi heterodoks inancında aramak gerektiğini düşünüyoruz. Aşağıdaki kısa açıklamada İsa'ya ilişkin büyük inanç benzerliklerini rahatlıkla görebiliriz:

İsa'nın iki doğaya sahip olduğuna inanan Nestorianizm (Nasturilik), insana ilişkin işleri-eylemleri (human acts, beşeri fiilleri) tanrısal doğaya atfetmeyi ve İsa'nın acılar çektiğini kabul etmedi. Ayrıca Nasturiler, Meryem'e *Theotokos/Θεοτοκος* (Tanrı doğuran ya da Tanrının anası) diye çağırılmayı reddettiler; çünkü onlara göre, onun doğru sıfatı *Khristotokos/Χριστοτοκος* (İsanın anası, İsa'yı doğuran) olması gerekirdi. Nasturiler İsa'nın iki doğasını, yani hem tanrısal hem de insan doğasını birbirinden ayırdılar, onların birlikteliğini, birlik oluşturduğunu da kabul ettiler. Ancak bu birliğin-birlikteliğin bir metafiziksel doğa değil, daha çok bir psycho-logicalor (ruhsal mantığa uygun) ahlaki inanç olarak algılandılar. Diğer bir anlatımla, Nasturiler, İsa'nın içinde bir tanrısal söz (*Logos/Λογος*) ve bir insanoğlu kişiliği mükemmel bir eylem armonisinde birleşmiş- sadece "hypostasis", yani niteliksel değil- olduklarına inanıyorlardı. 428 yılında Antakya teoloji okulunun temsilcisi Nestorius'un resmen ortaya koyduğu, 431 yılında Ephesos'ta yapılan Evrensel Konsil'de ve 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsil'inde sapkınlık (heresy, rafizi) olarak suçladığı bu Khristoloji anlayışının temelini, Antakya piskoposu Samsatlı Paulos'ta aramak gerektiğini söylemek de fazlalık olmasa gerektir.

İsmaililik bağlantısına gelince, doğuştan Zerdüşt olan Maymun el-Kaddah (ö.760'lı yıllar) ve oğlu Abdullah Suriye'de otururken Pavlikien gnostizminin etkisi altındaydılar. Onun izleyicileri Kuran'a, gizli anlamları olan ve bu özelliğinin yorumunda dikkate değer boyutlara ulaşmaya izin verdiği bir metin gibi bakan Batıniligi biçimlendirdiler. Bu öğretilerin birçoğu Mısır Fatımileri tarafından benimsendi.¹¹ Abdullah ibn Maymun el-Kaddah, İsmailizmin kurucularından ve Fatımilerin atasıdır. Bir iddiaya göre de o *Maymuniye* mezhebini kurmuş ve kendisi Abul Khattab'ın yandaşıdır. Daha önce Daysanid (Bardesianian) inancındaydı. Bar Disan, diğer adıyla İbn Daysan 3.yüzyılın başlarında Edessa'lı (Urfa) dualist (ikilemci) bir Hristiyan heresiarkhosu idi. Hristiyan gnostizminin kurucularındandır.¹² Bizce birinci görüş, yani 7. yüzyılın sonlarında ikinci yayılma atılımını yapan Paulikianizm İkilemci gnostizminin etkisi daha tutarlı görünmektedir. Konumuzun ayrıntılarında ilerlerken etkilenmeyi, Abul Khattab'ın yapıntısındaki yansımalarından daha iyi anlayacağız.

Paulikienler Tarihinden Genel Kesitler

Paulikienlerin öğretilerine ilişkin Louis Brehier'in kısa özetine geçmeden önce, Bizans İmparatorluğunun Doğu sınırlarındaki Paulikien topluluklarının toplumsal ve siyasal durumu ve Müslüman yönetimlerle ilişkilerine kısaca gözatalım:

9.yüzyılın ilk yarısı boyunca Malatya ve Kemah arasındaki Fırat havzasını denetim altında tutan , kent in İslam emiri Ömer ibn Abdullah el-Akta idi. Gerek Bizans ve gerekse İslam sınır kentleri o dönemlerde, merkezden uzak olduklarından çok kere bağımsız hareket eden otonom çevrelerle dönüşmüştü. Bu Anadolu sınır kentlerinde yaşayan halklar, birbirinden nefret etmeyen bir tablo oluşturmuş, kuvvetler dengesinde yeni İslam-Bizans ilişkisi yaratma çabasına girmişlerdi.

Hristiyanlık ve İslam ortodoksluğu ile yine iki dinin heterodoksizminin içiçe girdiği, dostluğun düşmanlığın, yiğitliğin kahpeliğinin ve savaşın birarada yaşandığı bir bölgeydi burası. 833-34'den itibaren Babek-Hurremiye hareketinin aldığı ilk yenilgiden sonra 2 bin Babek savaşçısı, aralarındaki anlaşma gereğince, Bizans'a girmişti. Başlarında ünlü komutanları Nasr Theophobos bulunuyordu. Nasr, Bizans imparatoru Theophilos'un 837 yılında Abbasi'lere karşı yaptığı Sozopetra (Doğanşehir) savaşında büyük rol oynamıştı. Ama aynı yıl, Hurremilerin önderi Babek, Bizans'tan boş yere yardım bekledi.

¹¹ Benjamin Walker, *Foundations of Islam, the Making a World Faith, Great Britain, 1998, s. 308*

¹² Farhad Daftary, *The Ismailis, Their history and doctrines, Cambridge University Press, London-1990, s.109-111*

Yine bu dönemde Paulikien'ler Fırat'ın doğusuna, yani nehrin kıvrım yaptığı Bizans arazisine yerleşmişler ve Malatya emiri ile dostluk ilişkisi içinde bulunuyorlardı. Bizans'ın Anadolu eyaletlerine (Thema'lara) akınlar yapıp, yağmalarla yaşıyorlardı.

İlk önceleri, Emir'in onlara bağışlamış olduğu Arguvan'a yerleşen Paulikienler, önderleri Karbeas'ın yönetiminde 845 yıllarında Tephrike (Divriği) kalesinde, tam asker ruhlu bir devlet merkezi kurdular. Bu, Müslümanlar için 856, 859, 861 yıllarındaki Bizans saldırıları sırasında hazır güç oldu. Ancak sınır boyları otonomizminin özelliği olarak, Paulikienler 863'deki Emir Ömer İbn Abdullah'ın ölümü ve Müslümanların yenilgisiyle sonlanan büyük sefere katılmadılar.

Bu bölge, aynı zamanda iki dünyanın edebi destan geleneklerinin filizlendiği verimli, ortak toprağıdır. Ve bunlar, birbirlerine şiddetle karşıt dinsel ve kültürel dışlamaları aşmış "sınırboyu insanları"dır. Grekçe yazılmış *Digenis Akritas/Διγενής Ακρίτας* (Çifte ırktan sınıradamları, akıncılar, bahadırılar İ.K.) destanında heyecan verici maceraları anlatılan bu kişiler, bazan hısım-akraba ve çok kere suç ortağıdır. Aynı zamanda Seyyid Battal'ın, Anter ve Zat el- Himma'nın Müslüman çevreleridir.¹³

Aynı çevrede Türk unsurların varlığı da sözkonusudur. 9.yüzyılın ilk yarısından itibaren Bizans-Arap sınırboyu halklarıyla yüzyüze geliş ve karışım başlamıştır. İrene Melikoff'un saptamalarına gözetarsak durumu daha iyi anlayacağız:

"Arapların Bizans'a karşı açtıkları seferlerde, özellikle Halife Mutasım (833-842) zamanından beri, Rum (Anadolu) kafirlerine karşı Cihat'ta Türkler fiili askerlerin çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bu sınır alanlarında Gazi'ler, Bizans seferlerinin akıncıları Akrites'lerle- ki bunlar arasında pek çok paralı Türk askerler vardı- karşı karşıya gelmekteydiler. Zaman geçtikçe sınır bölgelerinde, Küçük Asya'da çok daha sonra Türk egemenliğinin yayılmasını yeğlemek zorunda kalan bir etnik kimlik biçimlendi. Bizans kadar Arap-Türk destan edebiyatında bölgedeki durumun yaşayan bir kanıtı vardır. Digenis Akritas destanıyla Seyyid Battal'ınki arasında mevcut bulunan ilişkilerin incelenmesi, bu konuya açıklık getirecektir."¹⁴

Bu dönemde Bizans ve Arap sınırboyu bahadırılarının yarattığı destanlar birbirine karışmış. Bizans Hristiyan halkları arasında terennüm edilen Digenis Akritas'ın serüven destanlarıyla, Müslüman halklar arasında söylenmekte olan Seyyid Battal'ınkiler neredeyse birbirinin aynısıdır.¹⁵

***İkonoklasmus /Ικονοκλασμος* Dönemi ve Sonrasında Paulikienler**

İmparator Leon I (717-741) döneminde ve özellikle karşıtlarına göre onun Yahudilik ve İslam etkisine (kendisine *Sarekenofon/Σαρκενηοφων*, Arap hayranı deniliyordu) bağlanan *İkonoklasmus/Ικονοκλασμος* (Tasvir kırıncılık) akımı 726'dan 843'e kadar yüzyıldan fazla sürmüştür. 7-8 imparatorun saltanat yıllarını kapsayan ve ikonların, haçların kırıldığı, kilise duvarlarındaki büyük sanat yapıtı fresk tasvirlerin söküldüğü ya da üstünün kapatıldığı; bu yüzden tasvir yandaşları karşıtlarla büyük iç kargaşanın yaşandığı Tasvir Kırıncılığı döneminde haç, ikonlar ve tüm diğer Kilise kutsal eşyalarına karşı olan Paulikianizm hızla yayılmıştır. İmparatorluğun orta, doğu ve güneydoğu themalarında(eyaletleri) ve sınır bölgelerinde Paulikienler hatırısayılır büyüklükte artış göstermiş. Bu kısmen barış ve sükunet döneminden geniş çapta yararlanmışlardı. Bu akımın en hızlı temsilcisi Ermeni asıllı İmparator Leon V (813-823) ve romantik bir halife olan Harun Reşid (786-809) hayranı tasvir kırıncı İmp. Theophilos (829-842) Abbasi halifeleriyle barış anlaşmaları yaptıkları görülür.

¹³ Alain Ducellier, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Paris-1986, s. 132-134'ten aktaran İsmail Kaygusuz, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları I*, Alev Yayınları: İstanbul, 1995, s. 40-41 ve karşı: Georg Ostrogorsky, Çeviren: Fikrat Işıltan, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara-1981, s.195 ve 207

¹⁴ İrene Melikoff, *La Geste de Melik Danişmend*, Paris-1960, s.49

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları I*, s.42-43 ve Louis Brehier, *La Civilisation Byzantine*, Paris-1970, s. 337, 339

Öyleki, Paulikienler kendilerine hoşgörü göstermiş olan Tasvir Kırıcısı İmparatorları da öfkeli olacak kadar yayılmış ve Bizans'a karşı Araplarla birlik olmuşlardı. Yukarıda anlatıldığı gibi Arap emirlerinin de yardımıyla toprak sahibi olmuş ve Tephrike(Divriği) kalesini başkent yaparak savaşçı bir Paulikienler devleti kurmuşlardı. Paulikienlere karşı ilk büyük düşmanlık ve saldırılar Teodora'nın naipliğini yaptığı Ortodoks Tasvirci çocuk İmparator Mikhail I (842-867) zamanında yapıldı. Yüz binlercesi kitleler halinde sürüldü veya yaşamından oldu.

En büyük katliamı yapan kişi bu İmparatorun annesi Theodora'nın hadım kumandanı ve büyük destekçisi Theoktistos'tur. 843 yılında sapkın Paulikienler üzerine çok büyük bir sefer düzenlemiş ve sonuç, kafaları kesilerek, suda boğularak ve hatta asılarak tam 100 000 kişinin öldürüldüğü bir büyük katliama dönüştürülmüştü. Onların mal ve mülküne ve yaşadıkları topraklara devlet tarafından elkonuldu. Kaçarak canlarını kurtarmış olan Paulikienler ise Malatya Emiri Ömer ibn Abdullah'a sığınmışlardı.¹⁶ Bundan sonraki saldırı 856 yılında Mikail I'ün komutanlarından Bardas'ın kardeşi Petronas tarafından yapıldı. Önce Samsat, Amid'e saldırdılar ve oradan da Tephrike üzerine yürüyerek çok sayıda esirle geri döndü; onları batıya sürdü. Üç yıl sonra genç İmparator Bardas'la birlikte bu çevreye yeni bir sefer yaptı. Bu saldırı ve düşmanlıklar Paulikienlerin birliğini güçlendirdiği gibi Malatya emiri ile işbirliğini artırmış ve onların yanında savaşmaya artırmışlardı. Mikhail I'ten sonra Basileios I'in (867-886) kayınbiraderi Khristophoros 872 yılında Tephrike'ye son saldırısını yaptı. Kendilerini son güçleriyle savunan Paulikienlerin başkentleriyle birlikte birçok kalelerini tahrip etti. Yaptıkları kanlı bir savaşta tüm güçlerini yoketti. Son başkanları Khrisokheiros'u öldürdü.¹⁷ Daha önce belirttiğimiz gibi sağ kalanlar büyük kitleler halinde Trakya'ya Philippolis'e sürüldü kuzeybatıdan İmparatorluğa saldıran düşmanlara canlı kalkan yapmak için.

Louis Brehier'in Paulikien, Bogomil ve Diğer Bazı Sapkın Grupların Öğretilerine Bakışı ve Kısa Açıklamalar

Sicilyalı Pierre'in verdiği bilgilere göre, Paulikien doktrini sadece iki zıt ilkeye dayanan Neomanikheizm'den başka bir şey değildir: Üç kişilikli Göksel Tanrı Baba (Le Père Céleste) gökyüzünü ve melekleri yarattı; onun egemenliği, duyularla anlaşılabilirlik ötesi (supra sensible) dünya üzerinde işliyordu. Görülen-duyumsanan dünyanın, yeryüzünün ve insanların yaratıcısı ise aynı zamanda Kötülük Tanrısıydı. Göksel Tanrı Baba, kötülükle savaşması için yeryüzüne bir Kurtarıcı Melek gönderdi. O, bir kadından dünyaya geldi, ama o kadına hiçbir şekilde kutsallık verilmemeli. Paulikien inancında *Theotokos/Θεοτοκος* (Tanrı doğuran, Tanrı anası, yani Meryem) sadece İsa'nın, sevgi aracılığıyla içine konulmuş ve yeryüzünde (Kudüs'te) özenle yapılmış olan bir uygulamadır.

İsa (*Khristos/Χριστος*) Sözcük'ünün (*Logos/Λογος*) sadece kendisiyle iletişim kurma aracı olduğunu, fakat İncil'in yazısına değil, anlamına bağlandıklarını düşünen Paulikienler, vaftiz ve kommünyon gibi dinsel törenleri reddetmektedirler. Onlar haçputa lanetli bir eser ve haç çıkarmaya da lanetli bir eylem olarak bakıyorlardı. Sadece Khristos (İsa) gerçek bir haçtır. Onlara göre, peygamberler ve aziz Pierre yersel Tanrının hizmetçileridir ve onlar Kurtuluşa/Barışta hiçbir rol almazlar.

Paulikienler Katolik Kilisesinin(?) gerçek inananlar topluluğunu kendileri temsil ettiğine inanıyorlardı. Onların kiliselerinin hiçbir kutsallık özelliği yoktu; sadece dua etmek (*προσευχαι*) için toplandıkları basit yerlerden ibaretti. Bu nedenle birtakım makamsal dereceler de yoktu; onların başkanları, synekdemoi, notarioi (*συνεδημοι, νοταριοι*: yol arkadaşları, resmi görevliler) dışsal görünüşleriyle sıradan inananların aralarında hiç fark yoktu.

Bu mezhebin en fazla geliştiği dönem Sergius'un havariliği (801-835) dönemine rastlamaktadır. Kendisi aziz Paulos'un öğrencisi Tykhikos'un adını kullanarak Paulikien topluluğunu yeniden örgütledi, Küçük Asya ve Avrupa'da geniş propaganda yaptı. Öyle ki, aziz Paulos tarafından kurulmuş olduğu için Korinthos'takini ana Kilise kabul ederek, yedi Paulikien kilisesi daha kurdu.¹⁸

¹⁶ Jhon Iulius Norwich, *A Short History Byzantium*, Penguin Books: London, 1998, s. 140-141

¹⁷ Georg Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret İşıltan, TTK Basımevi-Ankara, 1981. s. 149, 199, 207, 212, 221

¹⁸ Louis Brehier, *La Civilisation Byzantine*, s.257-8

Anthiganlar

Anthiganlar (*Anthiganes/Avθιγανες*, *athinganein/α-θιγγανειν* fiilinden çekilmiş ve ‘dokunulmazlar’ anlamında; *μηδε Θιγες*: asla dokunmayın!) da Paulikienlere benziyorlardı, fakat adlarının anlamı doğrultusunda çok sayıda nesneyle ilişki kurmayı, dokunmayı murdar sayıyorlardı. Öğretilerini aziz Paulos’dan Kolossie’lilere yazılmış bir risalesindeki bir ayete dayandırıyorlar. Bu ayet yasaklanmış kurallar ve dokunulmaz nesnelere sıralıyor, fakat aslında onları alaya alıyordu. Özellikle Phrygia’da çok sayıya ulaşılmışları ve Kekeme Mikhael (820-829) bu mezhebi diğerlerinden bir kesim-parti gibi görülmesini sağladı.¹⁹

Bogomiller ve Öğretilerine Gelince

Paulikienler, Bulgarların Hristiyanlığı kabul ettikleri dönemde (10.yy başları), Bulgaristan’da sürgün olarak göçmen durumunda yaşıyorlardı. Böylece, bu Neo-manikheistlerin vaftizi terkettiklerini açıklamalarında, genç Bulgar Kilisesinin çabası ve bazı tahrikleri oldu. Bunun üzerine Çar Pierre, baş piskopos Theophylaktos’tan, yeni dine dönenler için bir dindeğiştirme formülü sordu. Ona verilen yanıt, onların inandıkları öğretiler üzerinde bizi bilgilendirmektedir; mezhebin başkanlarını ve havarilerini resmen yadsıyarak inanç değiştirmeyi zorunlu görenler bu Neo-manikheist Paulikienlerdi. İşte bu ortam içinde Bogomil²⁰ sapkınlığı doğdu. Böylece kurucusunun adı seçilerek, Kral Pierre’in döneminde onun (Bogomil’in) havariliği başlamış oluyordu. Onların öğretileri kısa bir zaman içinde, asıl merkez olan Philippopolis’ten (bugün Filibe) tüm Balkan yarımadasına ve 12.yüzyıla doğru İstanbul’a kadar yayıldı. Alexius I Komneneos(1081-1118) ve ardılları tarafından şiddet kullanılarak bastırılmaya gidildi. Bogomilizm’in Bulgaristan’daki gelişimi Asen hanedanı yönetiminde, Sirbia’da ise Etienne Nemmanja döneminde daha fazla dikkat çekilir biçimde arttı. Ancak her iki ülkede de kitleler halinde koğuşturulmaya uğratıldı ve diri diri yakıldılar. Daha sonra Bosnia’ya göçtüler; orada Ban Kulin (1191-1204) ve ailesi, onlara bağlı yandaşlarıyla birlikte on binlercesini kendi inançlarına çevirdiler. Bogomiller orada bir kilise örgütü kurdular ve Ban’lar tarafından korumaya alınan Bogomillerin kilisesi resmen tanındı.²¹

Bogomil öğretilerini karşıtlarından, daha doğrusu düşmanlarından öğreniyoruz; örneğin Alexius I Komnenos’un buyruğuyla *Dogmatica Panoplia/Δογματικη Πανοπλια*’yı yazmış olan Konstantinoupolis’li keşiş Eutymios Zigabenos’tan ve ondan önce 970’li yıllarda Bulgar rahiblerinden Kosmas’ın yazdığı *Sermons contre Les Hérétiques* (Sapkınlara karşı söylevler) gibi kitaplar aracılığıyla onları tanıyoruz. Bu öğreti sadece İkilemci sistemin yeni bir biçimidir. Bogomilizm; Manikheizm, Paulikienizm ve 5.yüzyılda izlerini karanlıkta kaybettirip gizlice sürdürülmüş olan eski Messalien sapkınlığının birleşimidir. Sonuncusu *Eukhites/Eυχιτες* (Duacılar, dua edenler) adını taşıyan Trakya’daki Doğulu göçmenler arasında yeniden canlanıp yandaş buldu. *Messalia* terimi dahi ‘dua etmek’ anlamına gelen Süryanice bir sözcüktür. Sürekli dua etme, kutsal nesnelere tercih edilebilir gibi değerlendirilerek, kötülüğe direnmek ve iyilik elde etmek, hayır kazanmak için zorunlu görülüyordu.

Ayrıca Bogomillerde bölünmeler oldu; örneğin Drakovikienler, Doğu’daki Markionizm’e benzer köktenci bir ikilemci öğretisi geliştirdiler ve kötülüğün sonsuzluğuna inanıyorlardı. Bulgaristan’da ise aksine, özellikle Son Kurtuluş (Halâs) öğretisi, denilebilir ki ikilemcilik üzerine aşılanmıştır. Orada Tanrının Khristos (İsa) ve Satanel adlarında iki oğlu olduğu öğretiliyordu. Ve buradaki Satanel, İncil’e sadık olmayan, inançsız koruyucudur. Satanel Tanrıya başkaldırır, ancak melekler tarafından yenilgiye uğratılmasına rağmen, hala yaratıcılık gücünü korumaktadır. Yedi günde eserini tamamlar; arkasından insan için yaşam kıvılcımı, yani ona can vermesini ister, ancak o yarattığı insanı kıskanır ve onu kötülüğe, günah işlemeye teşvik eder. İşte o zaman Tanrı, Büyük Konsey (Danışma Meclisi)

¹⁹ Louis Brehier, agy., s.258

²⁰ Bog: Tanrı, Mile: arkadaş,dost/Bogomil: Veli

²¹ Hesselning, *Essai sur la civilisation Byzantine*, IV, 518; G. Millet, *La religion orthodoxe et le hérésies chez les Yougoslaves*; Obolensky, *The Bogomiles*, 230’dan aktaran Louis Brehier, *La Civilisation Byzantine*, s.259

meleği Mikail'i yeryüzüne gönderip, onun aracılığıyla oğlunu yarattı. Böylece İsa görünüm alanına çıkarak (zuhur ederek) Satanel ile savaşa başladı. Ona saldırıp yengi kazanması üzerine, gücü kırıldı ve Satanel, Satan'a dönüştü.²² 'El, ise, kötülükle savaşım içerisindeki inananları cesaretlendiren bu Ruh'a (İsa) karşı mücadele etmeyi sürdürdü. Kutsal Ruh başlangıçta 12 havariye görev vermişti, sonra bu görevi yükümlülük olarak Bogomiller üstlerine aldılar.

Bogomiller'in tek kutsal kabul ettikleri budur. Onlar da tıpkı Paulikienler gibi vaftiz olma, İsa'nın kanını simgeleyen şaraba batırılmış ekmeğin parçası yeme (*l'Eucharistie*) törenlerini, Bakire Meryem ve Azizler inancını, İkonlar/tasvirler ve Haçputu red ve inkar ediyorlardı. Onlar da bir rahipler sınıfı tanımıyor ve başlarında sadece bir *Strainiks/Στρανιξ*'in kendisine yardımcı olduğu *Did* (dede, büyükbaba) bulunuyordu.²³ Kiliselerinde ne mihrap ne de çan vardı. Onlar yemin etmeyi red ve evlilikten nefret ederlerdi. Oruç tutma ve sürekli dua etmeyle bağdaşır bir asetik (çileci) bir yaşam sürdürüyor. Ayrıca Ortodokslarla komşuluk etmekten kaçınmakta ve ölümlerini kendi özel arazilerine gömmekteydiler.²⁴ Manikeizm'de Paulikienizm ve Bogomilizm'de, aynı zamanda hem Mazdeizmin (Zerdüştlük) hem de Hristiyanlığın sapkın inançlarıdır. Birinden, onun kötülük sorununun çözümünü benimseyip almışlar; diğerdenden ise, İran dualizmine yaklaşan ilk yüzyılların gnostik (marifetçi) öğretilerini -ki bunlar *markionizm*, *messalianizm*, *doketizm*'dir- kabullenip özümsemişlerdir. Bu eski sapkınlıkların Ortodoksluktan asıl farkı, İsa'nın yeniden dünyaya geleceği dogmasının ve hatta onun çektiği acı ve işkencelerin reddidir. Ancak tersine Bogomil doktrini, İran dualizmi ve Son Kurtuluş dogmasını kabaca bir sentez içinde biraraya getirmek (birleştirmek) doğrultusunda yüksek bir girişim olarak kendisini sunmaktadır.

Bu özeti, Yugoslav tarihçisi Georg Ostrogorski'nin Bogomilizm hakkındaki betimlemeleri kısaltarak tamamlayalım: Ona göre de bu sapkın (heretic) inancın kurucusu olan papaz Bogomil'in öğretisi, Messalianlar ile, Bizans yönetimi tarafından kitleler halinde Trakya'ya sürgün edilmiş ve uzun zamandır bu bölgede yaşayan Paulikienlerin öğretilerinden doğmuştur. Aslında Manikeizm'e dayandırılması gereken Paulikienizm de Bogomilizm de, dünyaya iki ilkenin, yani iyilik (Tanrı) ve kötülüğün (Şeytan) egemen olduğu; birbirine karşıt bu iki güç arasındaki mücadelenin bütün dünya olaylarını ve insan yaşamını düzenlediğini kabul eden ikilemciler bir öğretilerdir. Bu inanç ve düşünce sistemine göre, gözle görülen her şey Şeytanın işidir ve böyle olduğu için kötünün elindedir. Doğuda kendilerinden öncekiler gibi Bogomiller de saf bir ruhsal dindarlığa ve ciddi biçimde bu zahidane yaşama erişme çabası içindedir. Bunlar büyük şiddetle zahiri ibadet biçimlerini, bütün kilise adetlerini ve hatta bütün kilise nizamını reddederler. Bogomillerin egemen olan Kiliseye karşı isyanları, en güçlü ruhsal desteği Kilise olan mevcut dünya düzenini de reddetmek anlamına geliyordu. Bogomillik hareketi, egemenlere, güçlülere ve zenginlere karşı protestonun da bir ifadesiydi. Bogomillik Bulgaristan'da ve özellikle Makedonya'da derin kök saldı, daha sonra o zamanki Bulgar devletinin sınırları dışında da güçlü yankılar yaratarak türlü adlar altında bizzat Bizans'da, Sırbistan'da ve özellikle Bosna'da, İtalya ve güney Fransa'da yerleşti. Yazarın Bogomil inanç grupları hakkında son kanısına gelince:

"Bu sapkın dinsel düşünceler bunalım ve kıtlık devrelerinde çevreye kol salmıştır, çünkü bunların aslında çok derin bir karamsarlığa dayanan, yalnızca belirli bir düzeni değil, bütün fani dünyayı

²² İmam Bakır (ö.734-5) döneminde Abul Hattab (Ö.762?) tarafından yazıldığı sanılan ve Aleviliğin ilk yazılı kaynaklarından biri olduğu bilinen *Ummu'l Kitab*'daki buna benzeyen bir 'hakim temayı' burada belirtmek gerekiyor: Salman'ın Salsal adıyla karşıt inançtaki, doğrusu inançsız (antagonist) Azazil ve askerlerine (demonlar, cinler) karşı yedi kez yaptığı savaşlar. Salman al-Farisi'nin ilk büyük melek figüründe Tanrıya yaklaştırılması, proto-İsmailik (Alevilik) gnostik inancının karakteristik bir görünüşünü vermektedir. Ona Paulikien-Bogomil mitolojisindeki Büyük Konsey meleğinin işlevi yüklenmiştir. Sonra Salman yersel Cebrail olarak Muhammed'i yetiştirecektir. Ayrıca Salsal'ın (Salman) Azazil (Şeytan) ile yaptığı kavgalardan Kaygusuz Abdal'ın esinlendiğini görüyoruz. Kaygusuz'un 1501 yılına tarihlenen *Kitab-ı Miğlate (Hedefini bulan okun kitabı)* adlı yapıtında, çeşitli kötülük gösterileri içinde, Şeyh kılığıyla mana aleminde karşısına çıkan Şeytan'a karşı dokuz kez kavgaya girdiğini görmekteyiz. *Ummu'l Kitab*'daki 'Göksel Adem, yersel Cebrail' Salsal'ın (Salman) yerini Rum dervişi Kaygusuz Abdal almıştır.

²³ *Dede, büyük baba*' anlamına gelen bu sözcüğün, hem fonetik hem de anlam ve işlev bakımından Alevi inanç önderlerinin adı olan *dede*'ye benzerliği çok ilginçtir. Daha önce *dede* sözcüğünün *dai*'den bozulmuş olabileceğini düşünürken, bu sözcükle karşılaşmış olmamız ve ayrıca aşağıda göreceğimiz gibi, bazı Bogomil gruplara Türkçe adlar verilmiş olması bu düşüncemizden bizi vazgeçirtircek güçte gözüküyor

²⁴ G. Millet, *La religion orthodoxe et le hérésies chez les Yougoslaves*, 12-16'dan aktaran Louis Bréhier, agy., s. 260

olduğu gibi reddeden dünya görüşleri, böyle zamanlarda daha kuvvetle beslenebilmekte ve protestoları özellikle kandırıcı görünmektedir.”²⁵

Dimitar Angelov’a Göre Bogomil İkilemciliği ve Hristiyanlık

Bogomiller, bir melekler topluluğunun kuşattığı tahtı üzerinde oturan göksel dünyanın yaratıcısı bir iyilik Tanrısı (**Αγαθος Θεος**) fikrini İncil’in söylemleriyle tam bir uygunluk içinde paylaşırlar. Ayrıca onların sahibolduğu ikilemci kavram, karşıt bir gücün, Samael, Satanael, Satan gibi değişik adlarla tanınan hasım bir kötülüğün varlığını kabul ediyordu. Eski ve yeni Testament’te (İncil) hakkında Abbadon, Apolluon, Beizébul, Béliar, dış görünüşler erkinin Prensi, karanlıklar Prensi, kötülükler Prensi, Şeytan vb. diğer değişik isimlerle konuşulduğu aynı kötü kişiliktir. Satan(Şeytan) figürüyle kişileştirilmiş kötülük idesi, gerçekte Hristiyan dininin tektanrıcılık temeline yabancı değildir. Ancak İncil’deki kavram ikinci derecede rol oynamaktadır; Satan iyi Tanrının yaratıcılık erkine sahip değildir. Bogomil Kosmogonisinde (Evrenin oluşumu söyleminde), Satan sadece bir yaratıcı güce sahip değil, aynı zamanda o, yeryüzünde kendisine saldırılmasına rağmen, aşağıdakilerle yaptığı bir kavgadan sonra kendi özel dünyasını düzenlemek (organize etmek, örgütlemek) için bu yaratıcı gücünü kullandı. İkilemci öğretide, görünen dünyayı ve orada bulunan herşeyi yaratan Satan’dır, Tanrı değil. Satan, insanı da yaratmayı denemiş, fakat ona can vermeyi (ruh üfleme) başaramamıştır. Onun Tanrının yardımına başvurmak zorunda kaldığı ve Tanrının da bu ricasına karşılık verdiği görülüyor. « *Panoplia Dogmatique* » ve « *Livre Secret* » kitaplarında²⁶ anlatıldığı gibi, Şeytan Adem ile Hava’nın bedenlerine girdi ve bunu yaparken orada birinci ve ikinci kat göğün melekleri bulunuyordu ve ilk insanların yaratılış versiyonu böyledir. Bu durumdan, insan ırkının kurucuları Adem ile Hava’yı, iki karşıt gücün yaratmış olduğu (anlamı) çıkar; onların kötülük eseri olan bedenlerini Satan, ruhlarını ise iyilik Tanrısı nefesiyle canlandırmıştır, Bogomilizm’de evrenin ve insanın oluşumunda bu çok önemli bir andır; bu anın sonuçları sadece teoride değil; aynı zamanda maddenin ve bedensel zevklerin (cinselliğin) zararına olarak, ruha ve ruhsallığa ayrıcalık veren ve Bogomillerin yerine getirdiği uygulamalar ve öğütler-vaizler üzerinde de kendini hissettirmiştir.

İkilemci inanç, Bogomil eğitiminde dikkat çekici bir yer tutan ve çok büyük etkileşim sağlayan bir dizi sosyal ve ahlaksal kavramlar sonucudur. Yeryüzünün Satan’ın egemenlik erki altında bulunan bir kötülükler krallığı olduğunun kabul edilmiş olmasıyla, büyük bir yankılanma (gücüne) sahip bulunmaktadır. Bu, varlığa ve yönetim erkine sahip kimselerin işledikleri suçlar ve cinayetleri, baskıların neden olduğu toplumsal huzursuzları yaşayan ortaçağ Bulgar toplumunun rahatsızlıkları ve ayıplarının şiddetli bir eleştirisini gündeme getirdi.²⁷ Bu eleştiride Tanrıya hakaret tehlikesi yoktu, zira İkilemci inanç sistemlerinde dünyanın sultanı Tanrı değil, Satan, yani Şeytan’dır. Bu kavram, düşünce özgürlüğüne; hoşnutsuzluğun, inanmazlığın-kuşkunun ve korkunun açığa vurulmasına/ortaya konulmasına uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu çeşit dışavurum ve karşı çıkış gösterileri, gerçekte Bulgar tarihinin feodal çağını belirleyen toplumsal farklılaşmalarla açıklanabilir. Eleştirinin ruhunu, özellikle Bulgar devletinin temel kurumu olan Kiliseye karşı yöneltilmiş olmasında aranmalıdır. Bogomil eleştirisi, kiliseler ortamını fazlaca kaplamış yaşamın ve davranışların eksikliklerini ve bozuklukları, ayıplarını hedef alıyordu. Bogomil doktrinine karşı düşmanlığına rağmen, bazı din adamlarının sürdürdüğü yakışsız yaşamdan tiksintisini gizlemeyen, rahip Kosmas’ın *Risale*’sinde olay çok açık olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda o, sapkının ortaya çıkış nedenlerinin birinin bu olduğuna inanmaktadır. Bogomil suçlanması da Kilise tarafından uygulanan bütün kurallar ve dinsel törenler (vaftiz, İsa’nın etini ve kanını simgeleyen ekmek ve şarap alma tören, haça ve ikonlara tapınma, Azizlere ait emanetlere (el, kol, kafatası, iskelet vb. vücut parçaları) saygı gösterme vb. sistemine uzanır. Belirtmek gerekir ki, Bogomiller eleştirilerinde, iki çeşit tartışma sürdürürler: Bir yandan, Kilise dinsel inancının, maddi olduğu, o halde Şeytan’dan geldiğinin onaylanması gerektiği ve tanınmaya layık olmadığı İkilemci inanç kavramları tarafından açıklanır. Ayrıca, aynı zamanda, onların vafti “sadece su ve sıvı yağda”dan, yararsız bir fazlalıktan ibaret olduğu düşüncesinde akilci

²⁵ Georg Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK Basımevi-Ankara, 1981. s. 250-51

²⁶ Bkz. G. Ficker, *Die Phundiağiagiten*, p. 92. - J. Ivanov, *Livres et légendes bogomiles*, p.78

²⁷ Ortodoks Piskopos Kosmas’ın, Bogomiller ve onların bağlaşıklarının feodal beylere (boyards), zenginlere ve krala verdikleri zararları abartıyla anlattığı “*Traité/Risale*”deki anlamlı pasaj çok iyi bilinmektedir.

bir anımsatma sezilebilir. Eukharistik törendeki şarap ve ekmeğe sadece yiyecektir ve İsa'nın bedeni ve kanı değildir. Haç ise odundan bir nesnedir ve üzerinde İsa'ya işkence yapıldığı ve acı çektiği için daha çok onu lanetlemek gerekmektedir. Bu mantığın sonucu olarak tapınaklar da sadece halka ait genel yapılardan fazla birşey olamaz.

Bedenin, kötülüğün (Şeytanın) eseri olduğu fikri ile yakın bir bağlantı içinde ve İsa'nın görünürde insan olarak doğduğu, darağacına çekildiği ve görünürde acı çektiği ve görünüşte öldüğünü ileri süren bir inanç akımı olan Doketizm'de, İznik Konsil'i inanç formülü olarak İsa'nın Tanrı-İnsan olmadığı, fakat bir tanrısal doğaya(özelliğe) sahip olduğunu onaylamasıyla Bogomil öğretisinin içine girmiş. Bogomil öğretilerinde İsa, onları günahlarından kurtarmak için insanlar arasına gönderilmiş Tanrısal Söz, yani *Logos*'tur. Bu onaylama ve kabul, Bogomillerin metinlerine çok büyük saygı gösterdikleri İohannes İncili'nden alınmadır. Ayrıca onlar İsa'nın, görünüşte Meryem'in oğlu olduğu, görünüşte insan biçiminde yaşadığına; gerçekte yiyeceğe gereksinimi olmadığı ve sonuçta bir görüntü olarak Haç üzerinde öldüğüne inanırlar. Burada, Paulikienlerin doketik eğilimleriyle benzerliğini önemle belirtmeliyiz.

Bedenin yadsınması, Bogomil eskhatolojisinde, yani öteki dünya inancında yine bir başka büyük sonuç doğuruyordu. Buna göre, yüzyıllar yüzyıllar tüketildikten ve İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinden sonra, ölümlerin herbiri kendi bedenleri içinde yeniden dirileceklerine dair İncil dogması karşısında Bogomil vaizcileri, bir kere toprağa teslim edilmiş ölü bedenlerin toz-toprak olacağını (küllere dönüşeceğini) ve bir daha asla dirilemeyeceğini savunuyorlardı (les prédicateurs bogomiles soutenaient qu'une fois livré à la terre, le corps du défunt se réduisait en cendres et ne ressusciterait jamais). İmparator Alexius I Komnenos'un (1081-1118) önünde Bogomil predikator'u (vaizcisi) Basil'in geliştirip savunduğu inanç da bundan başkası değildi.²⁸

Prof. Dr. Dimitar Angelov'un « *Bogomilstvoto v Balgaria* » kitabının internetteki Fransızca özet versiyonundan aldığımız bu kısa Bogomilizm değerlendirmesi, diğerlerinden biraz daha farklı; doktriner yanıyla birlikte, toplumsal yanını Ortodoks Kilisesi-Hristiyanlık anlayışıyla karşılaştırırken, Bogomil isyancılığının inançsal temelini saptıyor. Bu sapkın (heretic) inançların Avrupa feodalizminde ezilen sınıflar (köleler, serfler, köylüler) arasında hızla yayılıp, egemen dinlere karşı özgür söylemler gerçekleştirdi. Bununla da kalmıyarak bu şeytansı, yani Satan'ın yarattığı madde dünyasının varlıkları ve baskıcı yöneticilerine başkaldırarak toplumsal değişiklikler gerçekleştirme ve sınıfları ortadan kaldırmak hedefleri gösterdi. Angelov'un, Bogomil ikilemciliğinin bir gereği saydığı, öte dünyaya ve ruhların bedenlerine girerek yeniden dirileceğine, yani Kıyamet'e inanmadıklarını belirtirken sözünü ettiği Bogomil önderi Basil(ius)'un yakılışı olayını biraz açmak istiyoruz.

Anna Komnena'nın Kaleminden Hippodrom'da Yükselen Yalınlar

Onuncu yüzyılın ortalarında doğru Balkanlarda hızla yayılmakta olan Neo-Manikheizm inancı, yüzyıl sonra Bogomilizm adıyla İmparatorluğun başkentinde geniş yandaş kazanmış bulunuyordu. Anna Komnena'nın nefret dolu söylemiyle “gerçekte Şeytan köklerini derinlere salmıştı; en büyük ailelere kadar girmiş ve muaazam sayıda insan bu korkunç inançtan etkilenmişti. Bogomiller uzun siyah pelerinleri içinde ve burunlarına kadar yüzlerini kapatmış kukuleteleri altında kapkara bir kılıkla rahatlıkla dolaşarak, sözde kendilerini gizliyorlardı. Oysa, sürekli zikir mırıldanarak dolaştıkları bu kapkara kılıkla bu rahatlıkları göze batıyorlardı.”²⁹

“Aleksius(1081-1118) döneminde, Kiliseyi tanımayan yeni bir düşman grup olarak ‘sapkınlar bulutu’ olağanüstü boyutlarda yükseldi” diye yazıyor İmp.Aleksius'un kızı Anna Komnena ve arkasından kısa bir tanımlama yapıyor:

“Zira eskiden beri herbiri daha çok şeytanın ve en değersiz şeylerin temsilcisi olarak bilinen iki öğreti birleşmiş. Manici dinsizliğiyle Messalia öğretisinin iğrenç karakteri biraraya gelmiş

²⁸ Heresis N19: www.genocites.com/bogomil/1bg/Dangelov

²⁹ Anna Komnena, *The Alexiad of Anna Komnena*, s.501

bulunuyordu. Yani, Bogomil dogması, Mani ve Messalia inançlarının bir karşımıydı. Açıkçası babamın saltanat döneminden önce de bunlar vardı, ancak böylesine göze batacak kadar yaygın değildi. Çünkü, Bogomilizm, hastalık derecesinde erdemli olmayı öngörüyor ve savunuyordu.”

Bogomillerin erdemliliğini itiraf etmek zorunluğunu duyan Anna, öbür yandan “bu sevimsiz ırk deliğinde pusuya yatmış bir yılan gibi ortaya çıkarıldıktan sonra, babam tarafından tuzağa düşürüldü” diyerek onları, zehirleyici ve zarar verici kötülüklerin simgesi benzetmekten geri kalmıyor.³⁰ Anna’nın pusuya yatmış yılan olarak nitelediği, sadece inançlarını yaşamak isteyen Bogomillere asıl pusu kuranın babası Aleksius olduğunu görüyoruz. Anna Komnena’nın uzun uzun anlattığı olayları kısaca özetleyelim:

İmparator Aleksius I Komnenos Bogomilliliğin Konstantinoupolis’te hızlı bir biçimde yayılmakta olduğu haberlerini alıyordu. Ama bir süre onları serbest bıraktı ve adamlarının bu kişileri tek tek yakalamalarını yasakladı. Sadece gizli gizli izleyeceklerdi. Kimler tarafından yönetildiklerini ve başlarında kimin bulunduğu öğrenilecekti. Basilus adında bir kişinin denetiminde olduklarını öğrendiler. Onun 12 havarisi vardı çevresinde. Aynı zamanda kendisiyle birlikte “kötü karakter sahibi, fena işler yapan kadın müritlerini de gezdiriyordu. Bütün mahallelerde bu kötülükler kendilerini hissettirmeye başlamışlardı. Yangın çıkaran bir kimse gibi, Şeytan birçok ruhları yakıp oburca yemeğe başladığı zaman, İmparator artık bunu taşıyamaz duruma geldi ve soruşturma açtırdı.”³¹ Bogomil’lerden bazıları tutuklayıp Saraya getirirler. İşkenceyle sorgudan geçirilenlerden hiçbiri, önderlerinin Basilus olduğunu söylemez. Ancak, içlerinden Diblatius adındaki birisi hapse atılıp işkence edilince, dayanamayıp Basilus’un adını ve yerini söyler.

“Böylece Satanel’in başyöneticisi (*arkhisatrapos/αρχισατραπος*) ortaya çıkarıldı. Kendisi keşiş kılığında; sert yüzü örtülü, seyrek sakallı ve çok uzun boylu biriydi. İmparator, adamın içindeki en derin düşüncelerini kavramak için bazı gerekçeler ileri sürerek onu saraya davet etti.”³²

Büyük olasılıkla 1111’den biriki yıl önce , 24-25 yaşlarında bulunan Anna Komnena’nın göz tanıklığında Basilus’a bir tuzak kurulur. İmparator ailesi ve bazı Saray memurları huzurunda bir çeşit tiyatro mizansenini hazırlanır. İmp. Aleksius I, Basilus’u çok değerli bir aziz gibi ayağa kalkarak karşılar ve masasına oturtup yemeğini paylaşır. Sözde İmparator ona mürit olmak arzusu içindedir, üstelik kardeşi *Sebastocrator/Σεβαστοκρατωρ* (İmparator vekili ve valisi) İshak da oradadır. Anna Komnena tanıklığını şöyle sürdürüyor:

“Basilus, herşeyi yeyip yutmaya hazır obur bir canavar gibi, çengeller üzerinde sunulan yiyeceklerle meşgul ve durumu anlamaktan uzaktı. Gerçek sandığı bu davetten etkilenmiş olan keşiş önündeki tuzak şöleden daha fazla yararlanmak için acele ediyordu.”³³

Bir yandan da sohbet etmektedirler. İmparator onun ağzından çıkanlara sözde kutsal kehanetler gibi bakmaktadır. Hatta düşüncelerini büyük büyük bir saygı gösterisi içinde dinlerken, kendi ruhunun kurtuluşunu etkilediğini bile söyler. Aralarında “Basilus ‘beni bir saygıdeğer ermiş bir rahib olarak kabul et, deyince; İmparator; ‘ey onuru yüksek öğretmenim, ben sana büyük erdemlerinden dolayı hayranım. Öğrettiğin, yaydığın inanç öğretilerini bir dereceye kadar bana da anlat. Bizim Kiliselerimizin hepsi değersizdir. Hiçbiri erdemlilik öğretmez” içiminde bir konuşma geçer.(*Ibidem*) Daha sonra İmparator Aleksius ve kardeşi İshak tarafından sahte övgülere boğulan Basilus saf saf Bogomilliliği anlatmaya başlar.

³⁰ Anna Komnena, *The Alexiad of Anna Komnena*, s. 496

³¹ Anna Komnena, *agy.* s.497

³² Anna Komnena, *ibidem*

³³ Anna’nın burada abartmaktan da çok, doğru söylemediği kesindir; çünkü aşağıda görüleceği gibi Basilus’un makamındaki, nefesine hakim bir ‘Perfectus (Kâmil insan)’ bu tür şölenlerden ve böylesine herşeyi tıkabasa yeyip içmekten çok uzaktır. Et dahil birçok yiyeceklere dokunmazlar bile. Anna zaten, onu pek çok yerde yılan, canavara, eşeğe vb.benzeterek hakkında hep küfürlü konuşmaktadır.

“Bu şöyle oldu” diye anlatıyor Anna Komnena: “ İki kardeşin (*babası ve amcası İ.K.*) bulunduğu oda, kadınların bölümünden bir perde ile ayrıldı. O pis yaratık (Basilius) geçirir gibi konuşmaya başlayıp, kalbindeki tüm gizli sırlarını kustuğu için, bir saray katibi (*scribon/σκριβων*) de perdenin arkasında onun söylediklerini kayda geçirecekti. İmparator, aptal öğrenci rolü oynayarak dersin katip tarafından yazılmasında uzlaşılınca, orada bulunan herkese öğretmen oldu. Lanetli adam, yasal ve yasadışı (meşru ve meşru olmayan) benzerlikleri olan herşeyi birbirine bağladı. Onun bu küfür doktrininin pek azı kayda geçirildi. Daha kötüsü o, peygamberimiz İsa’nın Tanrısal doğaya sahip olduğu inancımıza kuşkuyla bakıyor ve onun insan doğasını tamamıyla yanlış yorumluyordu. Kutsal Kiliselerimize cinlerin-şeytanların tapınakları diyecek kadar da ileri gitti. Yüce rahibimiz ve kurbanımızın, yani İsa’nın kanı ve bedenini kutsallığına inanmanın önemli olmadığını iddia etti. Onun bu iddialarını İmparator reddetti ve perdeyi kaldırdı. Sonra Senato üyelerinin toplanmasını emretti. Ordu kumandanlarını ve Kilisenin yaşlı bilgelerini –ki o zaman baş piskopos Nikolas I Kyrinitias Grammaticus (1084-1111) idi- çağırarak bir tartışma konferansı düzenledi. Bu tiksindirici Bogomil öğretisi orada okundu.”³⁴

Basilius’un sözde şölen sırasında saray sekreteri tarafından kaydedilen konuşmaları bir suçlunun itirafları gibi kabul edilerek, davayı tartışmak için suçlama işlemi bile yapılmamıştır, savunma yapmasını önlemek için. Çünkü Basilius, savunmasını yaptıktan, yani kendi inancının öğretilerini Senatonun, İmparatorun, yüksek askeri komutanlar ve baş piskoposun önünde tam anlamıyla açıkladıktan sonra, “kamçılanmaya, ateşe atılmaya ve bin kez ölmeye hazır olduğunu söylemişti.” Anna’ya göre, “Bogomiller her acıya dayanabilirler. Çünkü, onlar meleklerin kendilerini ateş yığınınından bile çekip kurtaracaklarını inanıyorlardı.” Ateşte yakılmasına karar verildikten sonra Basilius, saraya yakın bir yerde tek başına gözaltına alınır. Bu arada Basilius’un tutuklu kaldığı evdeki keşiş hücrelerinde gece tapınmaya çekildiğinde meydana gelen bir deprem, bir mucize olarak görülmüş: Synod (Kiliseler meclisi) toplandığı gece Satanel’in, sırlarını ifşa ettiği için Basilius’un hücrelerine taşlar yağmaya başladığı yayılmıştır. Ertesi gün de deprem olduğu anlatılıyor.

Başkentte Bogomil avı başladığında Aleksius bir yandan da, aynı zamanda grammerci ve hatip olan Eutymos Zygabenos adlı bir keşişe bütün sapkın mezheplerin bir listesini çıkarıp bir kitap yazmasını istedi.³⁵ Çoğaltılan kitabın Aleksius koymuştu.”³⁶

Konstantinopolis’te Bogomil avı bütün şiddetiyle sürmektedir: “Onları tek tek yakalayıp, bir yere topladılar; bazıları sapkın inançlarına sıkı sıkı sarılmışlardı, ama bazıları Bogomil sapkınlığını şiddetle reddederek; gerçek Hristiyan olduklarını ileri sürüp, kendilerini suçlayanları protesto ediyorlardı. Ama İmparator onlara inanmak niyetinde değildi. Bununla birlikte gerçek Hristiyanlara yaşama güvencesi veren yeni bir işlem geliştirip uygulamaya koydu. Yoksa Hristiyanların

³⁴ Anna Komnena, agy., s.49)

³⁵ Başkentte Bogomil avı başladığında Aleksius bir yandan da, “aynı zamanda grammerci ve hatip olan Eutymos Zygabenos adlı bir keşişe bütün sapkın mezheplerin bir listesini çıkarmasını istedi diyor Anna ve sürdürüyor: “ Ona, bu sapkınlıkların her biri hakkında ayrı ayrı bilgi verip, Kutsal Azizlerin İncil metinleri kapsamı çerçevesinde yorumlayarak reddiye yazmasını buyurmuştu. Bu kitap inançsız Basilius’un anlatmış olduğu Bogomil sapkınlığını da içeriyordu. Çoğaltılan kitabın *DogmaticaPanoplia/Δογματικη Πανοπλια (=ırha bürünmüş ya da tam silahlı öğretiye dair)* adını Aleksius koymuştu. Çok ilginçtir bu kitabın yazılmasından 15-16 yıl kadar önce Abbasi başkentinde Halife Mustazhir (1075-1094), Abu Hamid Muhammed al-Gazali’ye(1058-1111), Hasan Sabbah’ın Alamut İsmaililiğinin inançsal ve felsefi temeli olan Talimiye öğretisine, yani sapkınlık kabul edilen Batni İsmaililiği için reddiye yazdırmıştı. Batnilik Hasan Sabbah’ın kitaplarıyla Bağdat’ta yayılmaya, olasıdır ki Bogomilizm gibi büyük evlere, aydın çevreye girmeye başlamıştı. Gazali olayı şöyle anlatmaktadır: “Talimiye sapkınlığı ortaya çıkmıştı; herkes, nesnelere (eşyanın) anlamını ya da ifade ettiği bilgiyi, gerçekliğin(*hakikat*) sorumluluğuna sahip yanılmaz/günahsız bir (*Ali soylu İ.K.*) İmam’dan öğrenmenin mümkün olduğunu ileri süren bu öğreti hakkında konuşuyordu. Zaten benim de onların kitaplarının içinde neler bulunduğu ve görüşleri hakkında inceleme yapmak aklımdaydı. Müminlerin efendisi Halife’den, onların dinsel sisteminin gerçekte ne olduğunu gösteren bir kitap yazarak onları reddetme buyruğunu alınca işe giriştim. . . Böylece onların görüşlerinin yalan olduğunu *al-Mustazhiri* kitabımda yazdım.” (*The Faith and Practice of Al-Ghazali*, İng.çev.: Montgomery Watt, Oneworld Oxford Reprinted, 2000, s.45, 54) Görüldüğü gibi burada kitaba üstelik Halife kendi adını vermiştir. Bu benzerlikler rastlantı değildir; egemen yöneticiler, hangi dinden olurlarsa olsunlar kendi dinleri daha doğru olduğu için değil , sapkınlık adını taktıkları inançların yandaşlarını, saltanatlarına zarar vermelerinden korktukları için ezmişlerdir.

³⁶ Anna Komnena, agy., s.500

Bogomillerle karıştırılabileceği gibi, bir Bogomilin Hristiyan yerine konularak kurtulabilme şansı olabiliirdi³⁷

İmparator Kutsal Synod'u kendi başkanlığı altında toplar. Bu Synod'da tüm Ortodoks Kiliseleri temsilcileriyle birlikte Nazerah ve Hebrew (Yahudi) gibi öğretileri nedeniyle ayrılıkçıları keşişleri de vardır. Toplatılan Bogomillerin hepsi Synod meclisinin önünde iki kez sorgulamadan geçirilir. Her keresinde bir kısım insanlar Bogomillige şiddetle karşı çıkarak, inançlı Hristiyan olduklarını söylüyorlardı. Bunun üzerine İmparator Aleksius şöyle buyurur:

“ Tzykanisterin meydanında iki büyük ateş yığını hazırlanacak ve birini yanına büyük bir Haç dikilecek. Sapkın değil, Hristiyan olduklarını ileri sürenlere bir fırsat sunacağım; Hristiyanlık dini için ölmeye hazır olanlar ötekilerden ayrıлып Haç'ın dibinde sıra olup, ateşe girecek ve şehitlik onuruna ereceklerdir. Gerçek Bogomiller ise diğer ateşin içine atılacaklar. Hiç kuşkusuz gerçek Hristiyanlar için, Bogomil olarak suçlanıp yakalanarak, çoğunluğun bilincinde günahkar yaşamaktansa ölmek daha iyidir. Böylece herkes seçtiği doğru gideceklerdir.”³⁸

Aleksius'un buyruğu aynen uygulanır. Ortodokslardan biri sıradan ayrılarak Haç'a yakın ateşe doğru ilerleyerek Hristiyanlık için ölüme hazır olduğunu gösterince, meydana ateşleri seyreden Hristiyan kalabalık protesoya başlar. Bu arada onu izleyen suçlanmış Hristiyanların artması üzerine İmparator onları bağışlar. Böylece iftira kurbanı bu Hristiyanlara öğütler vererek salıverir, Bogomilleri ise yeniden toptan hapse göndererek bu gösteriyi sona erdirir. Anna'nın anlattıklarına göre Aleksius, Bogomilleri yönlendiren, aydınlatan 12 havariyi de Basilius gibi onlardan ayrı yerlere kapatır. Sonra teker teker yanına çağırarak,

“o lanet olası inançlarını terketmeleri için sıkı öğütler ve derslerle eğitimden geçirdi. Bazı Kilise görevlileri de sık sık tutuklu sıradan Bogomilleri ziyaret ederek, onlara Ortodoks Hristiyanlık inancının kurallarını öğretiler ve sapkın fikirlerinden vazgeçmelerini sağlamaya çalıştılar. Bazıları inançlarını değiştirerek serbest bırakıldılar. Diğer bazılarıysa kendi sapkın inançlarıyla öldüler. Bogomillerin büyük önderleri Basilius'a gelince, hiç pişmanlık belirtisi göstermedi. Zamanın başpiskoposu Nikolas³⁹ dahil, Kutsal Synod'un tüm üyeleri ve önder keşişler oybirliğiyle Basilius'un yakılarak öldürülmesine karar verdiler. Sonuçta, her fırsatta onu sorgulayan ve onun sapkın inancından vazgeçmeyeceğini anlayan İmparator bu karar için oyunu kullandı. Bunun üzerine Hippodrom'da (*Sultan Ahmed Meydanı*) büyük bir ateş yakıldı; çok büyük bir hendek kazılarak içerisine kalın ağaç gövdeleri ve kütük yığınlarından bir ateşten dağ oluşturulmuştu. Herkes sabırsızlıkla neler olacağını bekliyordu. Ateşin diğer tarafına bir Haç dikilmiş ve bu inançsız vatandaşı (Basilius) caydırmak için bir fırsat verilmişti; ateşin korkunçluğu karşısında, ateş yığına değil, Haç'ın yanına gitme fırsatını kullanıp kurtulabiliirdi. Basilius bütün cezalandırmalar ve işkencelerle alay etti. Bu arada eklemeliyim ki, hapisteki bütün Bogomiller önderlerinin yakılışını gözlemeleri, seyretmeleri için zorla Hippodrom'a getirilmişti. Alevlerin biraz uzağındayken hala onlara gülüyor ve meleklerin kendisini ateşin ortasından alıp kurtaracakları inancıyla övünüyordu. Uzaktan ateşi hissedebiliyordu, ama yakından yıldırım gürültüsüyle kızgın kıvılcımlar saçan ve yükselen alevleri gördü. Kor yığınının korkunç kıvılcımları, Hippodrom'un ortasında duran Obeliks'in(Dikili Taş) tepesi üzerinden havaya sıçrayıp dağılıyordu. Basilius, bütün cesaretine karşın ateşin önünde durakladı. Şaşkın, çözüm bulamıyan bir insan gibi, öteye beriye gözlerini çevirdi, ellerini birbirine çarptı ve ayaklarıyla yere vurdu. Etkilenmişti durumdan, ama hala çelik gibiydi; onun bu demirden iradesi ne ateşle yumuşatılabildi, ne de İmparator tarafından gönderilen mesajlar onu, kararından vazgeçirebildi. Orada bulunan herkes onun tamamıyla çıldırdığını düşünüyordu, zira yere mihlanmış duruyor, ne yalımlara koşuyor ve ne de kurtuluşu için Haç'ın yanına dönüyordu. Herkes onun yapmış olduğu

³⁷ Anna Komnena, Agy.s.501

³⁸ Anna Komnena, *Ibidem*

³⁹ Bu kişinin ölüm tarihi olan 1111 yılı, olaya ante quem oluşturmakta, yani bu tarihten önce geçmiştir. İ.K.

olağanüstü kehanetleri yinelerken, onu ölüme gönderen cellatları ise, Basilius'u koruyan cinlerin (demons), doğaüstü mucizeler gösterebileceklerinden korkuyorlardı. O, yalımların ortasında kendisinin zarar görmeyeceğini ve mucizelere tanık olacaklarını övünçle anlatırken, cellatları onu çırılçıplak soyup siyah pelerini, giysileri ve ayakkabılarını çıkardılar. Basilius cinlerinden öylesine emindi ki, 'bakınız, pelerinin gökyüzünde uçuyor!' diye bağıyordu. Tam zamanı geldiğini düşünen adamlar çırılçıplak bıraktıkları Basilius'u dürtükleyerek tutup havaya kaldırdı, giysileri, ayakkabılar ve herşeyiyle birlikte ateşin içine fırlattılar. Yalımlar, ona karşı bir öfke içindeymiş gibi, alçak adamı öylesine büyük oburlukla yuttu ki, alevin ortasından çıkan ince bir dumandan çizgi dışında olağandışı hiçbirşey olmadı, kokusu bile çıkmadı. Zira (hava, su, ateş, toprak gibi) cisimler (elements) bile günahkara karşı harekete geçer, fakat onlar gerçekten Tanrıyı sevenleri bağışlar.”⁴⁰

Cellatlar onu çırılçıplak havaya kaldırıp, yalımların içine fırlatmaları sırasında, ayakta bekleyen seyirci kalabalık kışkırtılır, Basilius'un yakılışını gözlemeye getirilmiş diğer tutuklu Bogomillerin hepsinin yakılmasını ister. Hatta onları yakalayıp ateşe atmak için harekete geçerler. Anna, seyircilerin zor kullanarak dağıtıldığı ve babasının Bogomilleri Büyük Sarayın sütunları arasında bu saldırıdan koruduğu, sonra da onları zindana atarak büyük günahları içinde ölüme bıraktığını anlatmaktadır. Ayrıca bu olaydan sonra yaşayan insanların hala Bogomil inancına bağlı kalmalarına şaşırıyor. Oysa, bu konuda söylediği son cümlede yanıt gizliydi: “Onlara bu olay, bir rüya ya da sadece bir hayal gibi gerçek dışı görünmüş olmalıydı.”⁴¹

Yukarıda çeşitli biçimlerde anlatıldığı gibi, Bogomil inancında yeryüzünü ve yeryüzünde insan bedeni dahil tüm nesnelere yaratan Satanel'dir. Bu nedenle geçicidir, sonsuz olan Tanrının yarattığı ruhsal dünyadır; insanoğlunun da bedeni değil ruhu gerçekliğin kendisidir ve yaşamayı sonsuza dek sürdürür. Öyleyse duyumlarla görülen, işitilen ve dokunulan maddi dünya görüntülerden ibarettir. Tanrının dostları olduklarına inanan Bogomiller için Basilius'un bir görüntü olan vücudu yokolmuş; ama ruhu aralarında yaşamaktadır, inandıkları işte buydu.

Mirca Elliade'nin Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihinde Bogomilizm

Rumen asıllı, dünya dinleri, dinsel felsefe ve düşünceler üzerinde geniş çalışmalarıyla tanınan ve 1986 yılından beri artık yaşamayan Mirca Elliade'nin kitabındaki “Bizans İmparatorluğunda ikilemci sapkınlık: Bogomilizm” başlığı altında⁴² verdiği bilgilerden yaptığımız geniş bir özet çeviriyi aşağıya aldık:

10.yüzyıldan itibaren, Bizanslı laik ve dinci gözlemciler Bulgaristan'da bir ayrılıkçı inançsal hareket olan Bogomilizm'in çıkışını işaret ediyorlardı. Kurucusu, asıl adını bilmediğimiz bir köy papazı Bogomil idi. Onun 930'lara doğru, dua etme, günah çıkarma, kendini aşağılama ve yoksulluğu övme vaizleriyle inancını yaymaya başladığı görülüyor; zira Bogomil'e göre bu dünya kötüdür, çünkü Eski Atik'teki “kötülük Tanrısı” Satanel (Tanrının oğlu, İsa'nın kardeşi) tarafından yaratılmıştır. Belli ki Bogomil, Küçük Asya din sapkınları (6-10 yüzyıllar) Paulikienler ve Messalienler tarafından yayılmış ikilemci bazı fikirleri tanıdı; Ortodoks kilisesinin dinsel törenleri, ikonları ve kutsal eşyaları, Şeytanın yapıtı olarak boş şeylerdir. Haç'tan nefret edilmesi gerekir, zira İsa onun üzerinde işkence görmüş ve onun üzerinde öldürülmüştü. Tek geçerli duaları, dört kere gündüz ve dört kere geceleyin zikredilen dua, “*Pater Noster/ο Πατηρ εμων* Babamız, Tanrı Babamız” idi.

Bogomiller et yemezler, şarap içmezler ve evliliği tavsiye etmezlerdi. Bu topluluk hiçbir hiyerarşi (dinsel rütbe, makam) tanımazlar. Kadınlar gibi erkekler de itirafta bulunur ve birbirlerini bağışlardı.⁴³ Varsılları eleştirir, soyluları suçlar ve halkı efendilerine karşı, pasif direnişe geçirecek

⁴⁰ Anna Komnena, agy., s. 501-504

⁴¹ Ibidem

⁴² *Histoire des Croyances et des idées religieuses I, De Mohamet a l'age des Réformes*, Paris-1983, s.191

⁴³ Alevi Görgü Cemlerinde yetişkin kadın ve erkeklerin Dede'nin ve cemaatin huzurunda kabahatlarını, kusurlarını ortaya dökerek cezalandırılmaları veya bağışlanmalarını bu Paulikien-Bogomil inançsal geleneğine bağlamak olasıdır.

onlara itaat etmemeye teşvik ederlerdi. Hareketin başarısı, Kilisenin debdebesi ve rahiplerin yetersizliğiyle doğru orantılıydı. Ayrıca mülk sahiplerine ve özellikle Bizans (vergi) ajanlarına karşı olan yoksul Bulgar köylüsünün kindarlığıyla, günahattan-kusurdan uzak halk sofuluğu birleşmişti.

Bulgaristanın 1018’de, Basileus II tarafından fethedilmesinden sonra çok sayıda Bulgar soylusu Konstantinopolis’e yerleşti. Bazı yerel soylu aileler ve hatta Bizanslı keşişler tarafından kabul edilmiş olan Bogomilizm, dinsel bilgi ve ilkelerini burada örgütledi. Ancak olasılıkla bu düzenlemenin hemen ardından gerçekleşen teolojik tartışmalar bu mezhep üzerinde farklı anlayışlar getirdi: Sonsuz ve mutlak Tanrı olduğunu onaylayarak Satan’ın bağımsızlığından yana olanlar, *Dragovitsa* (Trakya ile Makedonia sınırında bir köyün adı) kilisesinde kümeleniler. Şeytanı Tanrının gözden düşmüş oğlu olarak kabul eden eski Bogomiller, Bulgarlardan aldıkları (bu) eski adı koruyorlar. Dragovitslerin mutlak ikilemci (absolu dualisme) ve Bulgarlar Bogomillerin ılımlı ikilemci ilân edilmelerine rağmen, iki kilise de hoşgörülle birbirlerine yaklaşıyorlardı. Çünkü Bogomilizm bu dönemi yeni bir çıkış olarak tanıyordu. Topluluklar Bizans’ta, Küçük Asya ve Dalmatia’da örgütleniyor ve inananların-bağlananların sayısı gittikçe artıyordu. Şimdi artık iki kategoriye ayrılıyorlardı: Rahipler⁴⁴ ve sıradan inananlar. Dua ve oruç fazlalaştırılıyor, törenler artırılıyor ve uzatılıyor.

Bogomilizm, “10.yüzyılın köylü hareketi,12.yüzyılın sonunda, manastır ayinlerinde; ikilemci ve Hristiyanlık karışımından kuramsal bir eğitim içinde bir mezhebe dönüştü ve gittikçe artan duyarlılığa ulaştı”⁴⁵

12.yüzyılın başlarında zaten engellemeler organize edilirken, Bogomiller Balkanların kuzeyinde gerilemeye başladı. Onların misyonerleri Dalmatia, İtalya ve Fransa’ya doğru yöneldiler. Bununla birlikte bazı zaman noktalarında (moments) Bogomilizm, resmi olarak kendini kabul ettirmeyi başardı; örneğin 13.yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan’da; Ban Kulin (1180-1214) döneminde Bosna’da devlet dinine dönüştü. Ancak 14.yüzyılda Bogomilizm etkisini yitirmeye başladı, ve Bosna ve Bulgaristan’ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden (1393) sonra, Bogomillerin çoğu İslam dinine geçtiler. Mircea Eliade’ın sözetmemesine rağmen, Bosna ve Arnavut Bektaşilerinin 14.yy.da İslam dinine girmiş Bogomiller olduğu görüşü oldukça yaygındır.

Bogomilizmin Batı’daki geleceğini izlersek; Güney-doğu Avrupa’ya bazı Bogomil kavramlarının *apocryphes* (kutsal metinler) aracılığıyla geçirildiği ve folklor içinde hala yaşadığını ekleyelim. Orta Çağda, çok sayıda kutsal kitap metinleri, Bogomil rahip Jeremie’nin adı altında Doğu Avrupa’da elden ele dolaşıyordu. Bununla birlikte kutsal metinlerin hiçbiri Jeremie’nin yapıtı değildi. Örneğin konusu bütün Orta Çağ Avrupa’sında çok tanınmış, *Le Bois de la Croix* (Haçput Tahtası), gnostik (irfancı) kökenli *l’Evangile de Nicodème*’den (Nikodem İncili) kopya edilmiştir. Bir başka kutsal metin teması olan *Comment le Christ devient prêtre* (İsa nasıl rahip oldu), uzun zamandan beri Greklerin tanıdığı bir yapıtı. Fakat Bogomiller, İkilemci öğelerin bu eski söylencelerine eklemeler yaptılar. *Haçput Tahtası*’nın Slav versiyonu şu cümle ile başlıyor: “Tanrı dünyayı yarattığı zaman, yalnızca O ve Satan vardı (mevcuttu)” Oysa, biz biliyoruz ki, bu evrensel yaratılış motifi geniş biçimde yayılmıştır, fakat Güney-doğu Avrupa ve Slav çeşitlemeleri, Satan’ın rolünü (kabartma) tablo içine yerleştiriyor. Bazı gnostik mezhep modellerini izleyen Bogomiller, Şeytan’ın prestijini yükselterek İkilemciliği büyük olasılıkla güçlendirdiler.

Ayrıca, *Adam et Eve* (Adem ile Hava) kutsal metnine Bogomiller, Adem ile Şeytan arasında imzalanan bir “kontrat-senet” episodü soktular. Bu kontrata göre, Şeytan’ının yaratması olan yeryüzü, İsa’nın gelişine kadar Adem ve onun soyundan gelenlere ait oluyordu. Bu konuyu Balkan folklorü içinde buluyoruz. Kutsal metinlerin yeniden yorumlanması yöntemi, en gerçeğe uygun/doğru Bogomil yapıtı olan, orta Fransa’daki enkizitörler tarafından Latinceye çevrilen *Interrogatio Iohannis* (İohannes’in Sorgulaması) tarafından belirlendi. Bu kitapta sözkonusu olan, dünyanın yaratılışı, Şeytanın gözden düşüşü (yenilişi), Enoch’un göğe yükselişi ve Haçput tahtası hakkında İsa ile İncil

⁴⁴ Yani Kâmiller-Perfects= *Perfectii*

⁴⁵ Arno Borst, *Les Cathares*, Payot; Paris, 1978, s. 63

yazarı İohannes (Jean l' Evangéliste) arasındaki bir karşılıklı konuşma (dialogue) idi. Diğer kutsal metinlerden ödünç alınmış pasajları ve 12.yüzyılın Slavca bir yapıt olan *Questions de Jean l'Evangéliste'in* (İncil yazarı İohannes'in Soruları) çevirisini buluyoruz ki, bu kesinlikle Bogomil teolojisidir. Gözden düşüşünden önce Şeytan, Tanrı Baba'dan sonra birinci idi.

“Buna rağmen” diyor Mirca Elliade; “İsa Tanrı Baba'nın yanibaşında oturuyordu. Yine de biz buna özgün bir Bogomil yapıtı ve Grekçe bir kitabın çevirisi olduğunu söyleyebiliriz. Doktrin aracılığıyla hüküm verilirse, olasılıkla o, herhangi bir Bogomil veya Messalien yazarın çok eski kutsal metin (apocryphes) malzemesinden bir derlemeyi sunuyor.”

İleri sürülen konuyu ilgilendiren şey, bu kutsal metinleri ve özellikle onların sözlü çeşitlemeleri birkaç yüzyıl boyunca halk dininde oynadığı roldür. İleride göreceğimiz gibi, Avrupa dinsel folklörünün tek kaynakları bu değildir. Ancak pek az halkın hayal evrenindeki sapkın ikilemci konularda ısrarı anlamdan yoksun değildi. Sadece bir tek örnek vermek gerekirse; Güney-doğu Avrupa'da (çamur getirmek için ilkönce Okyanusun derinliklerine dalan) Şeytan'ın yardımıyla dünyanın yaratılış söylencesinin bir bağlanlantısı vardır. Bazı çeşitlemelerde Tanrı çok derin bir uykuya dalar, diğer bazılarında o, evreninin yaratılışı sonrası bir sorunu çözmeyi bilemez; yani gök kubbenin altına birtürlü dünyayı sokamaz. Ona bir kirpi, dünyaya biraz sıkıştırmasını öğütler, böylece dağlar ve vadiler doğar.

Şeytanın elçabukluğu (kurnazlığı, etkisi), Tanrının dirençsizliği ve anlayış , tembel zaafı, ilkel dinlerin *deus otiosus* (İşsiz-güçsüz Tanrı) halk deyimini düşündürebilir. Aslında burada, dünyayı ve insanları yarattıktan sonra Tanrının, kendi yarattıklarıyla bir çeşit ilgiyi kesmesi, yarattıklarıyla ilgilenmemesi ve gökyüzüne çekilmesi, onun bir doğaüstü bir varlık ya da bir yönetici (un Etre Surnaturel ou un démiurge) olarak eserinin başarısını yitirmesi sözkonusudur.⁴⁶

İKİNCİ KISIM

Bogomilizm'in Kaynağı, Öğretisi, İnançsal ve Siyasal Bağlamda Coğrafi Yayılışı

Balkanlar ve Küçük Asya'daki neo-manicheist inanç akımları (Paulikianizm, Messelianizm, Bogomilizm) özellikle Bogomilizm ve çeşitlemeleri hakkında en geniş bilgiyi Jordon Ivanov'un “*Bogomil Söylenceleri ve Kitapları*” adıyla Fransızcaya çevrilmiş kitabında bulduk. Geniş bir biçimde yararladığımız bilgileri şu başlıklar altında topladık:

Bir Kere Daha Paulikianizm ve Paulikienler

Paulikianizm'in kökeni, Paulikienlerin kendileri tarafından aziz Paulos'un adına bağlanır. Oysa Bizans kaynakları onun, yukarıda açıkladığımız gibi Samsatlı (Somasata) Paulos (3.yüzyıl) ya da yine Samsatlı Mani inançlı Kalinika adında bir kadının oğulları Paulos ile İohannes'ten (7.yüzyılın sonu) geldiğini, tarih içinde 8.yüzyılda tek tük ve daha sonra 9.yüzyılın başlarında Armenia'da ortaya çıktığını söylüyor. Bu, Hristiyanlığa yaklaşan Manikheizmin bir değişimidir. Paulikianizm, Mani inancının sert İkilemci görünümünü sürdürdü, fakat gerçekte Hristiyanlığa dönülmüş ve zaten mensupları Hristiyanlar olarak adlandırılıyordu. Ortodokslar onu aşağı yukarı bir Hristiyanlık mezhebi olarak kabul ediyor ve Arap yazar Masudi Paulikienlere “Bajlaki” diyor ve Paulikianizm'i “Mazdeizm ile Hristiyanlık arasındaki bir ortayol mezhebi” olarak tanımlıyordu. Maniciler gibi onlar da tek Tanrı'ya, göklerin, öbür dünyanın efendisi ve yeryüzünün yaratıcısı olarak inanıyorlardı. Hristiyanlığın etkisi altında, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan Kutsal Üçlü (Saint Trinité) kavramını kabullenmiş, fakat onu Tek Tanrı Baba'nın görünüm alanına çıkışı olarak göstermişler. Yenik düşmüş insanlığı kurtarmak için Tanrı İsa'yı göndermiştir. Bakire Meryem'in İsa'yı doğurması bir görünüşten ibaret idi; gerçek annesi göksel Kudüs'ten (la Jérusalem céleste) başkası değildi. Paulikienler *Yeni Testamet(Ahit)* 'in metinlerine dayanırlar ve tam özel biçimiyle *Paulos Mushafları* 'na (les Epitres de Paul). İsa'yı yadsıyan *Pierre'in Mushafları* 'nı reddederler. Onlar aynı zamanda

⁴⁶ Mirca Elliade, Agy., s.194

Eski Testament'i ve yalancılar yerine koydukları peygamberleri yadsıyor. Kilise hiyerarşisindeki makam ve rütbeleri çok basite indirgemişlerdi. Hristiyanların kutsal nesnelere, Kutsal Bakire (heykeline), Haç ve kutsal resimlere (ikonlara) tapınmıyorlar; Aynı zamanda Mani dininin tapınma için inzivaya çekilme (l'ascétisme) ilkesine de uymuyorlar; et yiyor, şarap içiyorlar, evlilik yapıyor ve hatta bazan aşırılığa, zevk ve eğlenceye dalıyorlardı. Pavlikianizm daha geniş bir biçimde Kuzey Suriye, Batı Armenia'da (Kilikia-Çukurova), Kommagene (Adıyaman, Samsat), Malatya, Sivas v.s.) yayıldı ve bazı Ermeni boylarının resmi dini oldu. Ermeni Paulikienler ordulara, kalelere sahip olmuşlar ve Bizans, Arap ve Armenia ilişkilerinde, özellikle 9.yüzyılda büyük rol oynamışlardı. Ermeni göçmenler Trakya'ya geldi, ileride göreceğimiz gibi orada büyük nüfuz kazandılar. Armenia'da Bizanslıların zaferi, daha sonra Araplar ve çok sonra Türkler orada Paulikianizme nefes aldırmadılar. Bununla birlikte, yeni bir ülkede, Bulgaristan'da, varlığını sürdürdü. Bir Bulgar efsanesi, göçmen olarak gelmiş olan bu mezhebin kurucularının Paulikien'lerle kökensel akrabalığı göstermektedir

Plovdiv ve çevresindeki Paulikienler yüzyıllar boyunca önemli bir rol oynadılar. Daha ileride göstereceğimiz gibi onlar 11.yüzyıldan 13.yüzyıla kadarki politik olaylarda etkin rol aldılar ve olayların pek çoğunda, Bizanslıların zararına olarak zincirleme Bulgar talepleri vardır. Böylece, ya misyonerler aracılığıyla ya da Paulikienlerin önemli göçmen grupları aracılığıyla dinsel etkilerini Tuna'nın Bulgar kıyılarına değin soktular. 1336 yılında dahi, İvan Sracimir Devleti içindeki Vidin bölgesinde bir Paulikien nüfusa rastlıyoruz. Bu bölgenin Magyar'lar (Macarlar) tarafından işgal edildiği dönemde, ortodoks Bulgar nüfusun büyük bir bölümü ve eşit derece Paulikienlerin bir kısmı (*partim ex Paulikianis*) da Katolik olmaya zorlandılar. Bununla birlikte, Magyar'ların ayrılışından sonra, nüfus kendi ilk dinine geri döndü. 16.yüzyıl ve 17.yüzyıl başlarından kalan belgeler, örneğin Ciprovi (Vidin eyaleti) ve Nikopol bölgesinde, Bulgarca konuşan, kiliseleri olan, fakat Haç'ı tanımayan Paulikienlerin hala yaşadıklarına tanıklık etmektedir. Oysaki onlar, esas olarak Bosna'dan gelmiş olan Fransisken misyonerleri tarafından Katolikliğe çevrilmişlerdi. Aynı dönemde, Plovdiv bölgesindeki Paulikienler de 'katolikleştirildiler'.

Plovdiv kentinde bir "Paulikien mahallesi" bulunmakta ve bölgenin bazı katolik köylerine hala Paulikienler adı verilmekte ve sakinleri Paulikiyendir. Kuzey Bulgaristan'daki, Pavlikeni (Tarnovo bölgesi), Gorno-Pavlikeni, Dolno-Pavlikeni (Lovec bölgesi) gibi yer adları eski Paulikienleri anımsatmaktadır. Bu bölgelerde oturanlar ortodoks Bulgarlardır. Gorno-Pavlikeni civarında, başında haçsız mezartaşları olan eski mezarlıklar bulunmaktadır. Olasıdırki bunlar, ortodoks olmayan eski halklar, Paulikienler ya da Bogomiller tarafından yapılmıştır. Bulgaristan'da da Paulikianizm, ilk vatanları olan Armenia'da olduğu gibi kaybolmuştur. Duyarlı bir biçimde değişikliğe uğratılmış bir Paulikianizme inanan son Ermeni toplulukları Kuzey Armenia'da bulunur. Onlar dinlerini uzun yıllar boyunca korudular. İngiliz yazar Conybeare "*The Key of Truth (Gerçeğin Anahtarı)*" adlı yapıtında ondan bir metin yayınlamıştır. Paulikienleri anlatan Bizanslı yazarlar, onları bazan Paulikienler, ya da bazan Manicheistler olarak tanımlamışlardır. Geleneğe göre, Ortaçağın ortalarında Bizans'ta ve komşu bölgelerde gerçek Manikheizm artık mevcut değildi.

Messalianizm ve Messalienler

Hristiyan gnostiko-dualist (ikilemci marifetçilik) öğeleri içeren, Suriye'de ortaya çıkmış *Messalianizm* adını taşıyan bir diğer mezhep 4.yüzyılda ortaya çıktı ve daha sonra varlığını Suriye, Armenia, Küçük Asya ve Balkan yarımadasında sürdürdü. Messalienler (Süryanice "dua edenler, tapınanlar anlamında)", Grekler arasında da aynı anlama gelen *Ευχίται /Eukhitai*, eski Bulgarlar da aynı şekilde kendi dillerinde bu anlamı karşılayan sözcüğü kullanıyorlardı. Zira "dua etme-tapınma" onun özel anlamıydı. Onlar kendilerine Hristiyan diyorlar ve asıl olarak manastırların inzivacı (çileci) dünyasında keşiş oluyorlardı. Halkın arasında çok daha az bulunuyorlardı.

İkilemciler olarak onlar, Adem'in soyundan gelen insanoglunda, Kutsal Ruh ile Satan'ın (Şeytan) birlikte yaşadıklarını öğretirler. Onların öğretileri, çok daha sonra özelleşti. İnsanı sürekli bir biçimde kötülük ve günahlarla yetiştiren Şeytan'ı avlayan (kovalayan) Ortodoks Kilisesinin hiçbir kutsal nesnesine inanmaz, sadece vaftiz (törenini) kabul ederler. Onlara göre sadece ara vermeden dua-zikir, insanı temizlemek ve onun vücudunda kutsal ruhun oturacağı bir yer bulmak için iblisleri ve onların

kötülüklerini kovalama gücüne sahiptir. Ancak o zaman, temizlenmiş ruh görüş alanına çıkıyor ve Kutsal Ruh ve Kutsal Üçlü'yü görebiliyordu. Bu mistik uygulamadan dolayı, Messalienler 'çoşkucular ve hayal görenler' adıyla da anılmaya başlamışlardı. Onlar malını mülkünü satıp savan veya bağışlayanları, evlilik bağlarını koparanları ve de efendilerinden kaçıp gizlenen köleleri kendi dünyalarına seçiyorlardı; onları üyeleri arasına alıyor, onlara keşiş giysileri (froc) giydiriyor ve gizemli toplantıları ve düş/hayal görme törenlerine kabul ediyorlardı. Messalienler el işlerini (elle çalışmayı) hor görüyorlar, aralarında bazıları da iğdiş edilmişti. Onlar Bakire (Meryemi) tanımıyorlar, Haç vs. de reddediyorlardı. Manastırları dışında yaşayanlar, sık sık sokaklarda gruplar kuruyorlar; iblislerin sadece insanın içinde yaşamadıkları, fakat aynı zamanda oradan açık havaya da çıktıklarına inanmış olduklarından, onlardan kurtulmak için sürekli tükürüyor ve sümürüyorlar. Dua ediyorlar, kendilerini düşünmeye-hayal etmeğe ve kehanette bulunmaya adanmışlardı. 8.yüzyıl öncesi yazarları onları böyle tanımlıyorlardı.

11.yüzyıldan sonraki daha geç bilgilerde, daha sonra Bogomillerde de bulduğumuz Satanel'e ilişkin geç dönem kuramı Messalienlere dayandırılır. Onların Kutsal Üçlüsü, evrenin/dünyanın ötesindeki şeylerin tek efendisi (*τα υπερκοσμια μονα*) olan Tanrı Baba, yeryüzündeki herşeye sahibolan (*των εγκοσμίωντο κρατος*) büyük oğlu Satanel ve gökyüzündeki şeylere (*τα ουρανια*) hükmeden küçük oğlu İsa'dan oluşur. Bu kavramın ardından bazıları, özel olarak, sevmemesinden korktukları, yeryüzünün efendisi olan büyük oğul Satanel'e taparlardı. Bu Messalienlerin Satanizmi (Şeytancılığı), mezhebin mensupları lehine yazan kavgacı Hristiyan yazarlarının çok fazla canlarını sıkıyordu; çünkü onlar yeteneksizleri ve inanamayacak derecede fazla pis oluşları ile tanımıyorlardı. Messalienizmin 9.yüzyılda Trakya'ya yayılışını bize, yetkin Bizans yazarı Mikhael Psellos'un yapıtında, "Şeytanların eylemine dair" başlığı altında anlatıyor. Cedrenus ise, Suriye'den kovulan Messalienlerin önce Pamphylia'ya (Antalya bölgesi), kendi zamanında (11.12.yüzyıl) da Bizansın batı bölgelerinin büyük bir kısmında, yani Balkan yarımadasına yayıldığını anlatmakta ve Messalienlerin o zamanlar, "Bogomiller" adıyla tanındıklarını eklemektedir.⁴⁷

Bogomilizm: Bogomil Öğretisinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Koşullar

9.yüzyılda Bulgar topraklarında atılan İkilimci inancın tohumları, meyva vermekte gecikmedi. Kral Simeon'un yönetiminde İkilimciler, Bulgaristan'da mensuplarının sayısını artırmışlar. Ardılı Kral Pierre döneminde, 10.yüzyılın ikinci çeyreğinde, onların yayılışı resmen tanındı ve artık onlar kendilerini "Bogomiller" yeni adı altında göstermeye başlamıştı. Demek ki, Bulgar devletinin Balkan yarımadasının büyük bir bölümüne sahibolduğu ve Bizans'a vergi ödediği zaman Bogomilizm ortaya çıkıyor. Hristiyanlığın Bulgaristan'da devlet dini olduğu ve Bulgar edebiyatının, yükselen bir dilde bir yazılı edebiyatın yaratılması sayesinde ve çok önemli aşamalarından birinin tanındığı ve aynı zamanda herşeye ulaşılabilir bir dönemdi. Sonuçta, Bulgar birliği bilincininin oluşmasında gerekli koşullar mevcuttu. Öyleyse Bogomilizm'in kesin olarak bu dönemde ortaya çıkışı nasıl açıklanabilir? Öyle bir öğreti ki, Bulgarların dinsel ve sosyal yaşamında bir bölünme, yani hem resmi din Hristiyanlığa karşı, hem de devletin ve kilisenin iktidarına karşı bir karşı çıkış getiriyordu.

Bulgaristan'da bu yabancı tohumun büyüyüp gelişmesine izin veren nedenler arasında birinci planda, Boris'in krallığı döneminde, Paganizm'in yerine Hristiyanlığın, geçirilmesinin hemen ardından gelen bir dinsel kararsızlığı hesaba katmak gerekir. Din dışı gelenekler bu denli çabuk unutulamazdı. Boyar'ların başkaldırması ve Boris'in öz oğlu Vladimir'in fesat çıkarması açıkça dikkate alınmalıdır. Kral Simeon'un çağdaşı Bizans valisi İohannes, Slavların Bulgaristan'da hala din değiştirmedikleri hakkında anlamlı bir şekilde konuşur. Kral Pierre yönetimi döneminde yaşamış olan Saint Jean de Rila, vasiyetnamesinde öğrencilerine, kendi çağdaşlarını gerçek inanca doğru yönlendirmelerini ve din değiştirmelerinden sonra yine sürdürdükleri pagan tapınmalarından onları ayırmayı, uzaklaştırmayı tavsiye etmektedir. Rodoplar'da, İvironlu Saint Georgeos'un yaşamında okunduğu gibi, 9.yüzyılda idollerinin (kült heykelleri) önünde secde eden, dinlerini hala değiştirmeden kalan

⁴⁷ Jordon IVANOV, *Livres et Legendes Bogomiles (Aux Sources du Catharisme)*, Bulgarca'dan Fransızca'ya çev. Monette Ribeyrol, Paris-1976, s.46-48

Bulgarlar vardı. Başka bir deyimle, Hristiyanlığın kabulünden sonra uzun zaman Bulgarlar, pagan geleneklerini korumayı sürdürdü ve inançlarının kararsızlığı içerisinde yaşadılar. Fakat, Bogomilizmin doğuşuna yardımcı olan sadece iki din sisteminin birlikte varılması değildir. Hristiyanlığın girişinden sonra, Bizans nüfuzu toprak ve adalet ilişkilerinde zorlanmalar yaşandı. Değişimlere koşut olarak, önceki gelenek ve görenekleri içine girip, Devlet ve Kilise tarafından köylülere uygulanan tutsaklığa karşı, yepyeni bir düzenle yüzleşen halk, hasım tavrıyla başkaldırıları gerçekleştirerek hoşnutsuzluklarını patlattılar. Kilise örgütü ya da rahipler sınıfı (Le clergé) yerli halkın sevgisi ve güvenini kazanmayı başaramadı.

Kral Pierre zamanında, Rahip Kosmas'ın Kilise yöneticileri ve keşişlerin rezilce yaşamlarına dair verdiği tablo çok üzücüdür. O da, "bu inancın 8.yüzyılda tek tük ve daha sonra 9.yüzyılın başlarında Armenia'da ortaya çıktığını ve bu, Hristiyanlığa yaklaşan Manikeizmin bir değişimi olduğunu söylüyor." Paulikianizm, Mani inancının sert İkilimci görünümünü sürdürdü, fakat gerçekte Hristiyanlığa dönülmüş ve zaten mensupları Hristiyanlar olarak adlandırılıyordu. Ortodokslar onu aşağı yukarı bir Hristiyanlık mezhebi olarak kabul ediyor ve daha önce geçtiği üzere Arap yazar Masudi Paulikienlere "Bajlaki" diyor ve Paulikianizm'i "Mazdeizm ile Hristiyanlık arasındaki bir ortayol mezhebi" olarak tanımlıyordu. Maniciler gibi onlar da tek Tanrı'ya, göklerin, öbür dünyanın efendisi ve yeryüzünün yaratıcısı olarak inanıyorlardı. Hristiyanlığın etkisi altında, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan Kutsal Üçlü (Saint Trinité) kavramını kabullenmiş, fakat onu Tek Tanrı Baba'nın görünüm alanına çıkışı olarak göstermişler. Yenik düşmüş insanlığı kurtarmak için Tanrı İsa'yı göndermiştir. Bakire Meryem'in İsa'yı doğurması bir görünüşten ibaret idi; gerçek annesi göksel Kudüs'ten (la Jérusalem céleste) başkası değildi. Paulikienler *Yeni Testamet(Ahit)* 'in metinlerine dayanırlar ve tam özel biçimiyle *Paulos Mushafları* 'na (les Epitres de Paul). İsa'yı yadsıyan *Pierre'in Mushafları* 'nı reddederler. Onlar aynı zamanda *Eski Testament*'i ve yalancılar yerine koydukları peygamberleri yadsıyor. Kilise hiyerarşisindeki makam ve rütbeleri çok basite indirgemişlerdi. Hristiyanların kutsal nesnelere, Kutsal Bakire (heykeline), Haç ve kutsal resimlere (ikonlara) tapınmıyorlar; Aynı zamanda Mani dininin tapınma için inzivaya çekilme (l'ascétisme) ilkesine de uymuyorlar; et yiyor, şarap içiyorlar, evlilik yapıyor ve hatta bazan aşırılığa, zevk ve eğlenceye dalıyorlardı.

Pavlikianizm daha geniş bir biçimde Kuzey Suriye, Batı Armenia'da (Kilikia-Çukurova), Kommagene (Adıyaman, Samsat), Malatya, Sivas v.s.) yayıldı ve bazı Ermeni boylarının resmi dini oldu. Ermeni Paulikienler ordulara, kalelere sahip olmuşlar ve Bizans, Arap ve Armenia ilişkilerinde, özellikle 9.yüzyılda büyük rol oynamışlardı. Ermeni göçmenler Trakya'ya geldi, ileride göreceğimiz gibi orada büyük nüfuz kazandılar. Armenia'da Bizanslıların zaferi, daha sonra Araplar ve çok sonra Türkler orada Paulikianizme nefes aldırmadılar. Bununla birlikte, yeni bir ülkede, Bulgaristan'da, varlığını sürdürdü. Bir Bulgar efsanesi, göçmen olarak gelmiş olan bu mezhebin kurucularının Paulikien'lerle kökensel akrabalığı göstermektedir

Bulgaristan'ın bu durumu, Bogomilizmi doğurmuş olan yeni düşüncelerin kaynamasına elverişli bir topraktı. Bu öğretinin tohumlarını ekenler Bulgar toprakları üzerinde eksik değillerdi: bazıları buraya özellikle gelmişlerdi, bazıları da, Simeon yönetiminden önce, Bizans egemenliği döneminde gelmiş, burada uzun zamandan beri göçer durumunda yaşamaktaydılar. Ayrıca, zaten Kral Boris'in din değiştirmesinin ilk yıllarından beri, Ermenilerin yaşadığı Tefrika, Tefrike, yahut Tebrika⁴⁸ kentinin Paulikienleri, Bulgaristan'a bir dinsel heyet göndermeyi düşünüyorlardı. Bunu, 868 yılında Bizans imparatoru Basilius I tarafından, tutukluların teslimi işini tamamlama göreviyle Tefrika'ya gönderilmiş olan Sicilyalı Pierre anlatmaktadır. Yukarı Fırat'a dökülen Çaltı-Çay⁴⁹ üzerinde bulunan Tefrika kenti⁵⁰ o zaman Paulikienlerin siyasal merkeziydi. Bu Paulikien heyeti Kral Boris'in huzuruna çıktı mı, onu bilmiyoruz. Ancak Sicilyalı Pierre, bu rolü oynamak için, Bulgar baş piskoposluğuna bir mektup gönderdi. Mektuba, bu mezhebin incelenmesinde ana kaynaklardan biri olarak düşünülen, Paulikien öğretisi üzerine yazmış olduğu bir risaleyi de ekledi. Belki Bulgaristan'daki benzer bir

⁴⁸ Bugünkü Divriği

⁴⁹ Chalta-Chaj

⁵⁰ Divriği, Ortaçağ Süryani belgelerinde Nahr-Avrık

armeno-paulikien heyetine, 866'da prens Boris'e Papa Nikolas'ın söylediği şu sözleri dolayısıyla atf yapıyor:

“Sizin memleketinize Hristiyanların, yani Greklerin yerine, Ermeniler ve başkaları geldiler; onlar keyiflerine göre farklı şeyler anlatıyorlar.”

Belki burada gerçekten bir sorun vardı, yani bunlar Ermeni Paulikienler değil, fakat sadece Ermeni monofistler⁵¹ olabilir. Buna karşılık, 870 yılında Stylianas'ın Papa Etienne'e gönderdiği mektupta, Bulgarlar arasında kesin olarak bu dönemde, bir Manikheizm (Paulikianizm) vaiz metni üzerinde çok daha güvenilir belirlemeler sahibiz.

Trakya'daki büyük veba salgını (746-747 yılı) kırımından dokuz yıl sonra, yani 755'de Theophanes şöyle diyor:

“İmparator Konstantinos Kopronymos, Théodosiopolis (Erzurum) ve Melitene'den (Malatya) çıkardığı Ermenileri ve Süryanileri Trakya'ya sürgün etmişti. İşte bunlar tarafından Paulikienlerin dinsel sapkınlığı yayılmıştır.”

Kopronymos'un ardılı İmparator Leon IV, 778 yılında Germanikia'dan (Bugünkü Maraş) Trakya'ya yeni göçmenler gönderdi. Konstantinopolis'de de Paulikienler vardı. 813 yılında Krum, Trakya'yı talan ettiği ve Bizans başkentine doğru yöneldiği zaman, bu bölgenin Paulikienleri, Ortodoks rahipler sınıfına karşı ayaklanacak ve Kutsal Bakire'nin ikonlarına saygısızlık gösterecek yeterli güç ve cesarete ulaşmışlardı. Çok daha sonra Ermeni kökenli İmp. İohannes Tzimiskés (969-976), Fırat bölgelerindeki Paulikien halkları Plovdiv yöresine nakletti. Antakya başpiskoposu Theodoros'un, Tzimikés'i ikna ettiğini yazan Cedrenus şöyle demektedir:

“Bütün Doğuya yayılmış olan Paulikienler, vahşi inançlarını halka bulaştırmışlardı. Onları Batı'da uzak bir eyaletin en dip köşesine sürgün etmek gerekiyordu. İmparator bunu yaptı, onları Plovdiv'e gönderdi.”

Plovdiv'de oturan Anna Komnéna, Paulikienleri iyi tanıyor, aynı tarihsel olay hakkında konuşuyor ve Paulikienlerin Plovdiv çevresine sürgün edildiklerinden sözediyordu. 11,12 ve 13.yüzyıllarda Plovdiv tarihinde sık sık Peçenek istilaları, 1189'daki Frédéric I'in haçlıları Plovdiv'e yönlendirmesi, Kral Kolajan'ın askeri operasyonları olurken, Paulikienler olaylarda etkin rol aldılar ve olayların pek çoğunda Bulgarlarla uyum içinde tepkilerini gösterdiler. Bulgaristan'ın diğer bölgelerinde başka monofist Ermeni toplulukları bulunmaktaydı. 11.ve 12.yüzyıllarda Devol ve Sofya bölgesinde onların kendi kiliseleri ve rahipleri vardı. Ohridli Theophylaktos'un mektuplarının tanıklığına göre, 12.yüzyılda Plovdiv'de manastırları vardı; Maglen'de ise monofist ve Paulikien Ermeniler yaşıyordu. Orta Çağ'dan kalma anıtlar ve belgeler, Bulgaristan'ın farklı bölgelerinde yalnız yaşayan (tecrit edilmiş) Ermeni aileleri ve Ermeni köylerinden sık sık sözediler: Bitola bölgesinde Armenohor köyü, Rila dağında Armenika özel adlı yer vb. Şimdi dahi şu yer adları yaşamaktadır: Ermenova, Ermensko (Lerin bölgesi), Ermenluj (Nicopol bölgesi), Armenite (Gabrovo bölgesi), Armenozci (Drjanovo bölgesi), Ermenlij (Dobric bölgesi)... Üstelik Süryani-Ermeni (Syrio-arméniens) göçmenleri Paulikianizm, Monofisitizm ve Messalianizmin taşıyıcıları oldular. 11.yüzyılda Trakya'daki Messalienler, daha önce sözettiğimiz gibi, Mikhael Psellos ve Cedrenus tarafından zikredilirler. Kyzikos (Kapıdağ yarımadası/Erdek) Metropolit'si Demetrios, Bogomilizmin Messalianizme yakınlığını yazan çağının ilk yazarıdır.

Bulgaristan'da İkilemci inancın güçlenmesi konusunda, örneğin V.W. Vasilievski gibi bazı bilginler, 11.yüzyılda Bizans ve Bulgar topraklarına giren Peçenekler'in etkisini de düşünürler; onların arasından bazı gruplar Sofya, Nis, Stip ve Maglen bölgelerine yerleşmişlerdi. Vasilievski önermesini, Manikheizmin Peçenekler'e, akrabaları olan Türkler- ki bunlar 8.yüzyılda Mani dinine girmiş bulunan Uygur'lardı- tarafından sokulduğu olasılığı üzerine kurmaktadır. 9 ve 10.yüzyılda aşağı Tuna'ya kadar gelmiş olan ve 11.yüzyılda Bizans ve Magyar (Macar) topraklarını istila eden Peçenekler'in

⁵¹ Kutsal Ruh, İsa ve Meryem'in tek özden olduğuna inanan Ortodoks Hristiyanlar

dinine ilişkin daha kesin bir belge kullanmak olasıdır şimdi. Arap yazar Al-Bekri (11.yy) tarafından zikredilen bu belge; Peçeneklerin başlangıçta Mecusiliğe, yani Zerdüşt ikilemciliğine inandıkları ve daha sonra bazı kabilelerin İslam dinine döndüklerini, diğer dualistlerle savaşa girerek, onları kendi dinlerini tanımaya zorladıklarını anlatmaktadır. Manikheizm'in o zamanlar, şimdiki güneydoğu Rus eyaletlerinde yaşayan bazı Finno-turanien (Fin-Turan) kabileleri arasına girmiş ve bu gruplar arasındaki Perslerden aldıkları dualist borçlanmalara bağlı olduğu sonucuna varabiliyoruz. Böylece, örneğin Macarlar, bugünkü ülkelerine yerleşmeden önce Volga ırmağı çevresinde ve daha sonraları, onların halk folklorunda ve dilinde İkilemci tören ve terminolojisinin izlelerinin günümüzde hala korunduğu Güney Rusya'da yaşıyorlardı. Bu unsurlar, onların Rusya'daki yer değiştirmeleri sırasında, bir kısmının Macarların topraklarını işgal edip orada kalmış olan Peçenekler gibi, bazı Türk kabilelerine borçlu olunabilir. Macarlar arasında kullanılan *Isten* (İsten, Tanrı), *Ordög* (jordog, Şeytan), (mano,cin, ruh) vb. isimler yerli değil, Pers kökenlidir: *Yizdan*, *erdek*, *mana*.

Sergilediğimiz herşey gösteriyor ki 10.yy.dan beri Bulgaristan'da, bir tek ya da bir başka biçim altında, İkilemci inanca uygun koşullar dizisi mevcut bulunuyordu. Dolayısıyla gerçekten Manikheizm burada görüldüğü an, hemen yerleşti ve Bogomilizmi yarattı.⁵²

Bogomilizmin Ortaya Çıkışından Ayrıntılar

9.yüzyılın ikinci yarısında kral Boris'in zamanında, yukarıda sözü edilen misyoner ikilemciler tarafından Bulgaristan'a taşınan fikirler, Simeon'un yönetimindeki Bulgar krallığının sınırları içerisinde kalan Messalien ve Paulikien öğretileriyle aynıydı. Bulgar halkı arasında izler bırakmaması olası değildi. İkilemci inancın bu dönemden itibaren, Bulgar müridler kazanması gerekliydi. Kral Simeon'un (893-927) çağdaşı İohannes Eksarkhos pekçok kere, Manicileri, pagan Slavları ve Boris'in din değiştirmesinden sonra bu gibi sakinleri kendi yapıtları içinde ayıpladı, onlara karşı ateş püskürdü. O aynı zamanda, Tanrının büyük oğlu (yani İsa'nın büyüğü) Satan'la ilgili gelecekteki Bogomil öğretisinin özelliklerinden birinin altını çizdi. Bu, Paulikianizm Messalianizm ve Manikheizmin karışımı olan Bogomilizmin Bulgaristan'da yeteri kadar erken biçimlenmeye başladığını kanıtıyor ve İohannes Eksarkhos gibi yazarlar da bunun bilincindeydiler. İohannes Eksarkhos'un dikkat çektiği, yeryüzünün yaratıcısı Satan'ın, Tanrı Baba'nın hakları kapsamında, ama başlangıçta oğlu ve sonra düşmanı olduğu ve doğuştan eşit olmadığı, ılımlı ikilemci inanca yapılan imaların, yani dolaylı söylemlerin en eskilerinden biridir. 10.yüzyılın ikinci çeyreğinde, Pierre'in krallığı döneminde İkilemci inanç zaten Bulgaristan'a yayılmış ve bir korkuya dönüşmüş bulunuyordu. Kral Pierre, bu inancı tanıdığı zaman, karısı kraliçe Marie'nin kardeşi İstanbul başpiskoposu Theophylaktos'tan iki kere tavsiye rica etti. Milano'daki Ambrosia kütüphanesinde yakın zamanda bulunmuş olan Theophylaktos'un ikinci yanıt mektubu, İkilemci inancın Bulgarlar arasında gözükmemesinin en eski ayrıntılı tanığıdır. Tarih yoktur, fakat Kral Pierre'in (927-969) saltanat yıllarındaki Theophylaktos'un başpiskoposluk dönemine (933-956) konulmalıdır. Bu mektup açığanan, iyi ve kötü iki yaratıcı- iki ilkeyi kabul eden mutlak ikilemci bir öğreti sorunudur: İki yaratıcıdan biri melekleri ve ışığı, diğeri hayvanları ve insanıyla yeryüzünü yaratmıştır. Theophylaktos,

“bu sapkınlık, diyor, Manikheizm ve Paulikianizmin karışımıdır (*μανικαισμος γαρ εστι παυλιανισμω συμμιγισ/manikhaismos gar esti paulikianismo summigis*) ve onun inananları-yandaşları sadece tecrit edilmiş bir kısım bireyler ya da yabancı vaizciler değillerdi, fakat ortodoksluğu reddetmiş, rahipleriyle birlikte sağlam bir bulgar çekirdek oluşturmuşlardı.”

Ortodoksluğu yadsımadan sapkın olanlara da sıkça rastlanıyordu. Baş piskopos Thophylaktos, bu sapkın suçlulara nasıl tepki göstereceğine dair Kral Pierre'e öğütte bulunuyor ve onların çarptırılacağı tövbe-kefaret ve afroz cezalarını gösteriyor. Baş piskopos çok şiddetli cezalara başvurmadı. Bu ölçüler sapkınlığı durduramıyordu: o yoluna devam etti, gelişti ve Kral Pierre'in yönetiminde,

⁵² Jordon IVANOV, *Livres et Legendes Bogomiles (Aux Sources du Catharisme)*, Bulgarca'dan Fransızca'ya çev. Monette Ribeyrol, s.49-51

başkanları papaz Bogomil'in yönlendirmesi altında kendini gösterdi. Papaz Bogomil'in öğretisini ilk açıklığa kavuşturan Bulgar yazar Kosmas (10.yüzyılın ikinci yarısı), bu öğretiyi ılımlı bir İkilemci bir algılayışla özel bir dinsel sistem olarak sunmaktadır, yani Paulikianizm ve Messalianizm gibi, Manikheizm'den biraz farklılaşmış bir inanç sistemi. Bulgaristan'daki ikilemci bir öğretinin, Simeon ve Pierre'in dönemlerinde varlığı üzerinde ilk bölgesel bilgiler iki görünüştedir: Mutlak ve ılımlı ikilemci inanç. Theophylaktos'un mektubunun anlattığı en uç durum Paulikianizme yeteri kadar yakındır, fakat o, Dragovitsien adı altında tanınmış özel bir kiliseyle ortaya çıktı. Dragovistler özellikle Makedonya ve Trakya'da sığınak buldular ve oysa bunlar, özellikle Kuzey Bulgaristan'dakiler- ılımlı, gerçek Bogomillerdi. Batı Avrupa belgelerinde Mutlak İkilemci inanç, Dragovitsien ve ılımlı İkilemcilik ise, Bulgar inanç akımı Bogomilizm gösterilmektedir

Bulgar inanç akımı ya da Bogomilizm, Dragovitsien dogmasının zıddına, daha yeni, daha gelişmiş ve ortodoks sisteme daha yakın bir sistemi sunar. Onun kurucusu ve daha doğrusu düzenleyicisi papaz Bogomil, iki karşıt ilkenin koşutluğunun–yani ışık ve karanlığın, iyi ve kötünün, Tanrı ve Satan'ın-sonsuzluğa kadar varlığı kavramını reddetti ve başlangıç ilkesi için mutlak tek Tanrı'yı tanıdı. Sonra İkilemci inanç yaratıldı ve Satan Tanrı Baba'ya karşı başkaldırdı, ona düşman olup, yeryüzünü ve insanı yarattı. Bu ikilemcilik geçicidir, çünkü Satan yenildi ve dünyası tahrip edildi. Papaz Bogomil, Hristiyan ilan ettiği sisteminin içine toplumsal öğeler soktu, ancak Bogomil'in adına dayanarak, sapkın Bogomil veya Bogomilizm adı verdiler.

Geçmiş bize, papaz Bogomil'in hayatı, yaptıkları ve kişiliği hakkında, eğer rakiplerinden birkaç kısa cümle olmasa, hiç bilgi bırakmamış sayılır. Papaz Bogomil'in daha genç çağdaşı olan rahip Kosmas'ın bu tanıklığı, bu sapkın inancın (Bogomilizm) kurucusunun yaşadığı zamanın tamamıyla Pierre'in dönemine (927-969) rastladığını açıkça gösteriyor. Daha geç ve Kral Boris'in (1211) Kilise Meclisi tutanaklarından resmi bir belgede tartışma konusu olmuştur. Aynı meclis (Synodikon) belgelerinde Papaz Bogomil'in tanınmış inananları ve müritlerinin adları zikredilmektedir. Papaz Bogomil hakkındaki diğer kaynakların, ve bir yazardan onun yaptıklarını öğreneceğiz. Bunlar Bulgar reformcuları üzerinde tek doğrudan bilgilerdir. Bogomillerin düşünce ve inançlarını tanımak için, onun öğretisinden haberdar olmak-bilgilenmek kuşkusuz yararlı olacaktır.

10.yüzyılın sosyo-politik yaşamı ve dinsel sistemlerinden bildiklerimiz ve Bogomil öğretisi içinde bulduklarımız bize, papaz Bogomil'i çok akıllı, çağdaşlarının üstünde yetişmiş, onları kendi düşüncelerine çeviren ve onlara yeni yollar açan cesur ruhlu, olağanüstü bir adam olarak gösterir. Başlangıçta o bir ortodoks rahibi olmalıydı, ama halkın isteklerinin ve yaşamının çok yakınında ve onları resmi kilisenin temsilcilerinden daha iyi tanımış biriydi. Papaz Bogomil'i, dine sade girişten uzaklaşmış, arkasında İsa'nın eseri örtülü ve halktan gizlenen gösterişli törenlerle engellenmiş resmi Hristiyanlık tatmin etmiyordu. O, köleliği ve halkın büyük bir bölümünün topraklar üzerinde ve Derebeylerin ve Manastırların sahibi olduğu arazilerde acı çektiği tutsaklık olan bir dinsel ve toplumsal düzeni reddetti. İnsan hakları ve ruhun kurtuluşu ile uyumlu ve halka yakın olması gereken gerçek Hristiyanlığın vaizcisi olmaya karar verdi. Onun sisteminin katıksız dinsel öğeleri, Hristiyanlığa giriş kavramları, Paulikienler, Messalienler ve Manikhienlerin öğretisinden ödünç alınmıştır. Ve eğer ikilemci inanç kavramları daha çok işe yarasa, bu dünyada ve insanın içindeki kötülüğün varlığı bağışlayıcı mutlak tek Tanrıya atfedilmezdi. Papaz Bogomil'in sistemi içindeki ikilemci inanç izleri, yazarların büyük bir çoğunluğunun varsaydığı gibi, nüfuzlu bir Slav bölgesine borçlu değildi. Güneydeki Slav paganların dininin ikilemci olmadığı ve onlar arasında Beyaz ve Siyah Tanrı fikirlerinin geç yazınsal tanımlamaları olduğu güncel bilimsel çalışmalar arasında bilinmektedir. Bogomilizmin İkilemci sunumları arasında, yaşam içinde insana eşlik eden demonlar (şeytanlar, ruhlar, cinler) öğretisinde Slav dini etkilenmelerine gönderme yapmamak gerekir. Messalien öğretisinin özelliği olan bu inanış Slav mitolojisinde çok iyi bilinirdi ve onların Messalianizme kuramsal borcu, eski Bulgarların ruhunda var olduğu için Bogomiller arasında pratikte zorlandı. Bogomilizmin özellikle dogmatik özelliklerinden olan ve papaz Bogomil'in dinsel ve metafizik ruhunu, aynı zamanda onun tedbirli ve pratik ruhunu yükselten, kendisinin İkilemci inancı ılımlı algılamasıdır. O Manikheizm ve Paulikianizmin mutlak ikilemciliğine karşı ve tektanrıci, yani tekyaratıcı Tanrıyı tanıyan Hristiyanlık görüş noktasına yaklaşır.

Kötülük ilkesi, Satanel, Tanrının oğlu yahut daha sonra, iyinin ve kötünün hüküm sürdüğü görünen dünyayı yaratan gözden düşmüş bir melek. İyiyi ve kötüyü yöneten de Satanel'dir. Bu değişimle Papaz Bogomil gelişkin ve pratik bir ruh ortaya koyuyor, kötülüğün kökeni dogmasından tatmin olmuş ve devlet tarafından korunan ortodoksluğa yaklaşıyor, ondan yandaşlar kazanmak istiyordu. Papaz Bogomil'in görünüşte, insan hakkındaki kuramında kesin bir hedefi vardı. Satanel tarafından yaratılmış ve Kutsal Ruh tarafından can(ruh) verilmiş olan insan, şeytani (şehvetli) vücudunun etkisi altında, kötü eylemlere zorlanır, fakat aynı nedenden ötürü, kurtuluşu, kendi öz istemi ve mücadelesiyle sahibolduğu özgür iradeye (irade-i cüziyye) bağlıdır. Mutlak İkilemciler arasında kesin belirleyicilik/gerekircilik (déterminisme), Bogomillerde ise, Ortodoks Hristiyanlığa benzer biçimde belirsizlik/yadgerekircilik (indéterminisme) üstün gelir.

Sonuç olarak, papaz Bogomil kendi öz sistemine, o dönemde az bulunur şey olan, insanın sosyal durumuna insancıl bakış ekliyordu. Bu düşünce onda sıradan, yani görünen basit bir dilektir; fakat savunmasız bireylere (yapılan) adaletsizlik ve sosyal zorbalıklara karşı bir protesto biçiminde, kölelik kurumuna, monarşi ve derebeylik düzenine muhalefet eden bir dilek! Papaz Bogomil, kendi adında bu arzuyu yazıya geçirmeye cesaret etti. Bu arzu baskı gören ruhlarda gizliydi ve kimse bunu yüksek sesle dillendirmeye cesaret edemiyordu. Bu ilişki altında Bulgar Papaz, birkaç yüzyıl sonraki, yeni zamanların soylu sosyal adalet savunucularının öncüsü ve muştulayıcısıydı.⁵³

Bogomilizm Öğretisi, İnançsal Gelenek-Görenekler ve Çeşitlemeleri

Burada bazı mezheplerin özellikleri ve ayrıntıları içine girmeksizin, Bogomil öğretisinin genel bir tablosu çizilecektir. Başlangıçta dünya mevcut değildi. Üstünde Tanrı Baba'nın olduğu, aşağıda bir girdap ve suların altında gizlenmiş şekilsiz yeryüzünün (dünyanın) bulunduğu yedi göğüyle bir sonsuz evren vardı. Tanrı'nın hizmetinde onbinlerce melek bulunuyordu. Onların başkanı, aynı zamanda cisimlerin (elemanların) yaratıcısı olan Samail (ya da Satanel) idi. Bir başka versiyona göre, Satanel (Şeytan)Tanrı Baba'nın oğlu ve İsa'nın kardeşidir. Satanel hizmeti sırasında, evrenin en aşağı katlarına indiği ve Tanrı Baba'nın tahtına kadar yükseldiği zaman, evrenin efendisinin yüceliğinden vecde geldi (çoştı) ve Mutlak-Güç'e (Tanrı) eşit olmak için bulutların üstünde kurulacak bir saray tasarımı hazırladı. Bunun üzerine Tanrı Baba onu ve yandaşları olan melekleri, göklerde oturmaktan yoksun kıldı ve onları makamlarından uzaklaştırdı. Satanel, gök kubbe ötesindeki melekleriyle birlikte, yerin üzerinde görünen gökyüzüne kovulduğunda; yaratıcı gücünü koruduğu için, Tanrı Baba'nın sonsuz dünyasına-evrenine karşılık, bugünkü yeryüzünü (dünyayı) yaratmaya ve kendi düşüncesine göre biçimlendirmeye karar verdi. Dünyayı, herbiri yüzyıl (karşılığı) olan yedi günde yarattı: yeryüzünü kapattığı suların üzerinde yükseltti, yüzeyindeki denizleri kapalı topraktan ayırdı, güneşi, ayı ve yıldızları yaptı. Yeryüzünde hayvanları, bitkileri üretti ve son olarak insanı yarattı.

Adem ile Havva, (bu) ilk insanların vücutlarında yerleşmiş olan iki kovulmuş meleğin aracılığıyla verilmiş canlı ve cansız toz-toprağın eseri oldular. Küçük Asya (Anadolu) Bogomillerinin inançlarına göre, şeytan Tanrıdan bir ruh (can) çaldı ve onu canlandırmak için büyük bir zahmetle Adem'in bedenine soktu. Üçüncü bir versiyona göre, Satanel'in bizzat kendisi, nefesini üfleyerek Adem'i canlandırmayı denedi, fakat sağ ayağının parmağından dışarı çıktı ve bir yılanla dönüştü. Satanel, yardım etmesi ve Adem'e can vermesi için Tanrı Babaya yalvardı. Tanrı acıdı ve ilk insana can verdi. Diğer tarafta, ondan da Havva'yı yaptı.⁵⁴ Sonra Satanel, Hava ile ilişkide bulundu ve o Satanel'den Kain (Kabil) adında bir oğul ve Kalomel adında bir kız dünyaya getirdi. Adem ile Havva'nın ilişkilerinden de Abel (Habil) doğdu ve Kain (Kabil) tarafından öldürüldü. Cinayetten doğan günahkar insanlık arttı ve Satanel, yaratmış olduğu dünyaya düzen koyup yönetmeyi sürdürdü. İnsanların kendine bağlılığını sürdürmeleri için Satanel Musa'ya yasa verdi ve dünyanın yaratıcısı olan kendisine tapınmaları ve itaat etmelerini vaz'etmesi için onu gönderdi. Tamamıyla yalanla dolu benzer bir misyonla yüklediği peygamber Elie (İlyas) gözüktü. Şeytanın yönetimi ve bedeninin tutkuları

⁵³ Jordon IVANOV, *Livres et Legendes Bogomiles (Aux Sources du Catharisme)*, s.52-55

⁵⁴ Bu üç versiyonda, bozulabilir beden içinde, insan tozundan (oluşan) bedende, ya doğrudan Tanrıdan ya da Adem ile Hava'ya can veren kovulmuş meleklerden gelen kutsal ruhu yaşar.

altında, Tanrının adaletini görmeyi ve onun bağışlayıcılığına erişme onurunu elde etmeyi başaran az sayıda insan oldu; yitik krallığın yaşayanları çok daha fazlaydı.

Sonuç olarak Tanrı Baba, insanın Satanel tarafından kötüye kullanıldığını gördü. Şaşırtılmış insanlığı merhameti altına aldı. Yeryüzünün (yani Satan'ın dünyasının) yaratılışının 5500'üncü yılında Tanrı, oğlunu kalbinden, "Söz/Kelam" (*Logos/Aoyos*) olarak çıkardı, adını Jesus (İsa) koydu ve Adem neslini eğitimiyle kurtarmak için onu yeryüzüne gönderdi. İsa yere inmeden önce, Tanrı kendi meleği Marie'yi (Meryem), İsa'yı içine almak için yer üstüne gönderdi. "Söz (İsa)", bakire Meryem'in içine kulağından girdi ve bedensel insan biçimiyle dışarı çıktı, fakat bu bedensel biçim maddesel değil, ruhsaldır. İsa, Evangelilerde (İnciller'de) sergilenen, onunla insanlığın Satan'ın zincirlerinden kurtulmak zorunda olduğu Tanrı gerçekliğini öğretti. Satanel, İsa'nın yere indiğini öğrenince, ona karşı savaşmaya girişti. İnsanları su ile kutsamak ve böylece onu Kutsal Ruh tarafından yapılan gerçek kurtuluş kutsal arınmadan ayırmak için Jean-Baptist olan kendi demonu (cin) Elie'yi (İlyas) yeryüzüne yolladı. Satanel Yahudilerin kışkırtmasıyla İsa'yı yakalattı ve onu çarşıya gerdi, onu öldü sandı, fakat yanılmıştı . Çünkü "Söz" ölmedi, İsa acı çekti ve ölüm sadece görünüşeydi. İsa, "Söz"ü, gerçeği tanısınlar ve kendi kendilerini kurtarsınlar diye insanlara bıraktı. Yedi gök sarsılınca, İsa ikinci kez insanlığı yargılamak için gelecek; doğru insanların ruhlarını Tanrı Baba'nın krallığına yükseltecek (diğer bir versiyona göre: yarı doğru (adil) olanlar, uzun seyahatlar ve ruhların geri dönüşünden sonra kurtuluşa kadar başıboş dolaşacaklardır) ve günahkarlar, zincirlenmiş Satan ile alevlerin sonsuz işkenceleri (azapları) içine atılacak. O zaman Satanel tanrısal onurundan yoksun kalacak, "El" kısmı isminden çıkarılıp, sadece ona Satan diye çağrılacak. Başka bir versiyona göre, o bu ismi (Satan), gökte işlediği hatadan sonra aldı. Sonunda Satanel tarafından yaratılmış olan dünya yıkılacak, gökteki yıldızlar kararacak ve düşecekler. Yeryüzü ve onun üzerinde taşıdığı herşey yanacak ve kaybolacaktır. Sadece sonsuz evren yerinde kalacak. Evrenin oluşumu, insanın yaratılışı ve kaderi üzerinde Bogomil öğretisi böyle idi.

Kilise yaşamı içinde ve toplumsal yaşamda bu inanç (credo) nasıl anlatıldığı ve ve nasıl uygulandığına gelince: Bogomil doktrininin inananları bir topluluk oluşturdu ve bir kilise kurdular. Bu kilise, kendilerine gerçek "Hristiyanlar" adının verenlerin kilisesiydi. Ortodoks kilisesinden farklı (çünkü onların gözünde sapkın ve yalancı Hristiyan üyelerdi bunlar) olan Bogomil kilisesinin üyeleri, mükemmeller (*Perfectii, Kâmiller*) ve sıradan inananlar (basitler) diye ikiye ayrıldılar. Birinciler sayıca azdı, ikinciler ise Bogomil toplulukların çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Aralarında kadınların da bulunduğu Bogomil ülküsünü taşıyan mükemmeller aşırı bir dindarlık/çileci yaşamı sürdürüyorlar, kendilerini tamamıyla tefekküre ve vaiz vermeye adanmışlardı. Onlar kötülük ilkesinin gerçeği olarak düşündükleri ve ruhlarını kötülükten uzaklaştırmak, onu temizlemek için her durumu zorladıkları bedenlerine karşı sürekli bir savaşım vermekteydiler. Çünkü insan ruhunu tanrısal ruhun parçası bildiklerinden, onu kendi başlangıç kaynağıyla birleştirmeye hazırlıyorlardı. Bu yüzden bekarlık sıkı bir kuraldı, hatta aralarında bazıları kendini hadım ettirmişti. Tensel zevklerden uzak dururlardı. Ayrıca vejeteryan idiler; et, hayvansal yağ, peynir ve yumurta yemez, süt içmezlerdi. Yalnızca balık yerlerdi, zira bu tür çiftleşmesiz üremekteydi. Şarap içmiyorlardı. Keşişler gibi kukuleteli siyah pelerin giyerlerdi. Başlıklarının altında soluk ve zayıf yüzleri zorbela farkedilirdi. El işi yapmaktan kaçınır ve yoksulluk içinde yaşarlardı. Aldıkları hafif bitkisel yiyecekleri onlara bağlı olan inananlar (sıradan Bogomiller, müridleri) verirdi. Mükemmel Bogomil, belki herhangi bir günahkar insanın seyahattaki ruhu olabileceği ve yaratıkta mevcut yaşamın böyle tanrısal bir parçasını mahvetmek korkusuyla bir bitki, bir hayvan ya da bir sürüngenin hayatına dokunmaya kıymaya cesaret edemezdi. Günah, mükemmeller tarafından yiyecek olarak kullanılan sebzeleri toplama ve buğday hasadıyla uğraşan, yani çalışan alelade inananlar üzerine düşüyordu. Böylece saf-temiz bir yaşam sürdüren Mükemmel Bogomil, İsa aracılığıyla havarileri ve onların müritlerine geçen Kutsal Ruh'un dünyanın sonuna kadar taşıyıcısıydı. İşte bunun için seçilmiş, yani Kâmil Bogomillere, *Theotokes/Θεοτοκες*, yani Ruh ya da Söz/Logos olarak İsa'yı kendilerinde taşıyanlar ve onu diğerlerine geçirerek çoğaltanlar denilirdi. Seçilmiş bir Bogomilin ruhu, ölümünden sonra, onunla birleşmek için kaynağı olan Tanrı'ya geri döner.

Basit Bogomiller, yani sadece sıradan inananlar ise, onların bütün çileci (dindarlık) zorunlu görevlerini paylaşmaksızın, seçilmişlerin/mükemmellerin ideal yaşamına mümkün olduğu kadar fazla

yaklaşmaya çaba harcıyorlardı. Toplum içerisinde yaşıyor, servet-varlık sahibi oluyor ve evlilik yapıyorlardı. Ancak onlara da çok evlilik yasaktı; Bogomil öğretisi ve dinsel törenlerinin ana ilkelerine rağmen, dindar ortodoksların gibi onların beslenmelerine izin verilmişti. Onlar da bütün pazartesi, perşembe, cuma ve bazan pazar günleri de çok az yiyerek hafifliyorlardı (zayıflıyorlardı: ils fisaient maigre). Pazar gününü çalışarak geçiriyorlardı. Mükemmel Bogomiller tüm yaşamları boyu çok az yiyerek –bazı günler hiçbirşey yemeyerek hafiflemeyi sürdürmek durumundaydılar. Basit Bogomiller asker oluyor ve aynı zamanda savaşlara ve ayaklanmalara katılıyorlardı.

Bogomiller, kendi dinsel topluluğuna ait olan malvarlığının ortak sahibi idiler. Bunlardan yoksullara, mutsuzlara-çaresizlere ve kendilerini dine adanmış Mükemmellere yardım dağıtıyordu. Ağır hastalık veya umutsuzluk halinde, bir Bogomil kurtuluşa ulaşmayı arzu ederse, sert bir perhiz ve oruca boyun eğdi, karısı, çocukları, arazisi yani yeryüzündeki herşeyini terkeder ve ruhsal temizliği, yani bir seçilmişin ellerinin sunumuyla (el vermesiyle) Kutsal Ruh kabul ederdi. Eğer hayatta kalırsa, andıçmış olduğu gibi, bir mükemmel Bogomilin yaşamını sürdürmek zorundaydı. Bu ölümcül hastalar kurtuluşlarını kazanmak için, sık sık intihara başvururlar ya da ölüm yatağı üzerinde örtüler ve yastıklarla boğulurlardı. Herşeye rağmen hayatta kalanlar, yeminlerini sadık olmayan korkaklar büyük günahkarlara dönüşmekteydi. Sıradan Bogomiller kendi seçkinlerine birer aziz gibi saygı gösteriyorlar, onlara çok güveniyor ve kendilerinden hiç bir şekilde kuşkulandırmıyorlardı. İşte bunun için mükemmel Bogomilin durumuna yükseliş aşaması, gittikçe artan deneyimleri kapsayan sert bir hazırlığı öngörürdü.

Yeni Testament'deki (Akt 8, 48) Mutlak Tanrı insanlar tarafından yapılan tapınaklarda oturamaz söylemine uygun olarak, göklerin ve Bogomillerin tapınakları yoktur; onlar şeytanların evi olan ortodoks kiliselerini tanımazlar. Kudüs tapınağında bizzat Satanel'in kendisi oturuyordu, onun yıkılmasından sonra, Konstantinopolis (İstanbul) katedrali Saint-Sophie'ye (Ayasofya) yerleşti. Aziz Matthieu'ye göre, İncil'de(XXI,13): "Benim evime ibadet evi denilecek" diye söylenmektedir. Bogomiller evlerinde yahut dışarıda, yollar üzerinde ve yol kavşaklarında ibadet ederlerdi; ne manastırları ve ne de keşişleri vardı. Onların dinsel hizmetleri çok kanaatkardı: İncil'in okunması, açıklanması ve biricik dua olarak her yemekten sonra "Babamız"ı zikretmek. Gündüzleri dört kez, bir o kadar da geceyin diz çökerek tapınırlardı. Konstantinopolis Bogomilleri ise daha sık dua ediyorlardı: gündüz yedi kez, geceyin beş.

Bir kimseyi inaçlarına kabul ettikleri veya basit bir Bogomil, seçkinliğe, yani Kâmil Bogomile dönüştüğü zaman, kutsal ekmeği keserken ve paylaşırken, hizmetler çok sayıda büyük mumlarla, ilahiler ve daha ileride üzerinde konuşacağımız bir ayinle daha tantanalı (tören) olurdu. Bu hizmetler sırasında hemen her gün, İohannes İncili'nin başlangıcını okuyorlardı : "Başlangıçta Söz (kelam) oldu vb.." Tapınmaların sonunda, erkekler erkeklerle, kadınlar kadınlarla sarılıp öpüşerek birbirlerinden ayrılırlardı. Erkekler, dirsekleriyle dokunarak kadınlardan izin alırlardı.

Bulgar Bogomillerinde dinsel önder olarak "djado"(dede, büyük baba) ve onun yardımcısı, bazan yerine geçen "starsi sin-filius maior" (büyük oğul, ağabey) vardı. Konstantinopolis Bogomillerinin başında ismen tanıdığımız sadece Basilius'tur; İsa ile kendisini kıyaslayarak ve Manikheizmin kurucusu Mani gibi onun 12 havarisi vardı. 12 ve 13 yüzyıl batı İkilimcilerinde de aynısıyla karşılaşıyoruz.

Hristiyan toplumuna giriş törenindeki eşitlik ve kardeşlik birliği fikrine sadık olan Bogomiller, çağlarının toplumsal ve dinsel düzenini düşmanca değerlendiriyor ve eleştiriyorlardı. Savaşlar, ölümlerin savunma ve adaletten yoksun bıraktıkları yoksullara dayatılan zorbalıklar, devlet ve kilise tarafından yasal olarak yerleştirilmiş eşitsizlik, Hristiyan toplumunun Bogomil idealiyle hiçbir bir şekilde uyuşmuyordu. Onlar için yaşamın amacı, kötülük ilkesine karşı mücadele olduğundan dolayı Bogomiller, sadece zenginlere sövüp güç sahiplerine saldırmıyor, feodal beylere (senyörler) başkaldırmıyor ve kraldan -çeşitlersek, iktidarlardan- nefret etmiyorlardı; aynı zamanda köleleri ve serfleri (toprağa bağlı yarıcı köylüleri) senyörleri için çalışmamaya teşvik ediyor ve kral için çalışanların da nefrete layık olduklarını yayıyorlar; ayrıca zulüm ve baskıdan kaçmış bulunan serfleri aralarına kabul ediyorlardı. Bu davranış toplum içerisinde eşitlik ve insanseverlik istemini geliştirdi.

Fakat bu, kurulu düzeni devirme hedefi olan bir devrim değildi. Bunun içindir ki, topluluklarını güçlendirdikleri zaman, kendilerini iyi vatanseverler ve yabancılar ya da eyaletlerin güçlü feodalları ve büyük toprak sahiplerinin şiddet ve zorbalıklarıyla yüzyüze gelen halkın haklarının savunucuları olduklarına dair, kralların onlara iyi gözle bakmalarını gösteriyorlardı. Onların Bizans yönetimine karşı nefretleri, genel olarak bütün Bulgarların Bizans hakkındaki derin nefret birbirine karışıyordu. 11 ve 12.yüzyıllarda Bogomiller, Bulgarların Bizansa karşı ayaklanmalarına katıldılar. Ayrıca Bulgar eyaletlerini yakıp yıkan, Bogomil köylerini ateşe veren ve halkı imha eden Normandlara karşı birlikte silah çektiler. 13.yüzyılda Kalojan yönetiminde, Paulikienler, dinleri kendilerinininkine yakın olduğu halde Grekler ve Franklara karşı, Bulgarların yanında çarpıştılar. Asen II zamanında Bogomiller, devletin korunmasına bile katıldılar.

Ancak Bogomiller, devlet ile ilişkilerinde çelişkili bir davranışa sahibolsalar da, çevresel koşullarla uygun olarak, Ortodoks kilisesi hakkında daima düşmanca tepki gösterirlerdi: Onlar, rahipler sınıfı, örgütü, ayin-ibadet ve kutsal kült nesnelereyle ortodoksluğu tamamıyla yadsıyorlardı. Şeytanların oturdukları yer olduğuna inandıkları tapınakları tanımıyorlardı. Ortodoksların tapınma ve ayin törenleri onlar için sadece yararsız bir gevezelikti; suyla yapılan vaftiz insanı özgün günahından kurtarmaz, kommünyon hiç bir hedefe ulaştırmazdı, zira o alalede şarap ve ekmekle düzenleniyor ve asla İsa'nın kanı ve eti değildir. Haç'a tapınma da küfürdü, kutsallığa saygısızlıktı, çünkü bu nesne üzerinde İsa işkenceye uğratıldı.

“Eğer biz bunun önünde secdeye kapanırsak, diyordu papaz Bogomil, İsa'nın bir de binek hayvanı olduğuna göre, aynı şekilde eşeğin önünde de bunu yapmak zorundayız. İkonlara (aziz tasvirlerine) tapınma eski bir yunan geleneği ve puta tapıcılıktır.”

Yinelerseniz, ölümlerin bedenleri ve azizlerden kalan kutsal eşyalar maddeden ibarettir, Satanel'in eseridir. Mezarlıklarda yaşayanlar ise cinlerdir, şeytanlardır. İsa mucizeler göstermedi ve bu sonuncuları da mecazi ve ruhsal bir anlamda algılamak gerekir. Hatta Bogomillerin birçoğunun söylediğine göre, İsa'nın kendisi yaşamadı, çünkü gerçek İsa, insanlığın kurtuluşu ve eğitimi için yeryüzüne indirilmiş bir *Söz-Kelam-Λογος* idi. Bakire Meryem'e ve azizlere saygı göstermek gerekmiyordu. İnsan bedeni de maddeden ibarettir ve yeniden asla dirilmez ...

Bogomillerin bu tutum ve davranışları, onlara karşı Ortodoks devlet kilisesinin düşmanca tavrını harekete geçirdi. Konsil toplantıları, polemikler, mal-mülk müsadereleri, cezalandırmalar ve sürgünler; bunların hepsi, Bogomil sapkınlığını (l'heresie bogomile) kökünden söküp atmak için kullanıldı. Bogomil açınımları yasa dışı sayıldı; işte bu yüzden onlar kendilerini gizliyor ve gizli bir mezhep olarak yaşıyorlardı. Sadece hoşgörülü krallar zamanında kafalarını kadırabiliyorlardı. Elverişsiz koşullarda ise Bogomiller, kendilerini ortodoks olarak gösteriyor; kiliselere girerek haçları ve ikonları öpüyorlardı. Küçük Asya'da kiliseler bile kurmuşlar, fakat hepsi sadece görünüşteydi ve bunları, yani bu aldatmacayı İncil'e (Matthieus, XXI, 3) dayanarak açıklıyorlardı:

“ Onların size söylediklerinin hepsi bu, onu yapınız ve onu koruyunuz, fakat onların eserlerine göre hareket etmeyiniz, zira onlar söylerler ve yapmazlar.”

Bu gizlenmeler nedeniyle Bogomiller, daima yalancı ve ikiyüzlüler olmakla suçlandılar. halka yanaşmak için keşiş pelerinine bürünmenin, sahte bir oruçla, oruç tutarak sapsarı benizli olmanın, fakat davet edildiklerinde filler gibi yeyip içmenin anlamsızlığı ileri sürülerek (Yukarıda Anna Komnena'nın Basilius'un oburluğunu nasıl abartıyla anlattığını gördük) onlar sıkça suçlanmaktaydılar; sözde ibadet için toplanıp rezilce eğlendikleri karalamaları vb. Bogomilleri karalama arzusu içindeki rakiplerinden bazıları onları, en inanılmaz cürümlerle suçluyor; örneğin Psellos Trakyalı Messalien'lerin insan dışkılarını yemekte kullandığını yazmaktaydı. Bogomillerin hasımlarının tümü bir nokta üzerinde uyuşuyorlardı: Kutsal Metinleri, tartışmalar sırasında yerinde kullanma becerileri ve yüksek derecede eğitimlerini kabul ediyorlar; Ortodokslara, onlarla tartışmaya girmemelerini ve her durumda onlardan sakınmalarını tavsiye ediyorlardı, zira onlar çok tehlikeli, yani ikna gücü yüksek hatipler idi.

Bogomilizm, dogma ve moral (ahlak) arasında katı bir birliğin eksikliği gibi çok dikkat çekici bir özellik dahi sunar. Sadece ortak denetim ve özgürlük içinde yaşayan bir dinde mümkün olan bu bağlılık ve tekdüzeliğin özelleştiği Bogomilizm mezhebinin karakterinde bulunan akıldır. Bogomil toplulukların yaşadıkları eyaletlerin birbirlerinden yalıtma ve sık baskılar, onların öğreti birliği, özellikle ikinci inanç sorunları yüzünden koştular. Böylece, örneğin Küçük Asya(Anadolu) Bogomilleri Tanrı Baba ve Kutsal Üçlü'ye inandıklarını açıklarlarken, görünen dünyanın yaratıcısı Şeytana da gizlice tapılmaktan geri kalmıyorlar. İstanbul Bogomilleri cinlere-kötü ruhlara tapınıyor ve onların öfkelerinden sakınmak için önlerinde secdeye kapanıyorlardı, çünkü kötü ruhlar insanların üzerinde bizzat Tanrının kendisinin kaldırılabileceği bir güce sahiptiler. Bu Satanizm (Şeytana tapıcılık) yahut Luciférianizm (Venüs yıldızına bağımlı Şeytana tapıcılık) dolayısıyla , Mikhael Psellos tarafından Trakya Messalienlerine gönderme yapılır.

Demek ki, aynı çağda bir tek ve farklı eyelerde, kanıtların tanıklık ettiği gibi, Bogomillerin değişik inanç kavramları ve özelliklerine sahip olmuş bulunmaları hayret verici değildir. Eğer öğreti Hristiyanlığın etkisi altına girmişse, zamanla bu farklılıklar daha da fazlalaşacaktır. Bogomilizm yavaş yavaş bireyci başlangıcını yitirip, geliyor, değişime uğruyordu; özellikle devlet dini ortodokslukla uyum içinde değişen akımlar bir gruptan diğerine geçmişti. Zaten 11.yüzyılda, ortodoks manastırlarında çalışan ve yaşayan Bogomilizm'den gelme keşişlere rastlıyoruz. Bogomiller, 14.yüzyılda, Athos dağındaki keşiş yaşamının merkezi olan noktada resmi kiliseye yaklaştı, onlar keşiş olarak manastırlarda sığınak buldular. Sadece gayretli bir Ortodoksun tedbirli gözü, maskelerini kaldırabilecek ve onları bir sığıntı olarak peşine takabilecekti. Diğerlerinde de buna benzer bazı şeyler görmekteyiz.; 8.yüzyılda bireyselliğini hâlâ koruyan Messalienler, 11.yüzyılda Trakya'da yeteri kadar değişikliklerle karşılaştı ve daha sonra Bogomil ve ortodokslarla karıştı eridiler.

16 ve 17.yüzyılda Plovdiv bölgesinin Paulikienleri, kendi başlangıç dogmalarının hemen hemen yarısını korudular. Makedonya'da bazı *Torbese* (Torbacı) ve özellikle İslamın etkisi altındaki yalancı Hristiyanlar (cryptochretiens) Arnavutluk'ta, bugün İkilemciliğin garip bir karışımını hala sürdürmektedirler. İkilemci doktrinlerin yayılması ve ödünç alınmalar, kaynaklar ve kroniklerde çok önemli kanıtlar oluşturuyor; ancak herhangi bir doktrin dogmasını kendi inceliği içinde tanımayan, fakat sadece dış görünüşünü bilen polemikçi yazarlar mezheplerin adlarını bile birbirlerine karıştırıyorlardı. Böylece çoğu zaman, Bulgaristan'daki İkilemci kümeleşmeleri tanımlarken hep "Bogomiller" genel terimini kullanarak geçiştirdiler.⁵⁵

Bogomilizm'in Coğrafi Yayılımı, Baskılar, Düşmanlıklar, Savaşlar...

Bulgaristan'da ortaya çıkan inanç sapıklığının yok edilmesi için başpiskopos Theophylaktos tarafından Kral Pierre'e önerilen dinsel ölçülerin hiçbir yardımı olmadı: Büyük yayılmaya uygun koşullar, Bogomilizm'in afaroza karşı direnmesine izin verdi. Papaz Bogomil, gerçekten, ikilemci öğretiyi yeniden düzene soktu, onu Ortodoks Kilisesine yaklaştırdı, fakat yine de arada epeyce uzaklık bırakıldı ve inanç öğretisi kendi yolunu izledi: Bogomil'in yandaşları ve öğrencileri, örneğin Michel, Théodore, Dobre, Stéphane, Basile, Pierre vb. tarafından sürdürüldü. Sofya bölgesinde Rilalı İohannes'in kutsal kalıtını yadsıyan ve ölü vücutlarda yeniden dirilişin olmadığını kabul eden Bogomiller buluyoruz. Daha sonra piskoposları Sofya'ya yerleşti. Bogomilizm aynı zamanda Bulgaristan'ın güneybatı bölgelerinde, Makedonya ve Arnavutluk'ta da yayılıyor. Orada savaşlar yapıldı; Aziz İvan Vlademir'in yaşam öyküsü olan "*Yedi Azizler*" ve yandaşları tarafından (verilen savaşımın) Grekçe özeti bize kadar gelmiştir. Destana göre, kral Samuel'in kızı ve onun kardeşi Bogomil oluyor ve kral Samuel'in damadı ortodoks İvan Vlademir, kendi kayını tarafından 1015'de dinsel kin yüzünden öldürülüyordu. 11 ve 12.yüzyıllardaki Bizans egemenliği, isyanlar ve Peçenek, Kuman ve Normand saldırılarıyla ve haçlı seferleri Bulgar toprakları üzerinde anarşi ve başıbozukluğu artırıyor, Bogomilizm'in yayılmasını kolaylaştırıyordu. Sapkınlar aynı zamanda Bulgar başkaldırılarında etkin rol oynadılar. Trakya ve Makedonya'daki Ermeni göçmenler, Sofya,

⁵⁵ Jordan İvanov, agy., s. 55-62

Ovcepole ve Maglen bölgelerini içeren Tuna Bulgaristan'ındaki Peçenekler Tekdoğacılık ve İkilemciliğin (Monophysitisme et dualisme) eylem alanını genişletti, Bogomillerin görevlerini kolaylaştırdı. Sapkın inançlar Ortodoks manastırlarına eşit derecede girmeye ve İkilemci eğilimlere ilişkin çoğu düzmece yapıtlar doldurulmaya başladı. Batı Bulgaristan'ı ruhsal otoritesi altında bulunduran Ohrid'li başpiskopos, bu “sapkın kuzucukları” (ouailles) Ortodoksluğun sinesinde toplamak için yapılabilecek herşeyi yaptı. Yine Ohridli olan Theophylaktos'un (1084-1108) episkoposluğu sırasında, bir yandan Sofya ve Devol piskoposları kendi dinsel çevresindeki monofist Ermenilere karşı mücadele ediyor, diğer yandan İmparator Aleksis Komnenos I (1081-1118) Plovdiv bölgesi Paulikienleriyle dinsel baskıyı sürdürüyor; onlarla savaşıyor ya da ele geçirdikleri Bogomilleri Konstantinopolis'te canlı canlı yakarak cezalandırıyordu. Az bir süre sonra, Maglen bölgesinde Bogomilizm tarafından sağlanan ölçsüz genişleme, sapkınlara karşı savaşım vermek için, İmparator Manuel Komnenos'u, bölgesel piskopos Saint Hilarion'un dinsel çabasını (şevkini) harekete geçirmeğe zorladı.

St. Hilarion ile başlayan ve yönlendirilen 13 ve 14.yüzyılların Bulgar sapkınlık savaşımının kayıtları da tutuluyordu. Daha sonra Tarnovo'lu başpiskopos Euthymos, Bogomiller, Ermeniler ve Manikhienlere karşı kendi yaptıkları işleri de yazıya geçirdi. Sapkınlık bu nedenle, bütün Bulgaristan'da propaganda yapmayı kesti. Yapıldığını sadece Ohrid başpiskopos'u Demetrius Khomalianos'un (1217-1238) işaret ettiği, kral Boril tarafından çağrılan 1211 Tarnovo Konsilinde Bogomiller hemen yargılandılar. Boril'in ardılı kral Asen II (1218-1241) zamanında ise Bogomiller etkinliklerini fazlasıyla artırdılar; zira Albigeos'lara karşı giriştikleri haçlı seferini yeni sona erdirmiş ve köylerini, kentlerini yakmış olan Papa ve Prenslerin aksine olarak, bu hoşgörülü kral onlara barış getirdi. Papa pek çok girişimlerde bulunarak, Bogomilleri koruyan Asen'den şikayetçi oldu. Oysa zaten onun devletini Bogomiller ele geçirmiş bulunuyorlardı. 1238 yılında Papa Gregorius IX, Bulgar sapkınları ve dinsel ayrılıkçılarına (hérétiques et schismatiques) karşı bir haçlı seferi kararlaştırmak için, Macar kralı Bela IV ile anlaşma yapmayı başardı. Bununla birlikte son yıllarda Asen lehinde gelişen olaylar, Papa'nın tasarımlarını suya düşürdü ve Bogomillere barış getirdi. Bu barış dönemi yaklaşık yüz küsur yıl; yani Bogomilizm ve Neo-platonizmin karışımı dinsel mistisizmin, Bizans'ta, Athos dağında şiddetli heyecanlar oluşturuncaya kadar, Tarnovo'da ve çevresindeki Bogomiller, Ademitler(Ademciler) ve diğer özgür düşünenler (libres penseurs) büyük topluluklar halinde birleşip toparlanıncaya kadar sürdü. Sonunda kral Jean Aleksandre (İohannes Aleksandros) ve Bulgar rahipler (sınıfı), 14.yüzyıla doğru Tarnovo'da bir dinsel meclis topladı; başlangıçta tutuklanmalar oldu ve bu hareketlerin yöneticilerini Bulgar toprakları dışına sürdüler. Bununla birlikte, Alaksandros'un krallığında sadece Bogomil halk kaldı.

“Kutugerci” ve “Torbacılar” Adlarını Taşıyan Trakya ve Küçük Asya Bogomilleri

Kutugeri adıyla ve özellikle Makedonya'da yaşayan Bogomiller, 15.yüzyılın başından beri zikredilmektedir. Selanik başpiskoposu Simeon (1410-1429), onlardan Selanik'e yerleşmiş, Hristiyan denilmelerine rağmen, Ortodoks düşmanları ve haçkırıncıları ve kendi döneminin tek sapkın temsilcileri olarak (*Βογομυλοι, Κουδουγεροι καλουμενοι / Bogomuloi, Kudugeroi kalumenoi*) konuşur. Şimdiki *Kutugerci* (Köstendil bölgesinde) ve *Kutugeri* (Voden bölgesi) gibi Bulgar köylerin adı bu sözcükten gelmektedir Orta Makedonya'da, Babuna dağının eteklerindeki Prilep ve Veles kentleri arasında *Babuni* Bogomilleri yaşamaktaydı. Bu bölgede ayrıca *Bogomila* adlı bir köy ve Babuna ırmağı bulunmaktadır. Bogomil kilisesine bağlı *torbesi* (*φουνδαιται:torbacılar, φουνδα:torba*) adını almış Bogomillerin bir bölümü İslam dinine geçmişler. Bugün onlar Tikves, Kicevo, Debar, Skopje bölgelerinde ve Sar-Planina'daki Gora bölgesinde yaşamaktadırlar. Bazı kuzey Arnavutluk *torbesi*'leri (torbacıları) Katolikliğe geçmiş ve eski adları “*funda:torba*” sözcüğünü hâlâ korumaktadırlar.⁵⁶ Daha önce söylemiş olduğumuz gibi, 10.yüzyıl boyunca yeniden ortaya çıkan

⁵⁶ “*Kutu*” ve “*torbesi*” sözcüklerinin Türkçe olduğu görülmektedir. “*Torba*”nın Grekçe karşılığı “*φουνδα/funda*”dır. “*Torbesi*”, yani “*torba taşıyan-torbayla dolaşan, torbacılar*” için “*φουνδαιται/fundaitai*” kullanılmıştır. Buna karşılık “*kutu*” sözcüğü “*κουδου/kuğu*” biçiminde Grekçeye geçmişse de bugün “*κυψελη*” kullanılmaktadır. Ancak burada *γερρον, το* (sepet işi, sepet örgüsü) ile “*sepetten örme kutu*” anlamında bir birleşik isim ortaya çıkmakta. Demek ki Kutugeri Bogomilleri yanlarında bir “*sepetten kutu*” taşıyor ya da sepet kutular öreerek geçiniyorlardı. Bogomillerin bu

Bulgar mutlak İikilemcileri yalnızca Makedonya’da kaldılar; bunlara, kabilelerden birinin adına bağlı olarak *Dragovitsi* adı veriliyor: 7.yüzyıldan beri bilinen bu kabilenin çekirdeği Selanik’in batısında yaşıyordu. 8.yüzyılda *Dragovitsi*’leri Tetovo bölgesinde buluyoruz. Çok daha sonraları, 14-15.yüzyıllarda ise adları Trakya’da Plovdiv eyaletinde zikredilmektedir.

Orta Çağın sonuna doğru Bulgaristan’da sindirilmiş olan sapkın İikilemciler, Türk boyunduruğu döneminde tamamıyla ortadan silindiler. Türklerin müslüman olmayanları maruz bıraktıkları şiddet ve zorbalık yönetimi altında, onların çoğu kabile dinlerini değiştirdiler. Ancak kölelik bağlamında Ortodokslarla kaynaşmış Bogomillerin çoğu, kendi inançlarıyla Hristiyanlık arasındaki farklılıkları silip ortadan kaldırdılar ve Türk iktidarı önünde bazı haklardan tek yararlanıcı olan Ortodoksluk otoritesi altında düzene girdiler. Ne Ortodoksluğa ve ne de İslama geçmiş olan Paulikienler, çok uzun zaman kendi ikilemci inançlarında kalmışlar ve bazı seçeneklerden sonra sonra, 16 ve 17.yüzyıllarda katolik oldular. Bu dönem, katolik propagandasının yeteri kadar büyük eylem özgürlüğü getirdiği dönemdi.

Özetle, 8.yüzyılda Bulgar topraklarına sokulup, 9.yüzyılda oluştuktan sonra Dualizm (İikilemcilik), papaz Bogomil tarafından etkisi çok uzaklara yayılan özel bir Bulgar mezhebi olarak örgütlendi. Birçok yüzyıl boyunca eşitsiz bir mücadeleden sonra, Türk dönemi içerisinde azar azar kaybolarak sona erdi; sadece anılarda bazı yer ve kabile adları, Bulgar halk edebiyatı içerisinde bir dinsel masallar dizisi bıraktı.

Bulgaristan’da ortaya çıkmış olan yeni öğretiler ve Bogomilizmin yayılması ve güç kazanması hakkında çizdiğimiz tablo, Bulgar sınırları dışında Bogomilizmin genişlemesiyle ilgili olaylar üzerinde birkaç söz etmezsek, tamamlanmayacaktır. Bu etki çok güçlü oldu ve uzaklara taşındı. Bogomilizm Bulgar topraklarında da yabancıydı, Doğudan geliyordu, fakat yeni vatanında böylesine verimli bir toprak buldu. Burada, o denli meyva verdiler ki, sadece Kuzey ve Batı yabancı ülkeleri değil, aynı zamanda da Ortodoksluğun gerçek temsilcisi olarak Bizans’ı tanıtacağı düşünülecek kadar baştan çıkarıcı oldu. Bogomilizm’in tohumu Suriye ve Küçük Asya eyaletlerinden gelmişti. Şimdi de sapkınlık Bulgaristan’dan Bizans’ın içine getirildi ve asırlar boyunca devlet ve Kilise için sıkıntı konusu oldu. Bogomilizmin Bizans’a yayılışına yardımcı olan birinci koşul, Bulgaristan eyaletlerinden bazılarının 10.yüzyılda, diğer bir kısmının 11.yüzyılda Bizans egemenliği altına geçişi oldu. Bu dönemde Bulgar sapkınları Bizans’a girmeye ve topluluklar oluşturmaya başladı.

Bizans içinde Bogomilizm’in propagandisti *Φουνδαιτων ητοι Βογομιλων* (Torbacıların yahut Bogomillerin), 11.yüzyılın birinci yarısında yaşamış İohannes Tzourillas (*Ιωαννης Τζουριλλας/Çorlulu İohannes*) adlı bir kimseydi.⁵⁷ O, Trakya toprakları içerisinde (*εν τοις των Θρακων μερεσιν*), Opsikion Thema/*Οψικιον Θεμα*’sında ve Smyrna (İzmir)

isimleri kullanmaya başladıkları dönemde Türkler, Trakya ve Balkanlarda birkaç on yıldır yaşamaktadırlar. Burada önemli birşeye dikkat çekmek istiyoruz; Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde göçer halde yaşayan yazın köyleri ve harmanları dolaşarak kendi yaptıkları elek-kalbur ve sepetler karşılığında tahıl, un ve çeşitli yiyecekler toplayıp bunları sırtlarında bulunan torba-çanta ve heybelerinde taşıyanan Abdal gupları bulunmakta. Bunlara “*Elekçi-Kalburcular*”, “*Sepetçi-ler*” “*Kalaycı-lar*” ve daha önemlisi sırtlarında taşıdıkları torbalardan dolayı “*Torbacılar*” gibi adlarla çağrılmaktadır. Çocukluk ve ilk gençliğimi yaşadığım köyümde (Onar/Arapkir) “*Elekçi*” ile birlikte “*Torbacı*” adı da kullanılıyordu onlar için. Çok iyi anımsıyorum 3-4 yaşındaki çocukları analar “Torbacılar geldi, eğer ağlarsan seni onlara verecem; seni torbasına koyup götürsün!” diye korkuturlardı.

⁵⁷ 11. yüzyılda Grekçe “Fundateis/Φουνδαίτες” (torbacılar) sözcüğü Trakya ve Anadolu’da kullanılmış olduğuna göre, 14.yüzyıldan sonra Balkanlardaki bazı Bogomil gruplarının neden “Torbası”(torbacı) adı aldıkları, yani sözcüğün Türkçesini tercih etmeleri sadece bölgedeki Türk egemenliğine bağlanabilir mi? Yoksa bunlar Türk/Türkmen ya da Türkleşmiş Bogomiller miydi? Marmara ve Doğu Akdeniz bölgelerinde 11.yüzyıldan itibaren yaşayan Bogomillerden bir kısmı, uzun süre Türk egemenliğinde kaldıktan sonra, Balkanlara göçerek orada “Torbacılar ve Kutugerciler” adıyla İikilemci inançlarını sürdürmüş olamazlar mı? Acaba Anadolu’da kalanlar, bugün hala “Torbacılar, Elekçiler, Sepetçiler vb” adlarla yaşayan ve büyük çoğunluğu **Alevi inançlı Abdallar** olamaz mı?

bölgesinde vaazlar veriyordu. Onun, Küçük Asya'da Kibyriotes/*Κιβυριώτης* Thema'sında⁵⁸ her zaman yandaşları olmuştu. Asıl oturduğu yer, bir düzüne bireyin dışında bütün oturanlarının dinsel sapkın olduğu Opsikion bölgesindeki *Hilii Kapni/Χίλιοι Καπνοι*: Binbacalar/Binevler (Bugün Manyas gölü yakınındaki, 1811 yıllarında Kazakların yerleştirilmiş olduğu *Kazaklı* köyü) köyü idi. Bu gösteriyor ki, Bizans'ta Küçük Asya'nın batı eyaletlerinde, Trakya ve Makedonya'dan Bizans İmparatorları tarafından birçok kere alınan kararlarla sürgüne uğratılmış ve özellikle Opsikion'daki nüfusun büyük çoğunluğu Bulgarlardan oluşan Bogomilizm alevi sarmıştı. Olasıdır ki İohannes Tzourillas bir Bulgar Bogomiliydi; Balkan yarımadasından gelmiş ve Opsikion bölgesindeki hemşehrileri arasında rahatlıkla kendisine inananlar bulmuştu. Küçük Asya'da Bogomilizm'in filizlenmesi üzerinde Euthymos Akmonas ayrıntılar vermekte ve Opsikion İikilemci sapkınlarına *Fundaites* (Torbacılar) adı verildiğini eklemektedir. Kibyriotes Thema'sında ve Balkan yarımadasının batısındakilere ise sadece Bogomiller diye adlandırıldıklarını yazıyor. Aynı yüzyılın sonunda, İikilemci öğretisi, artık Konstantinoupolis'e (İstanbul'da) girmiş bulunuyordu.

İmparator Aleksius Komnenos'un Hippodrom'daki büyük ateşi onları korkutamadı. Germen başpiskoposunun "Açık Mektubu", Niketas Honiades'in "Tresor-Hazine" gibi yazıları da faydasız oldu. Bogomilizm aynı zamanda piskoposlara ve keşişlere bulaştı. 12.-13. yüzyılların yazarı Konstantinos Khryssomallos'a, Clémentius ve Leon gibi piskoposlara, özellikle keşiş Niphon'a karşı açılmış bulanık davalar ünlüdür. Önce gördüğümüz gibi, 14.yüzyılda Bogomilizm aynı zamanda Athos dağı manastırlarına girdi ve 15.yüzyılın başlarına doğru Kutugeri Bogomilleri Selanik çevresinde barış içinde yaşıyorlardı.⁵⁹

Bogomilizmin İnanç ve Felsefi Açınımı ve Bazı Karşılaştırmalar

İnanç ve ahlak anlayışıyla Bogomilizm gerçekten, tarihsel verilere göre, Orta çağ Avrupa'sında ve özellikle Bulgaristan'daki sosyal ve dinsel yaşamın ilginç bir açınımı (tezahürü) olarak karşımıza çıkıyor. Halk arasındaki geniş izleyici kitlesi içinde dikkate alıp, İslam, Musevilik ve Hristiyanlıkla karşılaştırılınca Bogomilizm, herşeyden önce, kendisine özel bir amaç yüklemiş ve kilise, aile, toplumsal yaşamı düzenleyen açık bir biçimde ruhsal anlatım ilgilerinin taşıyıcısı olarak ortaya çıkıyor; öyle bir ruhsal temizlik ve duruluk ki, ruhu ilk kaynağı olan Tanrı'ya götürüyor.

Bogomil bedensel, maddi özü yadsır ve bedenini yeniden dirileceğine (Kıyamete) inanmaz; duygusal-bedensel inanç ögesini kesinlikle ayırır, diğer dinlerin içerisindekilere az çok uyum sağlar: Musevilik buraya yeryüzü yaşamının sıkıntı ve üzüntülerini soktu ve onda yeryüzü ötesi dünyanın sunumları zahmetli ve az sağlamdır; Müslüman için göksel (öte dünya) yaşam, acı ve sevincin tüm bedensel duygu ve heyecanıyla yeryüzü yaşamının bir uzantısıdır; Hristiyanlık, dirildikten (kıyamet) sonra yeryüzü ötesi varoluşundaki beden çeşidine, yani insanın bireysel ruh-beden restorasyonuna kararsız (mütereddid) yaklaşır. İnsanın ölümsüzlüğü üzerine Bogomil öğretisi sağlam ve akılcı bir yapı kurmuştur; Tanrının soluğu, tanrısal kıvılcım olan ruh, kendi ilk kaynağına geri dönmeğe ve onunla birleşmeğe layıktır. Bununla birlikte, ruhun Tanrı ile birleşmesi ve vücudu yitirmesiyle, -Hristiyanlığa göre öte dünyada acı çekmeğe veya güzellikten sevinmeğe neden olan- bireysel yeryüzü insanlığı yok olur. Bu noktada Bogomil düşüncesi-inancı daha önemli, daha akılcı gözüküyorsa da, o aynı zamanda bu iyimserlikten, ya da daha çok bireyselliğin restorasyonunu cebzetmekten yoksundur. Bireyselliğin yeniden onarımı (restauration da l'individualité), bir halk dininin sistemi içerisinde yararlı bir öge hizmeti görebilir. Diğer yandan, tanrısal ruhun duyuların arzuları ve maddenin kölesi olduğu insanın dünyasal yaşamına dair kötümser bakış kavramları, bütün insanlığın ortak olduğu evrenselliğe dönüşmeye layık bir dinde olumsuz bir öğedir. Bu ilişki çerçevesinde Hristiyanlık ilkeleri daha doğal ve daha iyimserdir. İnsan ırkının çoğalmasına, doğaya karşı Bogomil muhalefeti, aynı zamanda da şiddetli bir vejeteryan (et yemezlik) yaşam reçetesi, devlet ve toplum için o denli çok

⁵⁸ Opsikion, Marmara'nın güney kıyılarından Bursa'ya Eskişehir-Kütahya'ya kadar uzanan Bizans eyaleti; Silifke dahil Mersin'e kadar Güney-doğu Akdeniz bölgesi ise Kibyriotes eyaletini oluşturuyordu. Bu bölgelerde hala yoğun yaşayan Abdalları gözönünde tutarsak, yukarıdaki soruya olumlu karşılık vermekte fazla güçlük çekmemek gerekir.

⁵⁹ Jordan İvanov, agy., s.55-65, 342

olumsuz unsurlar ki; kısırlık, iki çocuklu (aile) sistemi uygulama (pratiquant le Zweikindersystem), etyemezlik, bir halkın genişlemesini tehlikeye atar.

İbadet ve ayinlere dair biçimsel görüş noktasından Bogomil kilisesi, kendi öz inancıyla mükemmel birleşim içinde, maddeyi ve duygusallığı mümkün olduğu kadar azaltan sadeliğiyle seçilir. Tapınaksız, gösterişli mimari ve süslemesi olmayan, yapay (sahte) değerlerden uzak; zengin nakışları olmayan giysiler, yaldızlı serpuşsuz, ikonsuz ve fresksiz, parlak dinsel törenler ve yürüyüşler olmaksızın, müziksiz ve ilahisiz tapınma! Bogomil hizmetlileri alanı ve ayinleri büyük bir sadelik yücelme coşkusu (vecdi) içerisinde küçülmüş. Bu özellikleri gereği, Bogomiller Ortodoks kilisesini, paganizmin değiştirilmiş biçimi ve onun büyük gösterişinin kopyası olarak tanımlar. Onlara göre, bu gösterişli ışığın ve sesin zengin algılamalarıyla Kilise, göksel evrenin materyalize edilmiş biçimlerine inanma hayalini doğurtmuştur. Bogomil duaları ve ayin törenleri ortamı öyle karanlık, öyle sade ve ayrıca hiçbir fanteziye başvurulmayacak kadar soğuktur; o kalb değil fakat ruh üzerinde işlem yapıyor; Tanrının ruhlar küresinin seyri içine giriyor. Oraya katılım, müzik dışta tutulsa da, kilise ve ayin protesto edilerek gerçekleşmiş oluyor. Maddeye egemen olan ruhun ve düşüncenin yanında bulunan Bogomiller, dindar, rahat davranışlar içinde, alçakgönüllü-sade yaşamlarıyla ve gelenek-göreneklerinin temizliğiyle (diğerlerinden) ayrılır. Bogomiller ve onların batılı mensupları hakkında tüm tanıklıklar bu görünüşü belirliyor. Hatta onların çok şiddetli düşmanları bile, niteliklerinin değerini düşürmek, onları ikiyüzlülük (kafir) ve sahtekarlıkla suçlamak için mümkün olan tüm güçlerini kullanmalarına rağmen, onların sadeliği ve barışçıl karakterlerini yadsımıyorlardı. İlkesel olarak bazı İkilimci Ermeni ve Paulikien gruplara atfedilen ahlak bozuklukları, Doğunun diğer halklarınıninkileriyle ortak olan kendi ayıplarıydı. Bogomillerin sarsılmaz, derin inançlarına, cesaretlerine, yanan odun yığınlarının üzerine atılmış erkek ve kadınlarının gösterdiği dayanıklılığa kaynak olan (inanç) fanatizmine gelince, bunlara ilişkin bütün tanıklıklar geneldir. Bu gibi örneklemeler, Bogomiller hakkında, gerçek halefler olarak Hristiyanlığın başlangıcında varolan olayları düşündürüyor.

Onların inanç ve yaşamlarındaki ruhsal saflığa rağmen, hem Bogomiller Ortodoksluğun hem de devletin dinsel ve Bulgar halkının iktidar birliğinininki gibi, Orta Çağın feodal toplumsal düzeninin yıkıcıları oldular. Bu birliğin savunucuları, İkilimciler bakımından Batılı devletler ve Kiliseninkilere eşit derecede bir zulmün kanıtını göstermemiş olsalar bile, düşman olarak düşündükleri Bogomilleri mahkûm ettiler. Bununla birlikte, İkilimci öğretisi (doctrine dualiste), bizzat resmi kilisenin üzerinde, kendi ruhban sınıfının iyileştirilmesi ve düzgün yerleştirilmesi yönünde bir çeşit eylemsel yarar sağladı. Kosmas, Bogomilizmin başarısında ilkesel neden olduğu suçlamasıyla, doğrudan doğruya Ortodoks ruhban sınıfının zaafı üzerine nokta koyuyor: Sefahata ve tembelleğe düşmüş Bulgar rahipleri ve keşişlerine saldırıyor. Onları bilinçli olmaya ve halkın nezdinde dini kuvvetlendirmek için çalışmaya davet ediyor. 12-13.yüzyıllarda Batıdaki Albigeois hareketi dahi, bir katolik ruhban sınıfı kurulmasına götürdü.

Dinsel dogmalar ve Orta Çağın devlet ilişkilerini aralarsak, insancıl doğanın gösterimleri, belki zamanından önce ortaya çıkmış, fakat onuru Bogomil reformcusu ve onun Bulgaristan ve batı Avrupa toprakları üzerindeki yakın müritlerinin olan bu açınımları Bogomilizmin içinde buluruz. Orta Çağda, devlet ve kilise tarafından savunulan toplumsal katmanların örgütlenmesine karşı; tutsaklık ve köleliğe karşı mücadele ve hukuksuz ve seçimsiz hedefe dönüştürülmüş serf insanının sahipleri (güçlüler) ve senyörlerin baskıları altında ezilmesine karşı mücadele etmek, insanların eşitliği üzerinde vaiz vermek çok büyük anlayış ve nadir olan cesarettir. Ve insanlığın iyiliği için talebedilen olayların altı çizildiği zaman, Bulgar papaz Bogomil'in temiz yüzünü ve Orta Çağın karanlığı ve zulmü içinde daha iyi yaşam ve insanların eşitliği uğruna keskin çılgınlığını unutulmaya bırakmamak gerekir. Bogomil adı, tarihin yıllıkları içinde, insanlığın hayırseverleri arasında özel bir yere kaydedilmiş omalıdır. Bogomil'in çağrısı toplumu değiştirmeye yetişemedi, çünkü engeller üstüste yığılıydı; buna rağmen çağrı, tüm Avrupa'da yankı buldu; sonraki kuşaklara taşınmak ve sonunda eyleme geçmek üzere baskı gören ruhlarda ve hayırsever-cömert insanların kalplerinde yerleşti. Demek ki, duygusuzluk içinde ilerleyen insanlık, velinimetlerinin izleri üzerinde geleceğini ve mutluluğunu kurmaktadır.

İnançlar ve Bulgar halk edebiyatı alanında, Bogomilizm'in etkisi daha fazla duyumsanır. Balkan halkları arasında Bulgar halkı, daha az dindar ve ortodoks dogmalarıyla daha az içiçe olarak bilinir. Onlarda İkilemcilik, yahut daha açıkçası tek tanrıcılık (monotheisme) egemendir. Bulgaristanın dini, Hristiyanların ve yaşayan paganların bir karışımıdır. Bogomil çocuklarının da içinde bulunduğu bir alaca doku içerisinde bir karışım. Herşeyden önce burada, dünyanın yaratılışının ikilemci sunuluşları hep yürürlükte durmaktadır. Bulgar folklorunda demonlar(cinler, devler) ve şeytanın oynadığı önemli rol, kısmen Bogomilizm'in etkisine borçludur. Bogomiller, Bulgar edebiyatında uydurmalar olarak gösterilen yapıtlarını yaymayı başardılar; bu yapıtların yazarları onlar veya başkalarıydı, ama aşağı yukarı İkilemci inanca ve amaçlarına uydurulmuştu. Aynı etkileri eski Bulgar edebiyatı kadar Rus ve Sırlar'ınkinde de görülür. Bogomil yazıları bir başka meziyete daha sahiptir. Onlar, Doğu ve Batı arasındaki yazınsal değişimleri kolaylaştırdılar. Asya'dan, Küçük Asya, yani Anadolu'dan Bulgaristan aracılığıyla doğu Avrupa'ya geçiş yapan çok sayıda yazılı ve sözlü masallar-söylenceler oluşturdular. Bugüne kadar bilinen, Latinceye çevrilmiş ve Batı'da kullanılan yalnız Bulgarca eserler, kesinlikle Bogomil yazarları ve misyonerlerine borçludurlar. Bogomilizmin, ruhsal tapınma yaşamı üzerinde ve kısmen batı Avrupa politik yaşamı üzerinde koyduğu etki, o dönemi gösteren büyük önemde bazı tarihsel olaylarla ünlü oldu. Bogomilizmin Orta Çağ insanlarının ruh ve düşüncelerini gerçekten sarstığının altını çizmek zorundayız. Katolikliği yeniden kavramaya-anlamaya ve onun içsel dağılmasına önlem almaya zorladı; Albigeois'lara karşı uzun ve kanlı bir haçlı seferi düzenlendi; kuzey Fransa'nın edebiyatı, dili ve yapıtlarıyla farklılık gösteren Provence eyaletini Fransa tacının (kralının) egemenliğine soktu; Dominikenler iktidarının kurulmasını sağladı; Roma kilisesinin en zalim olgusunun örgütlenmesi Engizisyon'un ortaya çıkışına neden oldu: Bunun külleri altından reform hareketi ve din ve insan özgürlükleri için mücadele doğdu.⁶⁰

Bogomil Söylencelerinden bazı örnekler

Bu bölümün büyük çoğunluğunu onun araştırmasından yararlandığımız, tanınmış Bulgar tarihçi ve bilginlerinden Jordan İvanov, Bulgarca ikinci baskısından 1976 Monette Ribeyrol tarafından Fransızcaya çevrilmiş "*Livres and légends Bogomils*" kitabı, bu alanda, özellikle Bogomil kutsal metinleri ve söylencelerinin toplanıp belgelendirilmesi bakımından çok önemli bir yer tutmaktadır. İlk baskısı 1925'de Sofya'da yapılan bu kitap, İkilemci Bogomil inancı ve Bogomiller hakkında belge niteliğindeki ve genellikle hasımları tarafından yazılmış birincil kaynaklardan sonra, ikinci sırayı alır. "*Bulgaristan'da Bogomilizm*"⁶¹ kitabının yazarı ve daha önce kendisinden bu konuda özel bilgiler sunduğumuz Dimitar Angelov, J. İvanov'un bu kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözün (s. 31-36) başında şunları söylüyor:

" Seçkin Bulgar bilgini Jordan İvanov'un 1925'te yayınlanmış olan '*Bogomil Kitapları ve Söylenceleri*' kitabı, Bogomil kavramlarına yakın olan ya da Bogomil karakterli temel yapıtların yayımı ve sistemleştirilmesine ilişkin ilk araştırma denemesidir. Yazarın birinci görevi, herşeyden önce, Orta Çağ Bulgaristan'ında bu çok önemli dinsel ve toplumsal öğretinin tarihi, özü ve kökenini tam anlamıyla ortaya çıkaran, Bogomilizm hakkında bölgesel ve Bulgar dokümanlarını toplayıp biraraya getirmek olmuştur. İşte bunun için bu kitaba girmiş olan eserlerin birçoğu herhangi bir bölgeye ait ve eski Bulgarcadır; ülke dışından Bosna, Makedonya, Yunanistan ve Fransa'dan söylenceler bulunmaktadır..."

J. İvanov'un Bogomil söylenceleri ve belgeleri çeşitli bölgelerden ve dillerden derlemiş olmasına ve bu İkilemci inancın kökeninin Anadolu ve Suriye olduğu çok iyi bilinmesine rağmen Bogomilizm'i katıksız bir "Bulgar mezhebi" saymasını anlamak zordur. Coğrafya olarak Bulgaristan bölgesinin tarihinde-gerçekte Orta Çağın Balkan tarihinde- rol oynamış bu toplulukları Bulgar ve İkilemci inançlarını "Bulgar mezhebi" görmek doğru olamaz, milliyetçi bir yaklaşımdır. 'Bog'(Tanrı) ve 'Mille'(dost, arkadaş) sözcüklerinin de Slovence olduğu bilindiği gibi, bazı Bogomil grupların "Kutugeri, Fundaites, Torbasi/Torbacı" gibi Grekçe ve Türkçe adlar taşımasına da yazar açıklık getirememektedir. 11-12.yüzyıllarda Trakya, Marmara ve Doğu Akdeniz bölgesinde yaşayan "Fundaites-Torbasi adıyla çağrılan Bogomillerin" tümünün Bulgar olmaları olası yoktur.

⁶⁰ Jordan İvanov, agy., s. 69-72

⁶¹ *Le Bogomilisme en Bulgarie*, Privat, 1972

Konuyu fazla dağıtmadan, aşağıda J. İvanov'un kitabında geçen Bulgaristan, Makedonya ve daha sonra Fransa'dan Bogomil ve Kathar inançsal öyküleri ve söylencelerinden birkaçını vermek istiyoruz:

Nr. 9: Ve Şeytan Kurdu Yarattı (Veles'den)

(Tanrı ve Şeytan kardeşiler. Tanrı yabancı hayvanları yarattığı zaman, Şeytan kurdu yarattı. Canlanır canlanmaz kurt kendi yaratıcısını parçalamak için atıldı. O ise denize dalarak kendisini kurtardı.)⁶²

Tanrı yabancı hayvanları yarattığı sırada, şeytan kurdu yarattı. Tanrı ve şeytan kardeş idiler. Şeytan çamur aldı ve ondan kurt yaptı, fakat ona can veremedi. Ağzından, kulaklarından ve burnundan ve kulaklarından üflediye de onu canlandırmayı başaramadı. Ardından bir kurt yapmış olduğunu, ama hala canlı olmadığını Tanrıya söyledi ve kendisinden, ona nasıl can vereceğini sordu. Tanrı ona şu yanıtı verdi:

“Kulağına üç kere, ‘haydi kalk ve beni ye!’ diye söyle. O zaman canlanacaktır.” Şeytan, şeytanca hareket edip, “beni ye” demedi, ama; “haydi kalk ve Tanrıyı ye!” dedi. Sonra kurdun canlanmadığını söylemek için yeniden Tanrının huzuruna çıktı. Tanrı ona, “eğer sana söylediğimi tekrar etmezsen, canlanmayacaktır” deyince oradan ayrıldı.

Bunun üzerine şeytan (çamurdan yaptığı) kurdu denize kadar sürükledi ve boğazına kadar denize girip, kurdun kulağına mırıldandı: “Kalk ve beni ye!” Tam üçüncü kez söylüyordu ki kurt canlandı, hızlı bir biçimde ayağa kalktı. Şeytan saklanmak için suya daldı ve bu durumdan kendini kurtardı. Eğer suyun içinde bacakları arasına düşmeseydi, kurt şeytanı parça parça edecekti.

Nr.10: Şeytan kurdu yaratıyor ve insanları Tanrı ile paylaşıyor (Veles'den)

Başlangıçta, Tanrı ve 12 melekten başka hiçbirşey yoktu. Tanrı, göğü, yeri ve suyu yaratınca, yeryüzünün dört bucağından alınmış toz-topraktan insanı yaptı. İtaatsız bir melek, kendisi için dahi bir dünya yapmayı düşündü. Şeytan tarafından yaratılan insan kurda dönüştü ve kendi yaratıcısının bacağından bir parça kopardı. Tanrı ve şeytan dünyayı aralarında paylaştılar: yaşayan insanlar Tanrıya, ölümler şeytana düştü. Bölüşüm (senedi) bir taş üzerine yazıldı. Tanrı aldatılmıştı, zira ölümler giderek çoğalıyordu. Tanrı İsa'yı dünyaya getirdi ve onu, suya (Ürdün ırmağına) –bu suda İsa vaftiz edilmişti- atılmış olan taş üzerindeki andlaşmayı bozmak için gönderdi.⁶³

Nr. 11: Kurt yaratıcısı Şeytan'ın Bir Bacağını Yiyor (Ohrid'den)

Dünya Tanrı tarafından yaratıldığı sırada, şeytanın kendisi de bir yabancı hayvan (kurt) yarattı. Kurt, canlanır canlanmaz, kaçan yaratıcısını parçalamak için saldırdı. Yakındaki ırmağa atlarken bacağına kopardı. Şeytan ‘suyun içine giden’, ‘suyun altına dalan’ ve ‘tek bacaklı’, ‘topal’ sıfatlarını buradan almaktadır.⁶⁴

Nr.13: Adem'in Yemini (Prilep'den)

(Adem, kendisini çift sürmeğe bırakması için Şeytan'la andlaşma yaptı)

Adem ile Hava cennetten sürülünce, Adem yiyeceklerini sağlamak için toprağı sürmeğe koyuldu. Yeryüzünün sahibi olan Şeytan, Adem'in toprağı işlemesine izin vermedi. Önce onun, dünyaya getirdikleri çocukların canlı olanları Ademe, ölümler Şeytana ait olacağı üzerine bir senet imzalamaya razı olmasını istedi. Elini kendi kanına batırarak bir taş parçası üzerine bastırdı; bu senet oldu. Şeytan

⁶² Msb. XII, 132'de yayınlanmış

⁶³ Msb. XII, 164-165

⁶⁴ K.A. Sabkarev, Sbornik ot narodni Starini, Plovdiv-1885, s.9-10.

bunu bütün ölümlerin içine atıldığı cehennem kazanının altına bıraktı. Sonra İsa cehenneme indi ve ebedi işkenceler içinde senedi kırdı.⁶⁵

ÜÇÜNCÜ KISIM

Batı Bogomilleri: Katharlar ve Katharizm

Genellikle Batı Bogomilizmi ya da İlimli İkilemcilik olarak tanıtılan Katharizm ve Katharlar hakkında özetlenmiş bilgileri yine Mircea Eliade'da buluyoruz. O, 12.yüzyılın ilk yirmi yılından itibaren İtalya, Fransa ve Batı Almanya'da Bogomil misyonerlerinin varlığına işaret ediyor ki bunlar Orleans'da soyluları, aralarında kral Robert'in bir danışmanı ve kraliçenin günah çıkartıcısı olan rahipleri bile kendi inançlarına çevirmeyi başarmışlardır.

İkilemci sapkınlığın özünü tanıtmakla başlamışlardı; Tanrı görünen dünyayı yaratmadı; madde temiz değildir; evlilik, vaftiz, şaraba batırılmış ekmek yeme töreni (l'eucharistie) ve günah çıkarma yararsız şeylerdir; Kutsal Ruh (Saint-Esprit), ellerini üstüste koyan müminin üzerine inerek onu temizler ve kutsar vb. Bu ilk misyoner sapkınları Kral ortaya çıkarttı ve yargılayarak tutuklattı, 28 Aralık 1022 tarihinde, odun yığınları üzerinde yakılan ilk Bogomiller bunlar oldu. Fakat hareket önlenemedi, tam tersine genişlemeyi sürdürdü. Kathar⁶⁶ Kilisesi 1163'e doğru önce İtalya'ya yerleşti, oradan Fransa'da Provence'a, Languedoc'a, Rhen bölgelerine ve Pyrenelere kadar misyonerler gönderdi. Yeni öğretinin propagandasını yapan bu kişiler, özellikle dokumacılar. Provence (Provans) toplulukları dört piskoposluk bölgesine ayrılmıştı. Toulouse yakınlarında, 1167 yılında bir Konsil toplanmış olduğu görülüyor. Bu fırsatı kullanan İstanbul Bogomil piskoposu, Orta Fransa ve Lombardiya gruplarını büyük çapta köktenci İkilemciliğe döndürmeyi başarmıştır.

Ancak, Bogomilizm Batıya girerken, bölgesel başkaldırı geleneğinin bazı unsurlarını, inanç birliğini daha da sıkıntıya sokan birçok şeyleri benimsemekten vazgeçmemiş ve birlikte getirmişlerdi; hemen belirtelim ki, Engizisyon tarafından açılmış davaların kayıtları sayesinde, Katharların törenleri ve kavramlarını Bogomillerinkinden daha iyi tanımaktayız. Katharlar ne cennete ve cehenneme ne de cennetle cehennem arasındaki ruhların toplanıp acı çektiği Purgatoire'a (Araf'a) inanıyorlardı. Satan/Şeytan'ın egemenlik alanı dünya idi ; zaten onu (dünyayı), ruhları madde içinde hapsedmek için yaratmıştı. Şeytan, Eski Ahid'in (l'Ancien Testament) tanrısı Yahvé (Yahova) ile eşleştirilmişti. İyi ve aydınlatıcı olan Gerçek Tanrı, bu dünyanın ötesinde bulunur. Kurtuluşun yolunu öğretmek için İsa'yı gönderen odur. Bir Saf Ruh (Pur Esprit) olan İsa'nın vücudu, sadece bir hayal ve görüntüden ibarettir. Buna karşılık, "bazı Katharlar İsa'nın tanrısallığını yadsıyor; bazıları törenlerinde Üçleme'yi (la Trinité) zikrediyorlar; bazıları da Tanrı ile Dünya arasında tanrısal öz içine sokulmuş olanların herbirini, éon'lar(Cinler) dizisinin bütünlüğü içinde kabul ediyorlardı."⁶⁷

Kathar Toplu Tapınmalarında Üç Aşama: *Servitium, Convenientia, Consolamentum*

Yaşama karşı duydukları kin, bazı gnostik (marifet) mezhepleri ve Manikeizmi çağrıştırdığı açıktır. Mircea Eliade'in düşüncesine göre, Kathar ideali, çocuk sahibi olmayı reddetmek ve intiharin benimsenmesiyle insanlığın ortadan yokolmasıydı; zira Katharlar sefahati, evliliğe tercih ediyorlardı. Kathar inancına giriş töreni (*convenientia*), ancak adayın uzun bir çıraklık döneminden (*servitium*) sonra yapılırdı. "*Perfectus:Mükemmel, yaniKâmil insan*" düzeyine yükselmesi olan Üçüncü büyük töreni/ayini (*consolamentum*), eğer mürid arzu ediyorsa daha erken, ama yaşamının sonuna doğru, yani genel olarak ölümünden az önce uygulanırdı. Bu sırada çok şiddetli sınavlar-sınamalar uygulanırdı. *Consolamentum* bir müminin evinde, Kâmillerin (*Perfectii*) en yaşlısının başkanlığında yapılırdı. Birinci aşama *servitium*, bir meclis toplantısında genel bir günahlarını itiraf etme ya da

⁶⁵ M. Cepenkov, *de Prilep. Publié in Msb.IV,113*:Söylenceler aynı numaralar altında Jordan İvanov'un kitabının 306-313 sayfalar arasında geniş biçimiyle anlatılmıştır. Biz daha fazla yazarın başka kaynaklardan yapmış olduğu kısa alıntılar çevirerek buraya aldık.

⁶⁶ Grekçe *katharos/καθαρος*: temiz, arı, pak

⁶⁷ Mircea Eliade, *Histoire des Croyances et des idées religieuses/1 De Muhammed a l'age des Réformes*, Editions Payot: Paris, 1983, s.294-195; Runciman, *Le Manichéisme médiéval*, s. 134; Borst, *Les Cathars*, s.124

günah çıkarmadan ibaretti. Bu süre boyunca kâmillerin başkanı, bir İncil nüshasını önünde açık tutuyordu.⁶⁸

Euthymios Zigabenos, bize Bogomilizm'e giriş töreni ve tapınmaları hakkında şu kısa tanımlamayı vermektedir:

“ Biz Ortodoksların suyla yaptığımız Hristiyanlığa giriş ayinine(vaftiz,catéchuméne) onlar İohannesin vaftizi diyorlar ve kendilerinininkine İsa'nın uygulaması adını vermektedirler. Çünkü, bunun Büyük Ruh tarafından yapıldığına inanıyorlar. İşte bunun için Ortodoksluktan Bogomilizm mezhebine girenler, herşeyden önce tövbe ve pişmanlık, ruhsal temizlik ve duaları artırmak için belli bir sürede anlaştıktan sonra ikince kez vaftiz yapmış olurlardı. Bunun için hemen o kişinin başı üzerine bir İohannes İncil'i koyarken, kendileri için Kutsal Ruh'u yardıma çağırmakta ve Tanrı Babamız'ı (*Pater Noster/Πατηρ ημων*) zikretmekteydiler. Bu giriş (vaftiz) töreninin hemen ardından inanç değiştiren kişi bir süre için çok yoğun dinsel uygulamalar, çok sert bir yaşama ve en saf duaya ve tapınmaya kendini adanmak zorundaydı. Bundan sonra, bütün bu verilen görevleri tamamlamış ve uygulamaları yerine getirmiş olduğunu duyurması için (eğitilmiş) aday toplantıya çağrılıyor. Oradaki kadınların ve erkeklerin tanıklığının ardından, onu asıl kabul törenine götürüyorlardı (*αγουσιν επι την θρυλλομενην τελειωσιν*). O zaman, yüzü batıya dönük durdurulan talihsiz(!) adamın, zavallı başı üzerine yeniden İncil koyup, hazır bulunan kadın ve erkekler kirli elleriyle adama dokunarak, o küfür dolu resmi giriş-kabul şarkısını söylüyorlar (*την ανοσιον επαδουσιν τελετην*).Bogomiller tüm Ortodoks Kilisesi tapınmalarını reddederek sadece '*PaterNoster/Πατερ Ημων ο εν τοις ουρανοις αγιασθητω το ονομα σου ελθω η βασιλεια σου...*' duasını her keresinde en fazla onbeş kez okumak üzere gündüz yedi, gece beş kez dizüstü oturarak tapınıyorlar (*Και ταυτην μονην προσευχονται επτακις μεν της ημερας ,πεντακις δε της νυκτος...οι δε πεντακαιδεκακις...*)”⁶⁹

Mircea Eliade, Katharlarda *servitium* adıyla tanınan bu törende görünüşte hiçbir sapkınlık belirtisi içermediği düşüncesinde. Çünkü, “Düalizm'in günah itirafı yalnızca iki cümlenin zikredilmesiyle yapılıyordu: Onunla bedenün günahları hakkında konuşularak bir enerji sağlanıyordu ve şu anlamlı sözler belirleyiciydi: ‘kir ve pislik içinde doğmuş beden için hiç merhamet duymamak, fakat onun içinde tutsak olan ruha acımak...’”⁷⁰ Daha sonra inanca kabul için, yani Katharlaştırmanın gerçekleşmesi için, ayinsel olarak *Pater Noster* duasını alması gerekiyor. Aday, töreni yöneten Dede'nin⁷¹ önünde secdeye kapanarak, ondan kendisini kutsamasını, günahkarlığından dolayı kendisi adına Tanrıya dua etmesini niyaz ediyordu. Buna karşı başkan, yani Dede, “Tanrı seni kutsasın, iyi bir Hristiyan yapsın ve sana iyi bir son bağışlasın” diye isteğini yerine getiriyordu. Ancak Hristiyanlaştırma (catéchuméne) töreninin herhangi bir anında başkan, Roma kilisesini ve vaftiz sırasında alınının üzerinde iz bırakan Haçputu artık yadsımasını istiyordu.

Consolamentum alındıktan sonra yeniden günaha girmek, ayini geçersiz kılmaktaydı.. Bu yüzden bazı *Perfectus*, yani Kâmil olacak adaylara, açıklıktan ölümle yüzyüzye gelecek kadar istemli *endura* (sabır gösterme, dayanıklılık) uygulanıyordu. Bütün bu törenler, “barış” adına, orada bulunanların hepsi ile

⁶⁸ Tıpkı Alevi Görgü Cemindeki ikrar verme-boyverme-baş okutma-dar çekme törenlerindeki gibi. Ortodoks Hristiyanlıktaki günah çıkarma kapalı bir hücrede doğrudan bir rahibe yapılır. Oysa İkilimcilerde birincisi girişte ve ikincisi yaşamın sonuna doğru “kâmil” olmak için günahlarının itirafı yapılır. Ancak Alevi cemlerinde musahiblik töreninden geçip “yol oğlu, yol talibi” olduktan sonra her yıl Pir huzurunda, cemaatin önünde bu ayrıntılı biçimde yapılır ve yargılanarak cezalandırılır ya da aklanır.

⁶⁹ Euthymios Zigabenus, *Adversus Bogomilos, Patria Graecorum*, 1313, 1316'dan aktaran Jordan İvanov, agy. S. 116, 119,120-121, 350

⁷⁰ Runciman, *Le Manicheizm médiéval*, s. 139

⁷¹ (Bogomillerde bu görevi yürüten kişilere Louis Brehir'in (s.260, dpnt.1504), G. Millet'ten (*La Religion Orthodoxe et les Hérésies chez les Yougoslaves*, s. 12-16) yaptığı alıntıya göre *Did* (dede) adı verildiği; J. İvanov ise Bulgarca'da hala yaşayan ve aynı anlamdaki *Djado* denildiğini daha önce görmüştük; yardımcıları da *stairsi sin/ σταιρνιξ*, yani *filius maior* (ağabey)lerdi.

karşılıklı öpüşmeyle⁷² son buluyordu. Erkek ve kadın Kâmiller, Katolik rahiplerinkinden daha üstün bir prestij sağlamış bulunuyorlardı. Onlar, öteki sıradan müminlerden daha dindar bir yaşam sürüyor ve yıl içinde uzun (sürelî) üç oruç tutuyorlardı. Kathar kilisesi örgütü de pek iyi tanınmıyor. Her piskoposun, (yani Did'in) bir *filius maior* (büyük oğul) ve bir *filius minor* (küçük oğul) adlarıyla yardımcıları olduğu biliniyor; piskopos öldüğü zaman, *filius maior* otomatik olarak onun yerine geçiyordu. Roma ayin düzenlemesiyle olan benzeyişleri bir parodi (gülünç gösteri) değildir; onların kökeni 5.yüzyıla inen eski Hristiyan kilisesi ayin düzenleme geleneğiyle açıklanabilirler.

Kathar propagandasının başarısını, ve genelde yeteri kadar sık vukubulan sapkın hareketler olan yarı askeri hareketleri daha iyi anlamak için, Roma kilisesi krizini ve kilise hiyerarşisinin zayıflamaya başlamasını hesaba katmak gerekir. Papa İnnocent I, Latran dördüncü Konsilini açarak, rahiplikle ilgili şevk ve çabadan yoksun, “halkı yönlendirmek ve Tanrı kelâmını anlatmaktan aciz”, ruhsal eğitimsiz ve yalnızca “bedensel zevkleri” düşünen piskoposları çağırıyor. Diğer taraftan, rahipler sınıfının ahlaksızlığı ve (rahipliğin) parayla satılması, inananları giderek artan biçimde kiliseden uzaklaştırıyordu. Rahiplerin çoğu evleniyor ya da açık açık metres hayatı yaşıyorlar. Bazıları çocukları ve eşlerinin işletmeleri için tavernalar tutuyorlardı. Patronlarına hediyeler vermek zorunda olan rahipler, bütün dinsel hizmetler (evlilikler, vaftizler, hastalık ve ölümler için yapılan törenler gibi) için ek olarak vergiler bağlamışlardı. İncil'in (Latince ve Grekçeden konuşulmakta olan batı dillerine) çevirisinin reddedilmesi bütün dinsel eğitimi olanaksız kılıyordu: Hristiyanlık sadece rahiplik ve keşişliğe geçmekle ulaşılabilen bir din olmuştu.

12.yüzyılın ilk on yılları içinde aziz Dominic (1170-1221) sapkınlığa karşı mücadele etme çabası gösteriyor, ama başarısız kalıyor. Onun ricası üzerine, İnnocent I, Vaazcı Kardeşler- Frères Precheurs (misyonerler) dinsel örgütünü kurmuştu. Fakat, aynı Papa tarafından daha önce gönderilmiş elçilerin hepsi gibi Dominikenler de Kathar hareketinin gelişip yükselmesini durdurmakta hiçbir başarı gösteremediler. Bu arada 1204 yılında, Carcassonne'da, Kathar dinbilimcileri ve katolikler arasında halka açık bir tartışma oluyor. 1205 Ocak ayında, Orta Fransa'daki sapkınları ortadan kaldırmak için İnnocent I tarafından görevlendirilmiş olan Pierre de Castelmare, emrin geri alınmasını ve bir manastıra çekilmeyi istedi. Fakat, Papa ona şu yanıtı verdi: “O zaman hareket tasarlanandan daha da yüksek bir biçimde düzenlenecektir...”

Sonuç olarak 1207 Kasım'ında, Papa İnnocent I, özellikle Bourgogne (Burgonya) dükü, Bar, Nevers, Champagne(Şampanya) ve Blois (Bluva) kontlarına haber salarak Albigeoslara karşı haçlı seferi ilan ediyor. Albigeos soylularının topraklarını, geri alıp kendilerine vereceği sözünü vererek onları ayartmıştı. Onun (Papa) tarafından, Fransa kralı da, Güneye doğru egemenliğini genişletme olasılığı nedeniyle çekilir. İlk savaş 1208'den 1209'a kadar sürdü, fakat yeniden başlamak ve uzun yıllar boyunca sürmek zorundaydı. Öyle ki, ancak 1330' a doğru Fransa'da Kathar kilisesinin varlığı sona erdi.

İkilemci “Albigeoslara karşı haçlı seferi” felaketi, pek çok nedenlerden dolayı anlamlıdır. Tarihin bir ironisi olarak bu, zaferle(!) bitmiş tek haçlı seferidir. Politik, kültürel ve dinsel sonuçları düşündürücüdür. Fransa krallığının birliği ve büyümesi, doğuya ve güneye ait uygarlıkların tamamıyla yıkılması bu seferin sonucudur. Aliénor'un eseri ve onun “*Cours d'Amour*”un (Aşk Dersleri), *troubadour*'ların (Orta Çağ'da Fransız ozanları) kadın övgüleri şiirleriyle⁷³ birlikte imhası da bu seferin sonucudur. Savaş boyunca Toulouse'da kurulmuş olan Engizisyon mahkemesi, 12 yaşından

⁷² Alevi cemlerindeki musahiblik ve boy verme vb. tüm törenleri sonundaki kadın erkek bütün insanların karşılıklı kutlama ve niyazlaşma gibi

⁷³ Yazar bu konuda başka bir sayfada kısaca şu bilgiyi sunmaktadır: “...Özellikle Poitiers'de, tanınmış Aquitaine'li Aliénor'un şatosunda, bilinen ilk Poitiers'li Guillaume'ın (1071-1127) kız torunu ve Fransa ve İngilterenin başarılı kraliçesi üzerine bu tür bilgiler anlatılıyordu. Yüzlerce prens, baron, şövalye, aynı zamanda kontesler ve düşesler, bu kültürel ayrıcalığın içinde Aliénor'un kızı Marie de Champagne'nin başkanlığında eğitildiler. Ayrıca kendine özgü mahkeme olan Bir Aşk Mahkemesi kuruluyordu ve onun özel yasası, kararları vardı. Kadınlar, erkeklere ders verebildiklerini, güçleri ve kudretlerini yeni ve kibar bir biçimde deneyerek, hissediyorlardı...Aliénor Béatrice'e doğru giden yolu işaret ediyor.” Mircea Eliade, agy., s.107)

büyük bütün kadınları ve 14 yaşından büyük bütün erkekleri, sapkın inançlarından dönmeye mecbur etti. Toulouse Synod'u (dinsel meclisi) 1229'da, Latince yahut yerli dilde (en langue vernaculaire) İncil'e sahibolmayı yasakladı; hoşgörülen kutsal metinler sadece, hepsi Latince olan “*Bakire'nin (Meryem'in) Mutluluk Kitabı ve Psautier*” gibi kısa ayin dualarından ibaretti. İtalya'ya göçetmiş az sayıda Albigeoslar, Engizisyon ajanları tarafından keşfedilerek yokedildiler, zira zamanla bu sonuncu (Engizisyon), hemen hemen tüm orta ve batı Avrupa ülkelerine yerleşmeyi başardı. Bununla birlikte ilave etmeliyiz ki, sapkınlara karşı yapılan savaş, Kiliseyi acil reformlara teşvik etti ve Dominiken ve Fransiskanların misyoner etkinliğini cesaretlendirdi. Albigeosları mahveden durum, Roma Kilisesi tarihinin karanlık sayfalarından birini oluşturmaktadır. Fakat katolik tepkisi haklı çıkarıldı. Yaşama ve bedene (örneğin evlilik yasağı, yeniden dirilme-kıyameti inkâr vb.) karşı nefret ve mutlak ikilemciliğiyle Katharizmi, Hristiyanlık ve Eski Atik geleneği inancından ayırıyordu. Gerçekte Albigeoslar, doğu kökeni ve yapısıyla *sui generis* (kendilerine özgü) bir inancın mensuplarıydı.

Kathar misyonerlerinin eşsiz başarısı, doğulu dinsel inançların ve düşüncelerin soylular, zanaatkarlar ve rahipler sınıfı arasına olduğu kadar kırsal alana dahi, ilk kitlesel girişi sunuyordu. Benzer bir olgu olarak, bu karşıt dinsel inanç ve düşüncelerin Doğu'dan çıkışının bininci yılında, Marksiz-leninizmin, Batı Avrupanın hemen her tarafında özellikle heyecanla kabuluna tanıklık yapmak için 20.yüzyılı beklemek gerekiyordu⁷⁴.

Batı Bogomilleri Katharlarda Kurt Folkloru

Kurt, Batı ve İtalyan Katharları tarafından daima şeytanın yabanıl hayvanı olarak düşünüldü. İkilemci sapkınlara, engizisyon yargıçlarına kurt (zalim kurtlar, şeytanın yarattığı kurtlar, kuzu postuna girmiş kurtlar vb.) engizitörler adını vermişlerdi. Batı Bogomillerinde kurdu anlatan bazı yazılı ve sözlü anlatıları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. Bogomilizme göre, Şeytan bir adama yaratmak ister, ancak *sadece bir kurt yapmayı başarır*. Batı Bogomilleri için, kurt Şeytan tarafından yaratılan ilk hayvandır: o bir çeşit tamamlanmamış/eksik insandır. Bunun için, birçok hallerde, kendi “kurt yöneticilerine” boyun eğer.

2. Bogomillere göre Şeytan, ancak gerçek Tanrının yardımıyla kurda can verebildi. Batı Katharizm’inde zayıf da olsa aynı düşünce vardır: Tanrı kurda bir çeşit ruh verdi. Böylece o eğer kulağına konuşulursa (*Tanrı onu yaratırken yaptığı gibi*), insanın istemini anlamaya muktedir olabilir.

3. Kurt, babası Şeytan’a karşı başkaldırır ve onun bir bacağını parçalar. O zamandan beri Şeytan topallamaktadır (Bogomilizm’de). Fakat Languedoc Katharları’nda (Albigeoslar’da) ise, Şeytan topallamakta, çünkü bir köpek tarafından ısırılmıştır. Yani, Şeytana karşı başkaldıran kurtlar değil köpeklerdir ve böylece Tanrının hizmetine geçmişlerdir.

4. Bogomil geleneğine göre, aslında köpekler varolmadan önce, çobanlar kurtları besliyorlardı. Batı ve İtalyan folklorunda (örneğin, Aziz François d’Assise tarafından okşanan ve köyün sakinlerinin beslediği kurt öyküsü ünlüdür) bu inancın izleri bulunuyor. Öyle ki Languedoc’da kurt, çobanlardan bir koyun, bir tay, bir dana istemekteymiş. Ancak onlar, her zaman bir aldatmayla ve onu uzaklaştıracak birkaç hileyle oynayarak işi bitiriyorlardı.

5. Kurt, gerçek Tanrının ona vermek istediğinden daha fazla koyun almak iddiasında bulundu. Bunun üzerine Tanrı eldivenlerini çıkartıp, onları kurdun arkasına fırlatınca, kurtları kovalayan köpeklerle dönüştüler (Bogomilizm). Languedoc’lular, “kurt kötüdür diyorlardı, çünkü o Şeytan tarafından yaratıldı, Ama köpek iyidir, çünkü o Tanrı tarafından yaratıldı

⁷⁴ Mircea Eliade, *Histoire des Croyances des Idées Religieuses I* (De Muhammed a l’age des Réformes), Paris, 1983, s.196-198

(İlimli Batı İkilemciliği)”. Bir başka çeşitlemede tam tersine, “Şeytana karşı başkaldırdığı için kurt, köpeğe dönüştü” deniliyor.

6. Kurdun sağrısı zayıf, karnı büyüktür. Çünkü Tanrı onun sırtına flütü ile vurmuş ve orada bir haç çizilmişti. Öyleyse Kurt, Bogomiller için *ikilemci inancın kozmik bir özetidir*. Languedoc’ta da, kurdun sağrısı zayıf ve önkolu güçlüdür, denilmekte...

7. Kurt yaşamı güçleştirmekle suçlanır. Eğer et bulursa, ondan bir defada kocaman bir parça koparıp, yer. Fakat tam kırk gün boyunca yemeden de yaşayabilir; o zaman midesini bir tabaka kağıt yahut bir parça çürümüş kabukla doldurur (Bogomilizm). Batı folklorunda: Kurt hiçbirşey yemeksizin bir ay durabilir. Otuz gün boyunca bir parça yosun (köpük) ya da toprak yiyerek durur. Kurt kendisine bir parça ekmek veren birine asla kötülük yapmaz.⁷⁵

Anadolu tarihinin en büyük toplumsal ayaklanması olan Babai başkaldırısının başlangıcı, Baba Resul’un köylü kılığında görünüm alanına çıkmış Tanrının oğlunu, onu kapıp kaçırarak kurdun elinden kurtarması söylencesidir.⁷⁶

I. I. 1.c Katharlar ve Katharizm hakkında Son Birkaç Söz Daha

“BBC Books” dizisinden 1995 yılında çıkmış Christopher Frayling’in, “*Strange Landscape, A Journey Throuhg The Middle Ages*”, adlı kitabında rastladığımız Katharlara ilişkin bazı ilginç ve özgün bilgileri de aktarmak yararlı olacağı kanısındayız. Çünkü bunlar 12 ve 13.yy, iki katolik rahibinin – biraz abartılı ve düşmanca da olsa- tanıklıklarıdır:

“...Fransa’nın güneybatısında diğer gruplardan daha fazla olan ‘Saf-temiz insanlar’ anlamındaki Katharlar, Roma Katolik kilisesinin büyük varlığına ve otoritesine meydan okuyorlardı. Katharların kalbi Languedoc’du, ki burası Occitan bölgesiydi ve Ortaçağ Oc dili –ki bu tek heceli sözcük ‘*oui*’ (evet) anlamına gelir- kullanılıyordu. Kathar inancının merkezi Albi, kasaba olduktan sonra Albigensi’ler (Albigeos’lar) ismini aldılar. Katolik rahib Bernard de Clairvaux, 1145 yılında bölgede bir vaiz gezisi sırasında şunları yazıyordu: ‘Kathar inananlarının toplantıları, kiliseleri boş bıraktı, müminler rahiplerden yoksun kaldı. Geriye kalanların tümü birkaç İsa’sız Hristiyandan ibaret. Kutsal kilise ayinleri küfür sayılıp, saldırıya uğradı ve Kilise bayramları artık kutlanmıyor. İnsanlar yine üstlerinde taşıdıkları günahlarıyla ölüyorlar. Çocuklarını vaftiz etmeyi reddeden bu insanlar, Hristiyanca yaşamaktan kendilerini çekiyorlar...’⁷⁷

1213 yılı onlara karşı yapılan Haçlı seferine katılan bir keşişin Katharları tanımlaması:

⁷⁵ René Nelli, “*Préface*”(Önsöz), Jordon İvanov, *Livres and Bogomiles*, Fr.Çev. Monette Ribeyrol, Paris, 1976, s.14-16

⁷⁶ Bir kurt söylencesi de Anadolu’dan: “1240 yılında Tatar’lar (Moğollar) Türkiye’yi yakıp-yıkmadan iki yıl önce bir Türkmen Sultana karşı başkaldırdı, bu adama Baba Resul diyorlardı (*Anno Domini MCCXL, videlicet anno secundo antequam Tartari Turquiam destruxissent, quidam Turquemannus in regno Turquie contra Soldanum....Hic Paparoissole vocabatur..*). Bir gün kırlarda atla dolaşırken ağlamakta olan yaşlı bir köylü gördü; onun genç oğlunu bir kurt kapıp ormana kaçırmış (*et clamans quia lupusrapuerat et in silvam deportaverat eius filium*). Köylü ona, ‘bana yardım et, oğlumu kurdun elinden kurtar; ondan sonra dile benden dilersen’ der. Baba Resul, o yaşlı ve zavallı adamın haline acır, atını kurdun üstüne sürerek çocuğu kurtarıp babasına teslim eder. Köylü yeniden sorusunu yineler; ona, Tanrı olduğunu ve kendisine Sultanlık bağışladığını söyleyerek gözden kaybolur...” (Simon de Saint Quentin, *Histoire Tartares*, yayım. Jean Richard, Paris, 1965, s. 62-63; İsmail Kaygusuz, “*Dünya Mülkü Halkındır*” dedi BABA RESUL, Alev Yayınları; İstanbul, 2001, s.114-117))

İşte Anadolu tarihinin en büyük toplumsal ayaklanması olan Babai başkaldırısının başlangıcı bu inançsal söylencedir. Zavallı bir köylü kılığında görünüm alanına çıkmış Tanrı, oğlu ve Şeytanın yarattığı bir kurt Baba Resul kurdu öldürerek Şeytana(kötülüğe) karşı mücadele edecektir; bu şeytan dünyayı yöneten Gıyaseddin Keyhusrev’dir. Demek ki başkaldırısı, yeryüzünün ve bütün kötülük nesnelere yaratıcısı Şeytan’a karşı olduğunu kanıtlama ve gösterme zorunluğu vardı bölgede. Bu Paulikienizm ve Bogomilizm ikilemciliği inancının bölgedeki etkinliğinin kanıtından başka birşey olmadığı gibi, Babailikle, dolayısıyla Anadolu batniliği (Alevi-Bektaşilik) olan ilişkisini de göstermektedir.)

⁷⁷ Christopher Frayling, *Strange Landscape, A Journey Throuhg The Middle Ages*, BBC Books. London,1995, s. 83

“...Ve burada bir diğer saçmalık daha vardır: Kathar sapkınlardan biri ölürken onlara üçyüz sous (birim para) bıraktı ve oğluna bu miktarı yoldaşlarına bağışlamasını vasiyet etti. Fakat, babanın ölümü üzerine onlar oğula mirası sordukları zaman o, ‘lütfen önce siz bana söyleyiniz dedi; babam şimdi nasıl ve ne durumdadır?’ Miras bırakılan sapkınlara, ‘O artık kurtuluşa erdi ve yukarıdaki Büyük Ruh’la birleşti’ dediler. Oğlan gülümseyerek şu karşılıktaki bulundu: ‘Öyleyse Tanrıya ve sizlere şükürler olsun bu güvence için! Zaten babam, fazladan sadaka duasına gereksinim duymayacak kadar da onurludur. Sizlerin de çok nazik ve anlayışlı olduğunuzu biliyorum; babamı bu onurdan yoksun bırakmayacak ve eminim ki benden de para almayacaksınız...”

“Ayrıca ben, bu sapkınlara (Katharların), belden aşağı günah işlemeyen kimsenin barış ve sükunete ermiş olması gerektiği düşüncesine inanmıyorum. Onlar kiliselere aziz resimleri koymaya putperestlik dediler; kilise çanlarının ise şeytanların davulları olduğu üzerinde ısrar ediyorlar; yine iddia etmektedirler ki, bir kimse annesi veya kızkardeşiyle yatıyor olmakla, bir başka kadınla yatmaktan daha ağır bir günah işlemiş sayılmazlar.⁷⁸ En aşırı sapkın çılgınlıklar arasında (sayılan), onların, eğer Kâmilliğe ulaşmış olanlarından bir kimse (örneğin, çok küçük bir et, yumurta ve peynir parçası ya da onlara yasak edilmiş herhangi bir yiyeceği yiyerek) bir ölümlü günahı işlemek zorunda kalmışsa, onun tesellisine bağlananların tamamının Kutsal Ruhu kaybettiklerine inanmaları ve yeniden onları dinsel-teselliye (*consolamentum*) ulaştıracak bir başkasını bulmaları zorunluğuydu.⁷⁹ Çünkü onlar, kendilerini dinsel-tesellide buluşturan birinin günahı yüzünden, cennetten yoksun kalacaklarını söylüyorlardı.”⁸⁰

I. 2 Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun, güneyinde, doğu ve güneydoğunun Fırat ve Dicle havzasında doğarak, serpilip gelişen Hristiyan heterodoksizmi, 3. yüzyılda Manikeizm ikilemciliğini özümseydikten sonra Hristiyanlık dinine yeni yorum ve anlayış getirmiştir. Ortodoks Hristiyanlığın Tanrı-peygamber anlayışı, tapınma ritüellerini kiliselerini reddedip sadeleştirirken; içsel temizlikle ruhsal yüceliği elde ederek İnsan-ı Kâmil mertebesinde Tanrı dostu olmak; nesnenin kötülüklerinden ruhu arındırdıktan sonra kendi özü olan yaratıcısı iyi Tanrı (*Αγαθος Θεος*) ile birleşerek sonsuzluğa ulaşmak gibi zorlu bir inanç ve düşünce yöntemleri geliştirmişler. Sonsuzluğa ya da ölümsüzlüğe ulaşma mutluluğuna odaklanma, ölümün ve öte dünyanın (Cennet, cehennem, Kıyamet) yokluğuna inandırmış, korkuları yoketmiştir; çünkü madde olan beden ölümü gerçek kurtuluş, yani ölümsüzlük kazandırıyor. O zaman ateşe atılmak, suda boğulmak, kılıçla doğranmak veya okla delik deşik edilmek onlara korku, dehşet ve ürküntü vermiyor; böylece savaşçı topluluklar ortaya çıkmış oluyor. Bu kez Şeytan'a ve onun yarattığı dünyadaki tüm kötülüklerle karşı mücadele inancı; ülkeler kentler sahibi kralları, daha sonraları büyük araziler ve serflere sahip feodalları ve onların zulmünü ortadan kaldırmaya dönüşüyor. Egemenler karşılarında yenilmeleri, ancak toptan ortadan kaldırılmalarıyla olası, zorlu savaşçı güçler buluyorlar. Oysa onlar bireysel olarak, varlığı-serveti önemsemeyen, çok sade yaşantıları içerisinde kazandıklarını ortaklaşa yiyen barışçıl insanlardı; eza ve cefaları kendi nefislerine karşıydı.

Araştırmamızı aşağıdaki biçimde özet bir değerlendirmeye sonlandırmak yerinde olacaktır:

⁷⁸ Katharların büyük düşmanı Katolik rahip-yazar, ilk cümledeki açıkça belirlenmiş ‘belden aşağı günah işlemek’, yani ‘beline sadık olmamanın’ Kathar inancına aykırı olduğu kuralını görmezlikten geliyor, bu düşünceye inanmıyor. Ama, suçlayıcı ‘ana ve bacıyla yatmayı günah saymadıkları’ yalanını rahatlıkla yazabiliyor

⁷⁹ Rahibin çılgınlık olarak nitelediği bu olgu, Alevilikte düşkün sayılan bir Dede'den taliplerini yüz çevirip, kendilerini yola götürecek bir başka Dede bulup bağlanmalarına benzemektedir.

⁸⁰ Peter de Vaux-de-Cernay, *Hystoria Albigensis-1213*'den aktaran Chistopher Frayling, *Strange Landscape, A Journey Throuhg The Middle Ages*, BBC Books. London-1995, s.84

1. Hristiyan heterodoksizmi/sapkınlığı olarak adlandırılan Paulikienizm, Bogomilizm ve Katharizm, çok az değişiklik ve farklılaşmalarla birbirlerini izleyen aynı İkilemci (Dualist) inancın biçimlenmeleri, yani Neo-manikheizmdir.

2. Paulikinizmin kurucusu olarak 3. ve 7.yüzyıllarda yaşamış iki ayrı Samsat'lı Paulos olarak kabul edilir.

3. Bu İkilemci inanç sistemlerinde ruhsal alemi, göksel evreni ve melekleri yaratan İyi Tanrı (*Αγαθος Θεος*); yeryüzünü, maddeyi, insanları ve hayvanları yaratan ise Satanel, Satan, Samail vb. adlarla anılan Şeytan'dır. Şeytan meleklerin başı, Tanrının oğlu ya da kardeşi olarak gösterilir. Tanrı ile kendisini bir tutmak isteğinden ötürü 'meleklerle yaptığı savaşta yenilerek' göklerden kovulmuştur. Bu baş Melek Mikailin yönettiği göksel savaşın, İmam Bakır (ö.734-35) döneminde yazılmış ve Aleviliğin ilk yazılı kaynaklarından *Ummu'l Kitab*'da genişçe yansıtılmış görülmektedir.

4. İsa Tanrının oğlu değil, onun kalbinden çıkmış ve büyük melek Mikail'e emanet edilerek yeryüzüne gönderilmiş Söz (*Kelam -Logos/Λογος*)'dür. Yeryüzünde insan görünüşüne bürünen İsa, Şeytan ile savaşarak insanları kurtarmıştır.

5. Kendilerini gerçek Hristiyan gören İkilemciler, Ortodoksların Kutsal Ruh-İsa-Meryem üçlü inancını, Kiliselerini, Haçputu ve Aziz ikonlarını (tasvirleri) reddederler.

6. Onlara göre insan ruhu Tanrının soluğu ve ondan bir parçadır. Madde olan bedenin ölmesiyle Ruh özgür kalır ve Tanrı ile birleşerek sonsuz kurtuluşa ulaşır.

8. Neo-Manikheizm'de kilise örgütü ve rahipler yoktur. Toplu tapınmaları, inançsal törenleri sıradan bir müminin evinde ya da bu toplantılar için hazırlanmış sade ve geniş avluda yapılırdı.

9. İncelediğimiz İkilemci inanç topluluklarında birbirinden kopmayan üç toplumsal tabaka -sınıf değil- vardır: Birincisi, yaşamlarını tapınma ve zikirle geçiren, her türlü bedensel zevklerden kendini arındırıp nefsinin ıslah etmiş; madde ile ilgisini sıfır denecek düzeye indirmiş *Perfectii* (Kâmil insanlar, mükemmeller). Bunların sayıları fazla değildir; bunlar topluluğu konuşmaları-vaizleriyle eğiten, yerleşim birimlerinde belirli sayılarda gruplara inançsal önderlik eden kişilerdir. Kesinlikle et ve hayvan ürünleri yemez ve evlenmezler. Hiçbir canlıyı incitmezler. Başlığıyla başlarını ve zayıflıktan incelmış yüzlerini kapatan siyah uzun siyah pelerinleri sırtlarında sürekli zikir yaparak dolaşırlar, kendilerini gizlemezler. Duvar diplerinde, dörtyol ağzında, bazan yıkıntılar arasında tapınırlar, yatarlar. Bu kişilerin bakımını kendisine bağlı müritleri yapar. Kâmillerin önünde diz çökerek dua ederler; çünkü onların aracılığıyla dualarının, dileklerinin Tanrıya ulaştığına inanırlar. Bogomilizmde *Perfectus*'lara (Kâmillere) "dede, büyükbaba" anlamına gelen "*Did*", adı verilmekteydi; Bulgar Bogomilleri ise "*Djado*" demekteydiler. Hem inançsal işlev hem de sözcük anlamı gözönünde tutulduğunda ve bir de fonetik yakınlığına bakılırsa, Alevi toplulukların inanç önderleri "Dede"nin bu sözcükten gelmiş olduğu düşünülebilir. Ancak bunun için "*did*" sözcüğünün, en geç 11.yüzyıldan önce Balkanlarda görülmüş olması gerekiyor. Yoksa bunun tersi sözkonusu olabilir. *Did* yahut *Djado*'ların Strainiks/*Στραϊνιξ* ya da *Starsi sin* (=filius maior/büyük oğul-ağabey) ve *filius minor* /küçük kardeş adlarını taşıyan yardımcıları vardı. Kâmil ya da mükemmel Bogomiller, gündüz yedi, gece beş kere duaya otururlar; yalnız kendileri için değil, cemaati için dua ederlerdi. Kadın *Did*'ler, ya da *Perfectae*, yani Kâmil kadınlar da vardı aynı inançsal hizmetleri yerine getiren.

İkinci toplumsal tabaka büyük çoğunluğu oluşturan sıradan inananlar, yani Paulikien, Bogomil ve Kathar inançlı nüfus. Bunlara kesinlikle evlilik yasağı yoktur; tek eşli ve çoğunlukla iki çocuk sahibidirler. Bireyler topluma bir kötülük getirmeyecek, zarar vermeyecek kadar varlık sahibi olabilirler. Üzerlerinde yaşadıkları ve işledikleri toprakların ortaklaşa sahibi ve herkes birbirine eşittir; kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Sıradan İkilemci inanç mensubu insanlar, çevresi surlarla çevrili kent ve kasabalarını korumaktan sorumluydular. Çoğunluğu savaşçı olmakla birlikte, sadece inançları ve yaşadıkları toprakları, yerleşim birimlerini savunmak için savaşmaktaydılar. Ölüm ve öte dünyaya

inanmadıkları için korku bilmiyorlardı. Topluları dışında buldukları zaman, kendilerini güvende duymadıkları zaman inançlarını gizler, bir Ortodoks gibi Kiliseye gitmekten çekinmezler. Onların tüm biçimsel tapınmalarını boş ve anlamsız buldukları için sadece taklit ederek takiye yaparlardı. Ayrıca birey olarak çok bilgili ve çabuk uyum sağlayan kişilikler olarak tanınıyorlardı.

Üçüncü toplumsal tabaka askeri yöneticilerdi. Büyük (olasılıkla) askeri yöneticiyi aralarından seçiyorlardı. *Did*'ler bu yöneticiye öğütlerde bulunarak yardımcı oluyor; ayrıca onların *synekdemoi, notarioi/ (συνεκδημοι, νοταριοι)* adlarını taşıyan yardımcı "yol arkadaşları ve hesap ve yazışmalarla uğraşan görevlileri" vardı. Yöneticilerin dışsal görünüşleriyle sıradan inananların aralarında hiç fark yoktu.

10. Bu İkilemci inanç topluluklarının tapınma törenlerinin bütün ayrıntıları bilinmiyor. Özellikle Katharlardan gelen bilgilere göre, topluluğun mensubu olmak için iki aşama ve Kâmil olmayı denemek için de bir üçüncü aşama daha vardır: 1) *Servitium* (kölece bağlılık, hizmet etme), adayı uzun süren zor sınavlar ve eğitimden geçirerek günahlarından arındırma, hazırlık dönemi, 2) *Convenientia* (İkrar verme, andlaşma yapma, uygun görme), bir *Did* başkanlığında ve kadın erkek yetişkin müritlerin tanıklığında inanca kabul törenidir. Adayın gerek Ortodoks iken ve gerekse uzun hazırlık dönemindeki kusur ve kabahatlarının, günahlarının itirafı, yargılama *Did*'in ve cemaatin önünde yapılır; tıpkı Alevi-Bektaşî Görgü cemlerindeki İkrar verme ve Dâr'a durma benzeri..., 3) *Consolamentum* (Teselli etme, avutma), yani İnsan-ı Kâmil, *Perfectus* olmayı deneme aşaması. Bu, sıradan inananlar için, tek tek kişinin en olgun yaşa ulaştığında, çoğu kez ölüme yakınlaştığında ve hatta ölüm anında yapılan inançsal törenlerdir. İsteğe mi bağlı yoksa zorunluluk mu, kesin bilinmemekle birlikte, çok zorlu bir ritüel olarak görülür. Kişinin yaşam boyu yaptıklarının ortaya dökülmesi ve pişmanlıklarıyla ruhunun arınması bakımından uzunca süren bir teselli törenidir ve beden toprağa karıştığında, temiz bir ruhla Tanrı ile birleşme, ona ulaşma tesellisidir.⁸¹ Bu töreninin çoğunlukla sonu ölümdür. Pek az da olsa hayatta kalanlar Kâmiller arasına katılır ve ömrünün geri kalan kısmını tüm ailesi ve yakınlarını terkederek onlar gibi yaşamayı ve inançsal görevlerini yerine getirmeyi, topluluğuna önderlik-öğretmenlik yapmayı sürdürür. Eğer bu aşamada yasak ya da günah sayılan iş yaparsa, müritleri ondan ayrıлып bir Kâmil Bogomil, yani *Did* seçerler; tıpkı Alevilerde 'düşkün' sayılan Dede'yi taliplerinin terkedip başka birine talip olması gibi.

11. Onbirinci yüzyılın ortalarından itibaren Trakya, Marmara ve Doğu Akdeniz bölgelerinde yaşayan Bogomil İkilemcilerine Grekçe *Fundaites/Φουνδαιτες*, yani "Torbacı", 14.yüzyıldan sonra aynı bölgeler, Makedonya ve Selanik çevresi Bogomillerine "Sepet (kutu) örücüleri" (Kutugeri/*Κουδουγεροι*) ve "Torbesi =Torbacı" Türkçe adları taşımaları da, bugün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yerleşik ya da göçebe halinde "Torbacı, Sepetçi, Elekçi, Kalburcu vb."adlar taşıyan "Abdal" gruplarını çağrıştırmaktadır. Burada ipuçlarını verdiğimiz bu konunun, Abdallar üzerinde araştırma yapanların ilgileneceklerini umuyoruz.

Önemli bulduğumuz için aşağıya aldığımız kısa bir alıntıyla çalışmamızı sonlandırmak istiyoruz. Bu, Yuri Stoyanov'un "The Other God. Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy" kitabının ikinci versiyonu "The Hidden Tradition in Europe : The Secret History Medieval Christian Heresy" (London, 1994) çalışması üzerinde bir eleştirel tanıtım yazısından kısa bir bölümdür. Georg-August-Göttingen Üniversitesi'nden Dorothea Weltecke, web site'sinde şunları söylemektedir:

"Londra'daki Warburg Enstitüsü'nün yayınladığı bu yeni versiyonda Stoyanov, gerçekten küresel bir perspektifle çalışmasını sunuyor. Altı bölüm içerisinde ön Mısır hanedanından itibaren evrenbilim düşüncesini renkli dünyasını yoğun biçimde ve kat kat vermektedir..."

⁸¹ Alevi-Bektaşî inancında Hakka yürüyen bir can için, bedeninin toprağa gömülmesinin ardından yapılan "Dâr'dan indirme" töreninin amacı da, onun ruhu aslına, özüne yani Tanrıya dönerken tüm dünyasal kötülük ve kabahatlarından arınması içindir...

“...Karşılaştırmalı çalışmanın ilk sonucu, bir yanda eski dinlerin ve diğer yanda heresy (sapkınlık) adı verilenlerin, (a) Yaratılış ve yaşam,(b) beden ve ruh, (c)özgür irade üzerinde asıl olarak farklı görüşlerinin olması gerekliliği idi. Daha sonra, çift yanlı kavramlar, yaşamın, beden ve özgür irade kavramlarını çevirir, altüst eder. Kültürlerarası bir bellek olarak sunmak istediğim bazı şeyleri görünüşte biçimlendiren nedenlerin yaratıcı bir yorumu gibi, niçin bunu oluşturduğunu öğrenmekten doğrusu mutlu olurum. Oysa bir yanda ikilemci evrensel yaratılış varsayımları, diğer yanda ruh ve beden ikilemci ilişkisi tek ve aynı şey değildir; bütün bunlar yaşamsaldır, canlıdır!”

“Stoyanov tarafından ‘klasik Zerdüştlük, hem dualist hem de daha sonraki heretic gelişmelerin karşıtı ortodoks etiketlidir’ diye tanımlandıkları gibi, ‘ortodoks’ ya da ‘monistik’ dinlerin karşıtı anlayışından dolayı yaşamsaldır... Aynı zamanda Stoyanov için dualizm, “unde malum?”(kötülük nereden?) sorusuna iki dinsel yanıttan biridir ki, bizce bu büyük bir yanıştır... Eski ve Ortaçağın bütün bu ikilemci dinsel akımları, dinsel, ruhsal ve kültürel pek çok yaratıcı dalgalar oluşturdu; çağdaş din, kültür ve felsefede sonsuz temaların pek çoğunu onlara borçludur...”

Yararlanılan Kaynaklar:

- ANNA KOMNENA, *The Alexiad of Anna Komnena*, İng.Çev. E.R.A. Sewter, Penguin Classics: London-1979
ANGELOV Dimitar, *Le Bogomilisme en Bulgarie*, Sofia, 1969 ; Heresis N19:
www.genocites.com/bogomil/1bg/Dangelov
Arno BORST, *Les Cathares*, Payot: Paris, 1978
ANDREA Tor, *Muhammad: The Man and His Faith*, New York:Harper, 1960
BREHIER Louis, *La Civilisation Byzantine*, Editions Albin Michel: Paris, 1970
DUCELLIER Alain, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Arman Colin Edit.: Paris,1986
DAFTARY Farhad, *The Ismailis, Their history and doctrines*, Cambridge University Press, London-1990
ELIADE Mircea, *Histoire des Croyances et des idées religieuses/I, De Mohamet a l'age des Réformes*, Paris, 1983
EUSEBIUS, İng.Çev. G.A. Williamson, *The History of Church from Christ to Constantine*, Penguin Books;; London, 1984
EUTHYMOS ZIGABENOS, *Adversus Bogomilos*, Patria Graecorum CXXX.
FRAYLING Chistopher, *Strange Landscape, A Journey Throuhg The Middle Ages*, BBC Books: London,1995
FRIELING Rudolf, *Christianity and Islam*, Edinburgh, 1978
GIBB H.A.R., *Arabic Literature*, 2.baskı, Oxford University Pres, London, 1974
GRUNEBaum Gustav von, *Medieval Islam*, Chicago University Press, 1961
GREGOIRE H., *Pour l'Histoire des Eglises Pauliciens*, Misc. J. II ; *Les Sources de l'Histoire des Pauliciens* , B. A. B. L. XXII, 1936
GUILLIAMJean-Patrick et ses collaborateurs, *Le Livre de l'Echelle de Mohamet*, Paris-1991
HESSELING, *Essai sur la civilisation Byzantine*, IV, 518;
HODGSON Marshall G.S., “*Translation of the HAFT BAB-I BABA SAYYID-NA and Commentary Thereon*”, *The Order of Assassins*, 1955
HOURANI Albert, *A History of the Arab Peoples*, London: Faber, 1991
IVANOV Jordon, *Livres et Legendes Bogomiles (Aux Sources du Catharisme)*, Bulgarca'dan Fransızca'ya çev. Monette Ribeyrol, Paris, 1976
KAYGUSUZ İsmail, *Görmediğim Tanrıya Tapmam, Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*, İstanbul-1996
KAYGUSUZ İsmail, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları I*, Alev Yayınları, İstanbul-1995
KAYGUSUZ İsmail, “*Dünya Mülkü Halkındır*” dedi BABA RESUL, Alev Yayınları, İstanbul, 2001
MATT Daniel Chanan, Zohar, *The Book of Enlightenment*, London, 1983
MELIKOFF Irène, *La Geste de Melik Danişmend*, Paris,1960
MELIKOFF Irène, “*Le Problem Kızılbaş*” (Turcica VI, 1975
MILLET G., *La religion orthodoxe et le hérésies chez les Yougoslaves*, R.H.R., 1917
NİKEPHOROS, Patriarkhos (806-815), *Breviarium*, ed. De Boor, Leibzig, 1886
NORWICH Jhon Iulius, *A Short History Byzantium*, Penguin Books: London, 1998
OBOLİNSKY, *The Bogomiles*, Cambridge, 1948
OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çeviren: Fikrat Işıltan, TTK : Ankara, 1981

- ÖGEL Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 3.baskı, Ankara-1988,
- PIERRE DE SICILE, , *Histoire des Manichéens, appelés aussi Pauliciens*(Fr.), P.G. 140
- PETER DE VAUX-CERNAY, *Hystoria Albigensis-1213*
nguin, 1976
- RUNCIMAN St., *Le Manichéisme medieval*, Paris, 1934
- SABKAREV K.A., *Sbornik ot narodni Starini*, Plovdiv-1885
- SHAHRISTANI, *Kitab al-Milal- Fr. çev. Jean Claud Vadet, Les Dissidences de l'Islam, Paris, 1984*
- SWEETMAN J. Windrew, *Islam ve Christian Theology*, Birmingham: Selly Oak, 1985,
- SIMON DE SAINT QUENTIN, *Histoire Tartares*, Editions Jean Richard: Paris, 1965
- SHAHRISTANI, *Kitab al-Milal- Fr. çev. Jean Claud Vadet, Les Dissidences de l'Islam, Paris, 1984*
- STOYANOV Yuri, *The Hidden Tradition in Europe : The Secret History Medieval Christian Heresy*, London, 1994)
- SWEETMAN J. Windrew, *Islam ve Christian Theology*, Birmingham: Selly Oak, 1985,
- YAKUT, *Mudjam al Buldan I*, Beyrout-1376/1957,
- THEOPHANES, Le Confesseur, *Chronographia*, 2.Vol., ed. De Boor, Leibzig, 1885
- TISDALL William St.Clair, *The Origina Sources of the Qur'an*, London:SPCK, 1911
- TORREY Charles Cutler, *The Jewish Foundations of Islam*, 2nd edn. New York: Ktav, 1967
- WALKER Benjamin, *Foundations of Islam, the Making a World Faith, Great Britain*, 1998
- WATT W. Montgomery, *The Faith and Practice of Al-Ghazali*, Oneworld: Oxford Reprinted, 2000
- WENSINCK A . J., *SEI (Shorter Encyclopeia of Islam)*, ed. H.A.R. Gibb and J.H.Kramers, Leiden-Brill, 1974
- WIDENGREEN G., "Manicheisme and Its Iranian Background", *The Cambridge History of Iran Vol 3(2)*, Cambridge University Press, 1983
- WATT, W. Montgomery, *Bell's Introduction to the Qu'ran*, Edinburgh University Press, 1970
- www.Alewiten.com